వైశేషిక దర్శనము

(కణాద మహర్షి ప్రణీతము)

కళాప్రపూర్ణ పండిత గోపదేవ్

ఓ౩మ్

వైశేషిక దర్శనము

(కణాద మహర్షి ప్రణీతము)

"కళాప్రపూర్ణ"

పండిత గోపదేవ్

విరచిత అంబా వ్యాఖ్యానము

ప్ర కా శ కు లు :

ఆర్య సమాజము – కూచిపూడి

గుంటూరు జిల్లా - 522 313

అంబాదర్శన గ్రంథమాల - ౧

చతుర్థ ముద్రణము - ౨౦౦౦

యుగాది 1995

మూల్యము 30/-

అశ్విని ప్రెస్, సికింద్రాబాదు

సంపాదకీయము

ప్రజలకు సృష్టిరహస్యాలు తెలియజేయుటకు మహర్షులచే దయాదృష్టితో వ్రాయబడినవే దర్శనములు. 'దృశ్యతే అనేనేతి దర్శనమ్' – అనగా సృష్టిరహస్యములను 'దర్శనము' అను వానిద్వారా చూడవచ్చును (తెలిసికొనవచ్చును) అని యర్థము. ఇవి యాఱు. గౌతముడు న్యాయదర్శనము, కణాదుడు వైశేషికము, కపిలుడు సాంఖ్యము, పతంజలి యోగము, జైమిని పూర్వ మీమాంస, వ్యాసుడు ఉత్తర మీమాంస (వేదాంతము) అనువానిని రచించిరి. ఈ యాఱింటిని ఆస్తికదర్శనము లందురు.

ద్విత్వాది సంఖ్యలు, భూపరమాణువుల గంధాదులు, విభాగజ విభాగోత్పత్తి ప్రక్రియ మున్నగు విశేషముల దెలుపు గ్రంథము కావున దీనిని వైశేషిక మందురు. ఇందు పరమాణువు మొదలు పరమేశ్వరుని వఱకు గల తత్త్వములు విశదీకరింపబడి యున్నవి. ఇందలి కఠిన విషయములను, పారిభాషిక పదములను గురువుల ద్వారా తెలిసికొని మిగిలిన దానిని స్వయముగా విమర్శనాదృష్టితో పఠించినచో పాఠకునకు తన్మయత్వము కలుగును. ఇట్టి యుద్గ్రంథమును ప్రతి మానవుడు పఠించి జ్ఞానాభివృద్ధిని పొందగోరుదును. ఇందలి విశేషములు మున్నుడి, వైశేషిక దర్శన విశేషము లను విభాగముల ద్వారా తెలిసికొందురుగాక !

ఈ వైశేషిక గ్రంథమును సంస్కృతములో కణాదుడు అను మహర్షి రచించెను. తెలుగులో దీనికి 'అంబావ్యాఖ్యానము' అను నామమున వారి తల్లిగారి పేరుతో శ్రీ పండిత గోపదేవ్ గారు వ్యాఖ్యానమును 1945లో అంబాదర్శన గ్రంథమాలకు తొలి పుష్పముగా రచించి ముద్రణము కావింపజేసిరి. 1974లో కూచిపూడి గ్రామవాసులైన శ్రీ చదలవాడ అచ్చేశ్వరరావు, శ్రీమతి రాజ్యలక్ష్మిగారలు స్వ. చదలవాడ రామశేషయ్య, శ్రీమతి లక్ష్మమ్మ దంపతుల స్మృతి చిహ్నముగా ద్వితీయ ముద్రణము చేయించిరి. ఇది తృతీయ

ముద్రణము. ఈ ముద్రణమునకు సాహాయ్యముగా సికిందరాబాదు వాసులైన బాలకృష్ణ, సుధాకరరావులు తమ తండ్రిగారైన స్వ. సర్వోజీరావు మహేంద్రకర్ గారి స్మృత్యర్థము ముద్రించిరి.

తెలుగు వ్యాఖ్యాన కర్తయైన శ్రీ పండిత గోపదేవ్ గారి తెలుగులోని వైదిక సాహిత్య రచనా విశేషముల నేటికి గుర్తించి ఆంధ్రయూనివర్సిటీవారు "కళాప్రపూర్ణ" అను నుత్తమమగు బిరుదము నిచ్చి సత్కరించుట యెంతయు ముదావహము. ఈ సత్కారము మున్నెన్నడో జరుగవలసియుండగా కారణములేవో తెలియవు గాని మఱుగునపడి నేటికైనను వెలుగు చూచినందుకు కారకులగు ఆంధ్రయూనివర్సిటీవారు కొనియాడదగి యున్నారు. 1898 ప్రాంతమున నొక పల్లెటూరిలో (కూచిపూడిలో) జన్మించి, పలుప్రాంతముల సంచరించి, విద్యను గడించి, యోగవిద్య నభ్యసించి బ్రహ్మచర్యముతో నేటికిని బ్రాహ్మముహూర్తమున మేల్కాంచి, ఆసన, ప్రాణాయామాదుల ద్వారా శరీరపటుత్వము, బుద్ధినిశితత్వము కలిగియున్న "కళాప్రపూర్ణ" శ్రీ పండిత గోపదేవ్ గారికి ఇంకను నుద్గ్రంథములు వ్రాయుటకును, వేద ధర్మ ప్రచారము చేయుటకును శతాధికాయు రారోగ్యాదుల నొసంగుగాత మని పరమేశ్వరుని మనసార ప్రార్థింతును.

తె నా లి
17-3-95

ఆరమండ్ల వెంకయ్యార్య
ఉభయభాషా ప్రవీణ

ద్విత్వే చ పాకజోత్పత్తౌ
విభాగే చ విభాగజే
యస్య న స్ఖలితా బుద్ధిః
తం వైశేషికం విదుః.

మున్నుడి

మానవులు లోకమున జన్మించి కొంతకాలము జీవించి మరణించు చున్నారు. సరియే; కాని, మనమెవరము? ఎచట నుండి వచ్చితిమి? ఎందులకు వచ్చితిమి ? ఈ సృష్టికి కారణములేమి ? ఇందు మన ధర్మమేది ? మున్నగు ప్రశ్నలు సందేహములు - మనకు తట్టుచుండుట వింతకాదు. మఱి కలుగకపోవుటయే వింత.

ఈ సందేహము లిప్పుడే - మనకే - కలుగుచున్నవా? మన పూర్వులకు గూడ గలిగినవా? వారి సమస్యల నెప్పుడైన పరిష్కరించినారా? అయినచో నెట్టి నిర్ణయములకు వచ్చిరి ? అని యెఱుగగోరుట సహజము.

పై రీతి సందేహములకు తత్త్వజ్ఞులగు మన పూర్వులాలోచించి నిశ్చయించిన సమాధాన సంపుటులే దర్శనములు.

దర్శనము అను పదమునకు కన్ను, చూపు మొదలగు సామాన్యార్థములున్నను (దృశ్యతే అనేన ఇతి) యథార్థమగు తత్త్వమును ప్రమాణ పూర్వకముగ దెలుపు శాస్త్రమనియు నర్థము.

ఈ దర్శనములలో ఆత్మసత్తాను, వేదప్రామాణ్యమును అంగీకరించువానిని ఆస్తికములనియు, లేనివానిని నాస్తికము లనియు నందురు.

ఆస్తిక దర్శనము లాఱు. అవి ౧ గౌతముని న్యాయదర్శనము, ౨ కణాదుని వైశేషికము, ౩ కపిలుని సాంఖ్యము, ౪ పతంజలి యోగము, ౫ జైమిని పూర్వమీమాంస, ౬ వ్యాసుని వేదాంతము (ఉత్తర మీమాంస).

మఱియు నాస్తికదర్శనము లాఱు గలవు. ౧ చార్వాకము ౨ జైనము ౩ సౌత్రాంతికము ౪ యోగాచారము ౫ మాధ్యమికము. ఇందలి కడపటి నాలుగును బౌద్ధములు.

కొందఱు ౧ నైయాయికము (న్యాయవైశేషికములు) ౨ సాంఖ్యము (సాంఖ్య, యోగములు) ౩ మీమాంసకము (పూర్వోత్తర మీమాంసలు) అను మూడును నాస్తికములనియు మొత్తమాఱు దర్శనము లనియు నందురు.

జైనము ఆత్మయస్తిత్వము నంగీకరించునది గావున దానిని నాస్తికములలో గాక యాస్తికములలో లెక్కింప వలయునని కొందఱి యభిప్రాయము.

ఆస్తికములలో న్యాయమునందు ప్రమాణ వివేచనమును, వైశేషికమునందు పదార్థస్వరూప నిర్ణయమును, కాలప్రాముఖ్యమును, సాంఖ్యము నందు మూలతత్త్వవిచారణయు, యోగమునందు జ్ఞానసాధనమును, పూర్వ మీమాంసయందు ధర్మ-కర్మ వివరణమును, ఉత్తరమీమాంసయందు కర్తృ విషయమును ప్రధానముగ చర్చింపఁబడినవి. ఇవి పరస్పర సమన్వయ భావములేక తలకొక త్రోవగ నున్నవని తలంచుట ప్రమాదము. ఆస్తిక దర్శన సిద్ధాంతము – ఆదర్శము – ఒక్కటియే. దృష్టులు మాత్రము భిన్నములు.

ఇందు వైశేషికమునకు ప్రత్యేక ప్రాముఖ్యము గలదు. 'కాణాదం పాణినీయం చ సర్వశాస్త్రోపకారకమ్' అని యభియుక్తోక్తి. అనగా శబ్దముల సాధురూప నిర్ణయమున పాణినీయము వలె పదార్థస్వరూప నిర్ణయమున నీ వైశేషికము నుండుననుట. తక్కిన శాస్త్రపఠనమున కీ రెండుశాస్త్రములు లెస్సగ తోడుపడుననుట.

ఇది తక్కిన దర్శనముల కంటె ప్రధానముగ న్యాయదర్శనము కంటె విశిష్టముగ – అధిక యుక్తియుక్తముగ నుండుటచే వైశేషికమని పేరు పొందినదని కొందఱు, తక్కిన వానికంటె విశేషముగ విశేషము అను పదార్థమును ప్రతిపాదించుటచే వైశేషికమైనదని కొందఱు నందురు. దీనికి ఔలూక్యదర్శనమనియు నామాంతరము గలదు.

దీని కర్త కణాదమహర్షి. ఇతడు కశ్యపగోత్రుడగుటచే కాశ్యపుడనియు, ఉలూకముని పుత్రుడగుటచే ఔలూకుడనియు పిలువబడుచుండును. ఇతడు ప్రభాస నివాసియట ! సోమశర్ముడను నాచార్యునొద్ద విద్య నభ్యసించెనట :

ఈ దర్శనకాలము స్పష్టముగ నిర్ణయించుట కష్టము. ఈ నామము మిలిందప్రశ్నము, లంకావతారసూత్రము, లలిత విస్తరము మున్నగు బౌద్ధ గ్రంథములం దగపడుచుండుట చేత నిది బుద్ధునికి పూర్వము రచింపబడిన దందురు.

దీనియందు పది యధ్యాయములును, ప్రతి యధ్యాయమున రెండేసి యాహ్నికములును మొత్తము మున్నూట డెబ్బది సూత్రములును గలవు.

ఇందు మొదటి యధ్యాయమున జాతి, తద్విశిష్టముల నిరూపణము.

౨, ౩ లలో నవద్రవ్యముల నిరూపణము

౪ లో పరమాణువులు, అనిత్య ద్రవ్యముల విషయము

౫ లో కర్మసిద్ధాంతము

౬ లో వేదప్రామాణ్యము, ధర్మాధర్మములు.

౭, ౮ లలో కొన్ని గుణముల వర్ణనము ;

౯ లో జ్ఞానము, అభావముల వివరణము.

౧౦ లో సుఖదుఃఖములు, కారణములు అను విషయములను గూర్చి చక్కగ జర్చింపబడినది.

బ్రహ్మసూత్రములలో ౨.౨.౧౧ సూత్రమున, శంకర భాష్యమునకు రత్నప్రభాటీకయందును, మఱికొన్ని యితర స్థలములందును వైశేషిక దర్శనమునకు రావణభాష్యమున్నట్లు ఉల్లేఖింపబడియున్నది. కాని యది యిప్పుడు గానరాదు.

వైశేషికతత్త్వనిరూపణమునకు ప్రశస్తపాదుని 'పదార్థధర్మసంగ్రహ' మను భాష్యము గలదు. ఇది పై సూత్రములకు భాష్యమనుట కంటె వైశేషిక సిద్ధాంతములను సమర్థించు స్వతంత్ర గ్రంథమనుట లెస్స. దీని యాధారమున చంద్రుడను పండితు డొకడు దశపదార్థములను గ్రహించి యొక శాస్త్ర గ్రంథము వ్రాసెను.

ఈభాష్యమునకు వ్యాఖ్యలుగూడ పెక్కులు గలవు. వ్యోమవతి (వ్యోమశివాచార్యుడు), కిరణావలి (ఉదయనుడు), న్యాయకందలి (శ్రీధరుడు) మున్నగునవి.

వల్లభాచార్యుడు న్యాయ లీలావతియను మఱియొక భాష్యమును వ్రాసెను. దీనికి నేడెనిమిది టీకా గ్రంథములు గలవు. ఇట్లు ఈ దర్శనము నందలి విషయములను వివరించుటకు మఱికొన్ని గ్రంథములును వెలసినవి. అందు కొన్ని హిందీ, బంగాలీ మొదలగు దేశభాషలలోనికి వచ్చి ప్రచారమందినవి. కాని ఆంధ్రభాషమాత్రము వానికి నోచుకొనలేదు.

కీర్తిశేషులగు కె.వి. లక్ష్మణరావుగారు కొంత ప్రయత్నము చేసినారు. కాని దైవ వైపరీత్యము వలన నది యెఱుగొఱుగనే నిలిచిపోయినది.

ఈ నడుమ చిట్టిగూడూరు నారసింహ సంస్కృత కళాశాలో పాధ్యాయులు ప్రయత్నించి వెలువఱచినారు గాని, తన కర్హమగు సమ్మానము నేకారణము వలననో అయ్యది పొందలేకపోయినది. ఇట్టి గ్రంథముల యెడల నాంధ్రమునకు గల సహజాభిమానమున కిది చక్కని నిదర్శన మనుకొనవచ్చును.

అయినను ఈ వాఙ్మయమున కింతటితో స్వస్తి చెప్పుట భావ్యముగాదు. కనుక మేమును ఆంధ్రమున కపురూపముగనున్న దర్శనములను తెలుగున వ్రాసి, సామాన్యుల కందుబాటగునట్లు ప్రకటింపవలయునని యువ్విళ్ళూరుచున్నాము. వీనితోబాటుగ నుత్తమములగు నార్యధర్మ గ్రంథములను గూడ వెలువరించి పవిత్రమగు నార్యధర్మ స్వరూపమును ఆంధ్రమానసముల నంకితము చేయ నాసించు చున్నారము. ఆంధ్రమహాజనులు మా యీ సేవలను ఆదరముతో గైకొందురని విశ్వాసము.

ఇట్లు

సంపాదక మండలి

అంబా దర్శన గ్రంథమాల

వైశేషిక దర్శన విశేషములు

"ద్విత్వే చ పాకజోత్పత్తౌ విభాగే చ విభాగజే
యస్య న స్ఖలితా బుద్ధి స్తం వై శేషికం విదుః"

'ద్విత్వ సంఖ్యాజనన విషయములోను, భూపరమాణువుల గంధము మున్నగు గుణముల పాకజోత్పత్తి విషయము నందును, విభాగజ విభాగోత్పత్తి ప్రక్రియా విషయము నందును, ఎవని బుద్ధి స్ఖలితము - విచలితము - కాదో యతనినే వై శేషికుడని యెంచవలయును. దార్శనికులలో నిట్టి సామెత యొకటి విననగును. వై శేషిక దర్శనమున పాండిత్య మున్నదియు లేనిదియు తెలిసికొనుటకిదియొక యొరపిడిరాయి యనవచ్చును.

వై శేషిక దర్శనమున పై శ్లోకమున వర్ణించిన విషయములు [(1) ద్విత్వసంఖ్య, (2) పాకజగుణోత్పత్తి, (3) విభాగజ విభాగము,] కఠినములుగా - దుర్బోధ్యములుగా నెంచబడును. కావున ఈ అనుబంధములో యీ విషయములు వివరింపయత్నింతుము.

(1) ద్విత్వసంఖ్య - దాని పుట్టుక

ఈ దర్శనమున గుణములను లెక్కించుచు సంఖ్య యొక గుణముగా వర్ణింపబడినది. ఈ సంఖ్యాగుణము అన్ని ద్రవ్యములలోను ఉండును. పృథివి మున్నగు ద్రవ్యములు తొమ్మిది. వానిలో కొన్ని నిత్యములు. కొన్ని యనిత్యములు. ఆకాశము, కాలము, ఆత్మ, మనస్సు అను ద్రవ్యములు నిత్యములు. మిగిలిన పృథివి మున్నగు ద్రవ్యముల పరమాణువులు కూడ నిత్యములే. కాని ఆ పరమాణువులచే నేర్పడు ద్వ్యణుక, త్ర్యణుకాది కార్యద్రవ్యము లన్నియు అనిత్యములు.

నిత్యద్రవ్యములలో నుండు ఏకత్వ - సంఖ్యాగుణము నిత్యమగును. అనిత్యద్రవ్యము లలో నుండు ఏకత్వసంఖ్య అనిత్యమగును. అనిత్య ద్రవ్యము లన్నియు కారణద్రవ్యముల వలన నేర్పడును - పుట్టును. ఘటపటాదు లన్నియు నిట్టివే. ద్రవ్యము పుట్టిన తరుపరి దానిలో గుణములు పుట్టును. కావున అనిత్యవస్తువులందేర్పడు ఏకత్వసంఖ్యయు అనిత్యమే యనుట స్పష్టమే. ఏది పుట్టునో యది నశించును. కావున అనిత్యమగును.

ద్రవ్యములలోనుండు గుణములకు ద్రవ్యము సమవాయికారణము. కావున అనిత్యద్రవ్యములలో నుత్పన్నమయిన - పుట్టిన - ఏకత్వసంఖ్య యనెడి గుణమునకు సమావాయి కారణము ఆ సంఖ్య యే ద్రవ్యములో పుట్టినదో యా ద్రవ్యమే యగును. ఆ యేకత్వసంఖ్యకు అసమవాయి కారణము ఆ ద్రవ్యకారణములలో నుండు ఏకత్వసంఖ్య యగును. కారణగత గుణముల వలననే కదా, కార్యగుణము లేర్పడును ! కావున కార్యద్రవ్యగత - ఏకత్వసంఖ్యకు, కారణద్రవ్యగత - ఏకత్వసంఖ్య అసమవాయి కారణమను యుక్తి సంగతమే యగును.

ఈ విషయమున నొక సందేహము కలుగుట కవకాశమున్నది. అది యెద్దియన :- కార్యద్రవ్యము అనేక కారణద్రవ్యములచే నేర్పడును. ఒక వస్త్ర మేర్పడుటకు అనేక తంతువులు కారణము లగును. అనేక తంతువులతో నొక వస్త్రము పుట్టును. అట్టియెడ వస్త్రమున గల ఏకత్వసంఖ్యకు, ఆ వస్త్రమునకు కారణములైన అనేక తంతువులలో ప్రతి తంతువులోనున్న ఏకత్వసంఖ్య-అనేక ఏకత్వసంఖ్యలు అసమవాయిలగుచున్నవి. ఇట్లు కారణద్రవ్యములలో నుండు అనేక - బహుఏకత్వసంఖ్యల వలన వస్త్రమున అనేక - ఏకత్వసంఖ్య లేర్పడక ఒక్క యేకత్వసంఖ్య ఎట్లేర్పడును ? ఇదియే సందేహస్వరూపము. కావున దీనికి సమాధానము తెలిసికొనదగియున్నది.

కార్యద్రవ్యము అనేక కారణద్రవ్యములవలన నేర్పడును. అనగా అనేక - అవయవద్రవ్యముల వలన ఒక అవయవి - కార్య - ద్రవ్య మేర్పడును. ఈ విషయము మఱవరాదు. అనేక కారణముల - అవయవముల వలన నేర్పడు కార్య - అవయవి - ద్రవ్యము తన స్వరూపముతో నొక్కటి యగుచున్నది. అవయవములు అవయవిగా నేర్పడునపుడు వానిలోనున్న అనేకత్వమును పోగొట్టుకొనును. అట్లుకాకున్న అవయవి యొక్కటి కానేరదు. అందువలన అవయవములు తమలోగల పృథగ్స్థిత్వము । వేఱుగానుండు ఉనికిని పోగొట్టుకొనుట వలన ద్విత్వసంఖ్య నేర్పఱచు అపేక్షాబుద్ధి యట నేర్పడదు. అపేక్షాబుద్ధి లేనితావున ద్విత్వ, త్రిత్వసంఖ్యలు కలుగనేరవు. కావున కారణద్రవ్యములలో నుండు ఏకత్వసంఖ్య కార్యద్రవ్యములో ఏకత్వసంఖ్యనే ఉత్పన్నము చేయును. అనేకత్వసంఖ్యను కలిగింప నేరదని గుర్తింపవలయును. ద్విత్వ, త్రిత్వాది సంఖ్య లుత్పన్నములగు తావున ఒకటి కంటె నెక్కుడు ద్రవ్యములు స్వతంత్రములై యుండుట తప్పనిసరి యగును.

ద్విత్వాది సంఖ్యలు అంతట అనిత్యములే యగును. ఒక ద్రవ్యములో ఏకత్వజ్ఞానము - ఆ ద్రవ్య మొక్కటియను జ్ఞానము - కలుగుటకు అన్య ద్రవ్యము నపేక్షించవలసిన యావశ్యక ముండదు. ఏకత్వజ్ఞానము అన్యద్రవ్యము నపేక్షింపదు. కావున నిరపేక్షమగును. ద్విత్వజ్ఞానము అన్యద్రవ్యము నపేక్షింపక కలుగనేరదు. ద్వి-రెండు, అను జ్ఞానము ఒక వస్తువుతో మఱియొక వస్తువును చేర్చి లెక్కించునపుడే కలుగును. 'ఇది ఒకటి', 'ఇది యొకటి' అని చెప్పి వానిని కలిపి ఇవి రెండు అని చెప్పుదుము. ఇట్లు అన్యవస్తువు నపేక్షింపక రెండు - ద్విత్వసంఖ్య - జ్ఞానము కలుగదు. కావున ద్విత్వ ముత్పన్నమగుటకు అపేక్షాబుద్ధి యావశ్యకమగుచున్నది.

అపేక్షాబుద్ధి యననేమి ? అనేక వస్తువులలో వాని సమూహమును ఆధారము చేసికొని కలుగు జ్ఞానము అపేక్షాబుద్ధి యనబడును. సజాతీయ వస్తువులు కాని, విజాతీయ వస్తువులు కాని, అనేకము సన్నికృష్టములైనపుడు- సంయుక్తములైనపుడు జ్ఞానము-అపేక్షాబుద్ధి కలుగును. రెండు వస్త్రములను చూచి ఇవి రెండు వస్త్రములందుము. రెండు కుండలను చూచి ఇవి రెండు కుండలందుము. ఇట వస్త్రములు రెండు సజాతీయములు. అట్లే కుండలు రెండు సజాతీయములే. ఒక వస్త్రమును ఒక కుండను చూచినపుడు కూడ ఇవి రెండు అని జ్ఞానము కలుగును. కాని, రెండు వస్త్రములని కాని, రెండు కుండలని కాని అనము. రెండు వస్తువులందుము. ఆ రెండింటిలోను వస్తురూప సజాతీయత యున్నది. అట్టి సజాతీయత నాధారము చేసికొని అపేక్షాబుద్ధి కలుగును. దాని మూలమున ద్విత్వసంఖ్య - జ్ఞానము - ఇవి రెండు వస్తువులు అని జ్ఞానమేర్పడునని తెలియవలయును. విజాతీయవస్తువులలో ద్విత్వాది సంఖ్యాజ్ఞానము కలిగిన తావున సాజాత్యము ప్రకట మైనను కాకున్నను ఏదోయొక సజాతీయతను ఆధారము చేసికొనియే యాజ్ఞానము కలిగి నట్లెంచవలయును.

ద్విత్వము, త్రిత్వము - రెండు, మూడు, నాలుగు అను సంఖ్యాజ్ఞానము వస్తువులు నియమిత సంఖ్యలో నున్నతావున కలుగును, వస్తువుల సంఖ్య నియతము కానితావున వానిలో అనేకత్వ - బహుత్వ సంఖ్యాజ్ఞానము కలుగును. సంఖ్యలో ఏకత్వము, అనేకత్వము నను రెండు భేదము లుండును. అనేకత్వములో ద్విత్వ, త్రిత్వాది సంఖ్యలన్నియు సమావిష్టము లగును.

(2) పాకజ గుణములు

పృథివిలో గంధము, రసము, రంగు, స్పర్శ అను గుణము లుండును. ఈ నాలుగు గుణములు పాకజగుణము లనబడును. జలమునందు రసము, రూపము, స్పర్శ గుణములు పాకజములు. అట్లే అగ్నియందుండు రూప స్పర్శలు, వాయువునందుండు స్పర్శగుణము పాకజములుగా సంగీకరించబడును. ఈ గుణములు నిత్యద్రవ్యములందు నిత్యములు, అనిత్యద్రవ్యములందు అనిత్యములు నగును. పృథివ్యాది ద్రవ్యములకు సంబంధించిన పరమాణువులు నిత్యములు. వానివలన నేర్పడు కార్యద్రవ్యములు అనిత్యములు. కావున పరమాణువులలో నుండు పై గుణములు నిత్యములు, ద్వ్యణుకాది కార్యద్రవ్యము లందలి గుణములు అనిత్యములు నగును. కాని, పృథివీ పరమాణువులలో నుండు గంధాదిగుణములు అగ్నిసంయోగమువలన నశించి వానిస్థానమున క్రొత్త గంధాది గుణము లేర్పడును. కావున పృథివీ పరమాణువులు నిత్యములైనను వానిలో నుండు గుణములు మాత్రము అనిత్యములే యగుచున్నవి. అవి పాకజములు - అగ్నిసంయోగజన్యములు. పాకమనగా అగ్నివిశేషసంయోగము.

అగ్నిసంయోగము (పాకము) వలన వస్తువులలో నున్న గుణములు మాఱిపోవు పద్ధతుల - క్రమముల - లో న్యాయవైశేషిక దర్శనకర్తలు భేదమున్నట్లు అంగీకరింతురు. పాకము అవయవి - కార్యద్రవ్యము - లో జరుగునని నైయాయికుల మతము. వారి యీ వాదము పిఠరపాకసిద్ధాంత మనబడును. దానికి విపరీతముగా వైశేషికులు పాకము అవయవిలో కాక స్వతంత్రపరమాణువు (పీలు)లలో జరుగునందురు. కావున వైశేషిక సిద్ధాంతము పీలుపాకవాద మనబడును. పిఠరపదము అవయవి - కార్యద్రవ్యమును, పీలుపదము పరమాణువును తెలుపును.

✓పిఠరపాక ప్రక్రియ – క్రమము

మట్టితో జేయబడిన కడవ మున్నగు పాత్రలు ఆవములో పెట్టి కాల్చినపుడు వానిలో మొదటనున్న రంగు మున్నగు గుణములు నశించి వాని స్థానమున క్రొత్త గుణము లేర్పడును. అట్లేర్పడుటకు కారణము పాకము – అగ్నిసంయోగము. ఆ మృత్పాత్రలలో పరమాణువుల సంయోగము శిథిలముగా నుండుననియు, అనగా పరమాణువుల మధ్య ఛిద్రములు – బెజ్జము లండుననియు, ఆ ఛిద్రములలో అగ్నికణములు ప్రవేశించి ఆ పాత్రలో నున్న రంగు మొదలగు మొదటి గుణములను నశింపజేసి వాని స్థానమున క్రొత్తవియైన రంగు మున్నగు గుణములను పుట్టించుననియు నైయాయికులందురు. ఇట్లు ఆ పాత్ర లోపల వెలుపల పక్వమగును. అట్టియెడ ఆ పాత్రలో అగ్నిసంయోగము వలన గుణములు మార్పు చెందుననియు, పాత్ర నశింపక అట్లే యుండుననియు, నైయాయికులు చెప్పుదురు. ఇదియే పిఠరపాకవాద ప్రక్రియ. ఈ వాదమునందు అవయవిలోనే పాకమేర్పడును. అనగా అగ్నిసంయోగ సమయమున అవయవిలో అవయవ సంయోగము నశింపక యట్లే యుండుననియు, అందువలన అవయవిలోనే పాకమేర్పడునని వారి యభిప్రాయము. ఇదియే పిఠరపాకవాదము.

✓పీలుపాక ప్రక్రియ

ఈ సిద్ధాంతము వైశేషికాచార్యు లంగీకరింతురు. వీరు అవయవిలో సాక్షాత్తుగా పాకము జరుగనేర దందురు. కారణమేమన : కార్యద్రవ్యములో గుణోత్పత్తి కారణగుణపూర్వకముగా జరుగును. అట్లే కార్యద్రవ్యమున ద్రవ్యనాశము వలన గుణములు నశించును. ఇట్టి వ్యవస్థ సూత్రకారు డంగీకరించును. కావున అవయవిలో సూటిగా పాకము – అగ్ని సంయోగము

వలన పూర్వగుణములు నశించి క్రొత్తగుణములు వాని స్థానములో నేర్పడ వీలుకాదని వైశేషికులందురు.

కుండ కాలిన పిదప ఆవమునుండి బయటికి తీసినపుడు దానిలో పూర్వమున్న నలుపు మున్నగు గుణములు పోయి ఎఱుపురంగుతో కూడి కనిపించును. అందువలన కుండలో పచ్చిదిగా నున్నప్పుడున్న గుణములు నశించి కాలిన మీదట వానిస్థానమున క్రొత్తగుణములు కలిగిన వనుటలో సందేహము లేదు. కుండలోని నలుపు రంగు నశింపవలయుననిన కుండ నశింపవలయును. ద్రవ్యనాశము వలన దాని గుణములు నశించుననుట సిద్ధాంతము. అందువలన పచ్చి కుండ నశించి పక్వమైన కుండ యేర్పడినదని యంగీకరింపక తప్పదు. పూర్వమున్న గుణములు నశించుట వలన వాని కాశ్రయమైన అవయవి ద్రవ్యము నశించినదని యంగీకరించినపుడు ఆ నాశము ద్వ్యణుకము వఱకు నశింపక తప్పదు. ఇట్లు ద్వ్యణుకముల వఱకు అవయవి నశించుట వలన పరమాణువులు మిగులును. అవి నిత్యములు; నశింపవు. కాని వానిలో నున్న శ్యామవర్ణము మున్నగు గుణములు, పాకము - అగ్ని సంయోగము వలన నశించును. అన్య (అగ్నిసంయోగమువలన) రక్తవర్ణాదులు క్రొత్తవి యేర్పడును. తదుపరి ద్వ్యణుకాదిక్రమమున క్రొత్త అవయవిద్రవ్య మేర్పడును. దాని యందు కారణగుణపూర్వకములైన కార్యగుణములు ఏర్పడును. ఇట్లు తిన్నగా అవయవిలో పాకమేర్పడక అవయవములలో - పరమాణువులలోనే పాకమేర్పడుటచే పీలుపాక సిద్ధాంతమే యంగీకరింప దగినదని వైశేషికాచార్యు లభిప్రాయపడుదురు.

(3) విభాగజ - విభాగము

సంయోగము, విభాగము అను నీ రెండును పరస్పరము విరుద్ధములైన గుణములు. విభాగము సంయోగమును నశింపజేయును. ఉత్తర దేశసంయోగము విభాగమును నశింపజేయును. కావున నివి పరస్పరము విరుద్ధము లగుట స్పష్టము. సంయోగము వలెనే విభాగము కూడ ముల్విధములఁ నేర్పడును. (1) అన్యతరకర్మజము (2) ఉభయకర్మజము (3) విభాగజము

(1) అన్యతరకర్మజ-విభాగము :- కలిసియున్న (సంయుక్తములైయున్న) రెండువస్తువులలో నొకదానియందు క్రియ కలిగినపుడు ఆ రెండు వస్తువులు విడిపోవును - విభాగమేర్పడును. ఇయ్యది అన్యతరకర్మజ విభాగము. ప్రతి సంయోగమునకును సమవాయికారణము రెండు ద్రవ్యము లగును. వానిలో నొకదానియందు క్రియ కలిగి యా రెండు ద్రవ్యములలో విభాగము కలిగించును.

ఉదాహరణము :- ఒక యింటిపైన నొక పక్షి వాలినదనుకొన్నుడు. అప్పుడా ఋంటికి పక్షికి మధ్య సంయోగమేర్పడును. ఆ పక్షికి గృహమునకు గలిగిన సంయోగమునకు సమవాయి కారణము పక్షి, గృహము రెండునగును. ఆ పక్షి యటనుండి యెగిరి పోయినపుడు పక్షిలో క్రియ కలుగును. ఆ పక్షియందు కలిగిన క్రియ పక్షికి ఇంటికి మధ్య విభాగము కలిగించును. ఈ విభాగము అన్యతరకర్మజ విభాగమనబడును.

(2) ఉభయకర్మజ విభాగము :- సంయోగమునకు సమవాయి కారణములైన రెండు వస్తువులలోను క్రియ కలిగి విభాగమేర్పడును. ఆ విభాగము ఉభయకర్మజ విభాగమనబడును. ఉదా :- ఇద్దఱు మల్లులు పోరాడునపుడు ఒకరితో నొకరు కలిసినపుడు వారిలో సంయోగము కలుగును.

వారు విడిపోయినపుడు ఇరువురిలోను క్రియ గలుగును. అప్పుడు వారిలో విభాగమేర్పడును. ఆ విభాగము ఉభయకర్మజ విభాగము.

(3) విభాగజ విభాగము :- అనగా విభాగమువలన నేర్పడు విభాగము. విభాగము గుణము. ఆ విభాగగుణమునకు సమవాయి కారణము ద్రవ్యములగును. పూర్వము వర్ణించిన విభాగములు రెండును కర్మ-క్రియ-వలన నేర్పడినవి. వానికి అసమవాయికారణము క్రియయగును. ఈ మూడవది యైన విభాగజ విభాగమునకు అసమవాయికారణము కర్మ కాక విభాగమే యగును. ఇట రెండు విభాగము లుండును. విభాగము వలన కలిగిన రెండవ విభాగమునకు మొదటి విభాగము అసమవాయికారణము అగును. కర్మ కాదు. మొదటి విభాగమునకు మాత్రము అసమవాయికారణము కర్మ-క్రియయే-యగును. ఉదా :- హస్తపుస్తక విభాగము వలన దేహపుస్తక విభాగము కలుగును. ఈ దేహపుస్తక విభాగము హస్తపుస్తక విభాగము వలన కలిగినది. కావున విభాగజవిభాగ మనబడును.

ఈ విభాగజ విభాగమునకు అసమవాయి కారణమైన ప్రథమ విభాగము రెండు విధములు. (1) విభాగమునకు సమవాయికారణములైన రెండు ద్రవ్యములలో నేర్పడు విభాగము. ఉదాహరణము :- హస్త-పుస్తక విభాగము. (2) ఒకప్పుడు సమవాయి కారణమైన ద్రవ్యమునకు సమవాయి కారణము కాని ద్రవ్యమునకు మధ్యనేర్పడు విభాగము. ఉదా :- దేహపుస్తక విభాగము. ఇట్లు విభాగజ విభాగమునకు అసమవాయి కారణమైన మొదటి విభాగము రెండు విధము లగుట వలన దానివలన నేర్పడు కార్య-భూత విభాగము రెండవ విభాగముకూడ ద్వివిధము లగును. ఈ ద్వివిధ కార్య-భూత విభాగము క్రమముగా కారణద్వయ విభాగజ (1) కారణాకారణ విభాగము, కారణాకారణ విభాగజ (2) కార్యాఽకార్య విభాగము అనబడును.

(1) కారణద్వయ విభాగజ కారణాకారణ విభాగము :-

ఈ విభాగము సంగీకరింపవలసిన యావశ్యక మాచార్యుం కేల కలిగినదో ముందుగా తెలిసికొనుట యెంతయు మంచిది. ఏ ద్రవ్యములలో విభాగము కలుగునో యది యా ద్రవ్యములలో గల సంయోగమును నాశము చేయుననుట నిశ్చితము. తంతువులు పటమునకు సమవాయి కారణము. పటమునకు తంతువులు అవయవములు. పటావయవములైన తంతువులలో కలుగు విభాగము పటోత్పత్తి నారంభించు తంతువుల సంయోగమును నశింపజేయును. ఇట్లు ఈ విభాగము ద్రవ్యారంభకమగు సంయోగమును నశింపజేయును.

ఈ పటముత్పన్నమగు స్థలమున పటావయవ సంయోగమే కాక అవయవములతో ఆకాశమునకును సంయోగముండును. అనగా ద్రవ్యారంభక సంయోగము ఒకటి. ద్రవ్యము నారంభింపని సంయోగము మఱియొకటి. పటావయవము అయిన తంతువులతో ఆకాశమునకు సంయోగమున్నను ఆ తంతువులు పరస్పరము సంయుక్తములు కాని పక్షమున పటము ఉత్పన్నము కానేరదు. కావున పటావయవముల సంయోగము ద్రవ్యారంభక సంయోగము, పటావయవ-ఆకాశ సంయోగము ద్రవ్యానారంభక సంయోగము అని రెండు సంయోగములు. తంతువులలో క్రియ కలుగుట వలన విభాగము కలుగును. ఆ విభాగము వలన ద్రవ్యారంభక సంయోగము నశించును. కాని యా విభాగమువలన ద్రవ్యానారంభక (తంతు-ఆకాశ) సంయోగము నశింపదు. కారణమేమన ఒకే విభాగము వలన విరుద్ధధర్మద్వయము (ద్రవ్యారంభక సంయోగనాశకత్వము, ద్రవ్యానారంభక సంయోగ నాశకత్వము) కలుగుటకు వీలు లేదు. అందువలన తంతు - ఆకాశసంయోగమును నశింప జేయుటకు మఱియొక విభాగము అంగీకరింపక తప్పనిసరి యగుచున్నది.

ద్రవ్యారంభక సంయోగమును నశింపజేయు విభాగము, ద్రవ్యానారంభక సంయోగవినాశక విభాగము అను నీ రెండును పరస్పర విరుద్ధ స్వభావము కలవి. కావున వానిని రెంటిని ఒకే క్రియారూపకారణము కలిగింపనేరదు. కావున నిట రెండవకారణము సంభవము కానందున, క్రియ వలన నేర్పడిన (ద్రవ్యారంభక తంతువుల పరస్పర) సంయోగనాశక విభాగమువలననే రెండవ విభాగ (ద్రవ్యానారంభక తంతు - ఆకాశ సంయోగనాశక) ఉత్పత్తి అంగీకరింప బడుచున్నది. దీని తాత్పర్య మేమనః-

ప్రతికార్యమునకు మూడు కారణము లుండును. సమవాయి కారణము, అసమవాయి కారణము, నిమిత్త కారణము. పైన వివరించిన ఉదాహరణములో ప్రథమ విభాగరూపకార్యమునకు సమవాయికారణము తంతువులు, అసమవాయి కారణము తంతువులలో నేర్పడు క్రియ, నిమిత్తకారణము అదృష్టము - కాలము మున్నగునవి. (అదృష్టాదులు అన్ని కార్యములకు నిమిత్తకారణములే) ఇక రెండవ విభాగమునకు (ద్రవ్యారంభక తంతు - ఆకాశసంయోగనాశక విభాగము) సమవాయికారణము తంతువులు, ఆకాశదేశము రెండు నగును. అదృష్టాదులు నిమిత్తకారణము. ఇక అసమవాయికారణమెయ్యది యగును? ఈ రెండవ విభాగమున కగు అసమవాయికారణము గుణమో, కర్మమో కావలయును. అదియును (అసమవాయి కారణము కూడ) సాక్షాత్తుగా కాని, పరంపరగా కాని సమవాయికారణముతో సంబద్ధమై యుండవలయును. (అసమవాయి కారణ మెల్లయెడల నేదోయొక సంబంధముతో సమవాయికారణముతో సంబద్ధమై యుండవలయును అనునది నియమము. అంతే కాక ప్రకృతకార్యము నుత్పన్నము చేయు సామర్థ్యము కలిగి యుండవలయును).

ఉపర్యుక్త ప్రస్తుతోదాహరణమున ద్రవ్యానారంభక సంయోగ వినాశక విభాగమునకు రెండవ విభాగమునకు – సమవాయికారణములైన ఆకాశదేశము, తంతువులలో నుండు శబ్దము కాని, రూపాదిగుణములు కాని, అసమవాయి కారణములు కాజాలవు. అవి విభాగము నుత్పన్నము చేయజాలవు. ఇక పటసమవాయి కారణములయిన తంతువులలో నేర్పడిన క్రియ తంతుసమవేతమై మొదటి విభాగము నుత్పన్నము చేసినది. కావున నది రెండవ విభాగమునకు అసమవాయి కాజాలదు. ఇట్టి స్థితిలో నీ రెండవ విభాగమునకు మొదట నుత్పన్నమైన తంతువిభాగమే అసమవాయి కారణమనక తప్పదు. అందువలననే రెండవవిభాగము విభాగజ – విభాగమనబడును.

ఇట్లు రెండవ విభాగమునకుఅసమవాయి కారణమైన ప్రథమ విభాగము గుణము. అది రెండవ విభాగరూపకార్యము నుత్పన్నము చేయుటకు అన్యద్రవ్యతత్త్వము నపేక్షించును. ఆ తత్త్వము అవయవి నాశవిశిష్టకాలము కాని, స్వతంత్రావయవము కాని కావచ్చునని ఆచార్యుల యభిప్రాయము.

ఇట్టి ప్రసంగములలో ద్రవ్యారంభక సంయోగము, ద్రవ్యానారంభక సంయోగము అని రెండు విధములైన సంయోగము లుండునని పై వివరణము వలన తెలియుచున్నది.

కొండొక కార్యద్రవ్యము యొక్క యవయవముల సంయోగము మొదటిది. అది యాకార్యద్రవ్యము నుత్పన్నము చేయుటకు అసమవాయి కారణమగును. ఆ సంయోగము నశించిన కార్యద్రవ్యము నశించును.

పటావయవము లయిన తంతువులలో నేర్పడిన విభాగమువలన తంతువుల సంయోగము నశించును. అప్పుడు పటము నశించవలయును.

కాని పటావయవములైన తంతువులతో ఆకాశమునకు గల రెండవ సంయోగ మట్లే యున్నందున పటము నశింపదు. ఈ సంయోగ మున్నంతవఱకు తంతువు లా యాకాశదేశమును విడువజాలవు. అప్పుడు పటనాశము కలుగజాలదు. కాని పటము నశించుట చూచుచున్నాము. కావున ఆకాశ - తంతుసంయోగ నాశక ద్వితీయ విభాగము నంగీకరింపక తప్పదు.

ప్రస్తుతోదాహరణమున పటమునకు కారణములైన తంతువుల పరస్పర విభాగము (ప్రథమ విభాగము) వలన పటకారణములైన తంతువులయు పటము కారణము కాని ఆకాశముయొక్కయు విభాగము (ద్వితీయ విభాగము) జనించును. ఇట్లు ఈ విభాగము కారణద్వయ విభాగజ–కారణా కారణ విభాగము అని చెప్పబడుచున్నది.

(2) కారణాకారణ విభాగజ–కార్యాకార్య విభాగము :-

సంయోగములందు సంయోగజ సంయోగ మొకటి యుండునని పూర్వము వ్రాయబడినది. ఒకడు తన వ్రేలిని వృక్షము యొక్క మొదలు మీద నుంచె ననుకొనుడు. అప్పుడు వృక్షమునకు వ్రేలికి సంయోగమేర్పడును. ఇట్లు వ్రేలితో వృక్షమునకు సంయోగ మేర్పడినపుడు చేతికి వృక్షమునకుసంయోగము కలుగును. అట్లే దేహమునకు వృక్షమునకు సంయోగము కూడ కలుగును. వ్రేలు చేతికి అవయవము. అందువలన వ్రేలు చేతికి సమవాయి కారణము. వృక్షము చేతికి (ఏవిధమైన) కారణము కాదు – అకారణము. ఈ వ్రేలుకు చెట్టునకు కలిగిన సంయోగము అనగా కారణ, అకారణ సంయోగము వ్రేలి కార్యమైన చేతికి వ్రేలికి కార్యముకాని - అకార్యమైన–వృక్షమునకు మధ్య సంయోగము కలిగించును. ఇట్లు కలిగిన యీ హస్తవృక్ష సంయోగమునకు వ్రేలివృక్షముల సంయోగము అసమవాయి

కారణమగును. వ్రేలితో వృక్షమునకు సంయోగ మేర్పడుటకు వ్రేలియందు (సమవాయ సంబంధముతో) ఏర్పడిన క్రియ అసమవాయికారణము. ఆ క్రియయే హస్తవృక్ష సంయోగమును కలిగించుటకు కారణము కాజాలదు. కారణమేమన : క్రియ యేయధికరణమున (దేనియందు) ఉత్పన్నమగునో – కలుగునో – దానికంటే భిన్నమైన దానియందు సంయోగము కలిగింపనేరదు. కారణమేమన : కార్యమునకు సమవాయికారణ మైన దానియందు (కార్యసమవాయికారణమున) ప్రత్యాసన్నమైన (సమవేతమైన) ధర్మమే ఆ కార్యమునకు అసమవాయికారణము అగును, అనునది నియమము. ప్రకృతమున వృక్షముతో వ్రేలికి (అంగుళికి) ఏర్పడిన సంయోగరూప కార్యమునకు అంగుళిలో (సమవాయసంబంధముతో) నేర్పడిన క్రియ అసమవాయి కారణము. ఆ క్రియ తనకు అధికరణమైన వ్రేలికంటె భిన్నాధికరణమైన చేతితో – హస్తముతో – వృక్షమునకు సంబంధము – సంయోగము – కలిగింపనేరదని భావము.

హస్త వృక్షసంయోగమునకు సమవాయి కారణమైన హస్తమున ఀస్తావయవమైన అంగుళిలో సమవేతమైన క్రియకు కారణైకార్థప్రత్యాసత్తి (స్వసమవాయి సమవాయ సంబంధము) ఉన్నప్పటికి, క్రియలో అసమవాయికారణత అంతట కార్యైకార్థప్రత్యాసత్తితో నంగీకరింపబడును. అనగా – కార్యాధికరణమున సాక్షాత్తుగా సమవేతక్రియయే యా కార్యమునకు అసమవాయికారణమగును. వ్రేలిలో నేర్పడిన క్రియకు చేతితో సాక్షాత్తు సంబంధము కలుగక పరంపరగా కలుగుచున్నది. అంగుళిద్వారమున దానిలో కలిగిన క్రియకు చేతితో సంబంధము కల్పింపబడును. సాక్షాత్తుగా క్రియకు సంబంధము లేదని భావము. కావున అంగుళి – వృక్షములకు అన్యతరకర్మ-జ సంయోగమేర్పడినపుడు ఆ సంయోగమే – అంగుళి, వృక్షసంయోగమే-

హస్తవృక్షసంయోగమునకు అసమవాయికారణ మగుచున్నది. అట్లే వృక్షహస్త సంయోగము దేహవృక్షసంయోగమునకు అసమవాయి కారణమగును. మొదటి సంయోగము క్రియాజన్యమగును. తదుపరి కలుగు సంయోగము సంయోగజ-సంయోగ మగును.

ఇంతవఱకు వర్ణింపబడిన సంయోగ-జ సంయోగ మెట్లేర్పడు చున్నదో అట్లే కారణాకారణ విభాగ-జ - కార్యాకార్య విభాగ మేర్పడును. రెంటి ప్రక్రియ యొక్కటిగా నుండునని భావము. విభాగము సంయోగ పూర్వకముగా నేర్పడును. కావున ముందుగా సంయోగ-జ - సంయోగ ప్రక్రియ వివరింపబడినది.

ఒక వ్యక్తి యొక్క అంగులి వృక్షముతో సంయుక్తమైన దనుకొనుడు. అతని యిచ్ఛ, ప్రయత్నముల వలన అంగుళిలో క్రియ యేర్పడును. ఆ క్రియ వలన అంగుళి - వృక్షముల మధ్య విభాగ మేర్పడును. అనగా అంగుళి సమవేతక్రియ (అన్యతర - కార్య) అంగుళి వృక్షముల విభాగము నేర్పఱచినదని భావము. అంగుళి - వృక్షవిభాగము వలన హస్తవృక్ష విభాగము ననుభవింపనగును. ఇట హస్త వృక్ష విభాగమునకు హస్తము వృక్షము రెండును సమవాయి కారణము. అంగుళి-వృక్షవిభాగము అసమవాయి కారణము. ఇందు మొదటి విభాగము క్రియాజన్యము. రెండవది విభాగ - జ - విభాగము. ఇదియే కారణాకారణ-జ - కార్యాకార్యవిభాగ మనబడును.

అసత్ కార్యవాదము

న్యాయ-వైశేషిక దర్శనముల పరంపరలో అసత్ కార్యవాదమును బలపఱచు ప్రయత్నము చూడనగును. దీనికి ప్రతియోగిత - విపరీతముగా

సాంఖ్య, వేదాంతదర్శనకారుల పరంపరలో సత్ కార్యవాదము ప్రతిపాదింపబడుట చూతుము. ఈ దర్శనములపై వ్యాఖ్యలను వ్రాసినవారు ఆయా వాదములను యుక్తి ప్రయుక్తులతో బలపఱచుట కెంతగానో ప్రయత్నించి యున్నారు.

అసత్ కార్య స్వరూపము :- ప్రతికార్యవస్తువు - పదార్థము - తనయుత్పత్తికి పూర్వము 'అసత్' ఉనికి లేనిదై యుండును. కార్య ముత్పన్నము కాక పూర్వము దాని యునికి ఏవిధముగ నెన్నడు ఉండదు. నూతనముగ నారంభింపబడునని భావము. కార్యము ఏర్పడుటకు ముందు దాని ప్రాగభావ ముండును. ఉత్పత్తికి పూర్వము కార్యము యొక్క యభావము 'అసత్' (లేకుండుట) అనబడును. ప్రాగభావము నశించి కావ్యము క్రొత్తగా నేర్పడును. అందువలన 'ఆరంభవాదము' అనికూడ అందురు. కార్యమనునది యెప్పుడో యొకకాలమున నుద్భవించును. అది భవిష్యత్తున నెల్లకాలము నుండదు. కొండొక కాలమున నశించును. కాబట్టి కార్యము 'సాది-సాంతము' అనబడును. ఉత్పత్తికి పూర్వము అన్ని విధముల 'అసత్' అగును. ఇదియే 'అసత్ కార్యవాదము'.

సాంఖ్యదర్శనము ననుసరించి ఉత్పత్తికి పూర్వమే కార్యమునకు ఉనికి యుండునని యంగీకరించు పక్షమున కార్యము నుత్పన్నము చేయుటకు కర్తృవ్యాపారమున కావశ్యక మేమియు నుండదు.

అందులకు సత్కార్యవాదు లిట్లందురు. కార్యోత్పత్తికి పూర్వము ఆ కార్య మేవిధముగను నే రూపముననను తన కారణ (సమవాయి - ఉపాదానకారణ) ములలో నుండని పక్షమున మృత్తికలో ఘటము లేనట్లు, తంతువులలోను ఘటముండదు. అట్లే పటము తంతువులలో నుండునట్లు మృత్తికలోను ఉండదు. అట్టియెడ మృత్తిక (నుండియే) తోనే ఘటము,

తంతువులతోనే పటము ఉత్పన్నమగునట్టి వ్యవస్థ యేల యుండును ? ఘటము తంతువులనుండియు పటము మృత్తిక నుండియు కర్తృవ్యాపారము వలన నేల జనింపవు ? కర్తృవ్యాపారము వలన నేకార్యమైనను ప్రతికారణ ద్రవ్యమునుండి కలుగనచ్చును కదా ! అందురు.

కొండొక విశేషకార్యోత్పత్తి విశేషకారణముల నేల గ్రహింపవలయును ? కార్యము సర్వత్ర సర్వాత్మనా అసత్తే కదా యని వారి యభిప్రాయము. కావున ఆ కార్యము నుత్పన్నము చేయుటకు ఉపాదానము చేయబడు విశిష్ట కారణములలో నేదో యొక రూపమున నా కార్య ముండునని యంగీకరింపక తప్పదందురు.

అసత్ కార్యవాదులందులకు సమాధానముగా నిట్లందురు. ఏ వస్తువువలన నే వస్తువు ఉత్పన్నమగునో ఆ వస్తువు నందా వస్తువు నుత్పన్నము చేయు సామర్థ్యముండును. ప్రతి పదార్థము ప్రతి వస్తువు నుత్పన్నము చేయగల సామర్థ్యము కలిగియుండదు. కర్త యగు వ్యక్తి ఏ వస్తువు దేని నుత్పన్నము చేయ సమర్థమో తెలిసికొని దానినే కార్యోత్పత్తికి గారణముగా గ్రహించును. కావునకార్యోత్పత్తికి పూర్వ మది (కార్యము) యేరూపమున నున్నదని యంగీకరించినను వ్యవహార్యము కాజాలదు. అట్టి యునికి వలన ఏ వ్యవహారము సిద్ధింపదు. ఉత్పత్తికి పూర్వము మట్టి రూపములో నున్న ఘటము జలము తెచ్చుట కుపయోగించునా ? తంతురూపమున పటము – వస్త్రము – దేహమును కప్పగలదా ? ఈ వ్యవహారములన్నియు ఘటపటాది కార్యము లుత్పన్నములైన మీదటనే సంభవించును.

కార్యము యొక్క వ్యవహారయోగ్యమగు నీ స్థితినే బౌద్ధదర్శనకారులు 'అర్థక్రియాకారిత' అందురు. ప్రతికార్యము ఏదోయొక విశేష ప్రయోజనము

సిద్ధించుటకు ఉత్పన్నము చేయబడును. విశిష్టప్రయోజ నానుకూల వ్యాపారమును సంపన్న మొనర్చుటయే కార్యవస్తువు యొక్క ఉనికికి నియామకము. ఘటకార్యమునకు జలాహరణము-జలము తెచ్చుట-మున్నగునవి ప్రయోజనములు. ఇయ్యవి ఘటోత్పత్తికి పూర్వము సంభవింపవు. కావున ఘటోత్పత్తికి పూర్వము ఘట మున్నదనుట ప్రామాణికము కాదు.

సత్కార్యవాదులు :- 'ఘటాది కార్యవస్తువులు తమ వ్యవహార్య రూపమునకు రాకముందు జలాహరణాది కార్యములు సంభవించుననుటను మేము కూడ అంగీకరింపము' అందురు. ఘటాదులు తమ యుత్పత్తికి పూర్వము వ్యవహార్యరూపమున నుండక కారణరూపమున అనభివ్యక్త-వ్యక్తముకాని-స్థితిలో నుండును. అవి విశేషనిమిత్తకారణముల సహయోగము వలన వ్యక్తదశకు వచ్చును. అప్పుడే యవి జలాహరణాది కార్యముల వ్యవహారమునకు ఉపయుక్తము లగును. కావున అభివ్యక్తదశకు రాకముందు ఘటాది కార్యద్రవ్యములకు ఏ రూపమునను ఉనికి లేదనుట యుక్తము కాదు. సర్వాత్మనా అవి అసత్తు లనరాదు. అందువలన కార్యకారణముల యీ స్థితిని కారణములలో కార్యోత్పాదక సామర్థ్యము మాత్రముండునని చెప్పుట చాలదు. విభిన్నపదార్థములలో నేకార్యముల సద్‌భావము కలదో యాకార్యములనే యా పదార్థములనుండి వ్యక్తము చేయవీలగును. కావుననే సర్వకార్యములు సర్వపదార్థములనుండి యుత్పన్నముచేయజాలము.

ఇట్లు ఉత్పత్తి, అభివ్యక్తి అనుపదముల నాధారము చేసికొని దీర్ఘచర్చలు జరుప నవకాశమున్నది. కాని ప్రయోజనము శూన్యము. వాస్తవమున కొండొక వస్తువు రూపాంతరమును బొందుటయే ఉత్పత్తి పదమున కర్థము.

అందువలన కార్యరూపమున పరిణమించుటకు పూర్వమా వస్తువు ఏదో యొక రూపమున నున్నదనియే యంగీకరింపవలయును. ప్రతికార్యమును వ్యవహార్యస్థితికి-తెచ్చుటకు కర్తృవ్యాపారమావశ్యక మగును. ఈ స్థితిలో కార్యోత్పత్తికి-అభివ్యక్తికి పూర్వము కారణమున కార్యసద్ భావ మంగీకరించిన కర్తృవ్యాపార మనావశ్యక మనుట నిరర్థకము.

అసత్ కార్యవాదులు కార్యమును అసత్తనుటలో నభిప్రాయమేమి? కార్యము వ్యవహారరూపములో వచ్చుటకు పూర్వము అసత్తని వారి యభిప్రాయము. ఇక్కడ విచారింపవలసిన విషయమొకటి యున్నది. అది యెద్ది యనః అసద్ భావ మిట కార్యము యొక్క ఉపాదానమా ? కాదు. వైశేషికుల దృష్టిలో ఉపాదానమన సమవాయి కారణము. సమవాయి కారణము అసద్ భావ మెన్నడు కాదు. ఆ స్థితిని ప్రాగభావము రూపమున వైశేషికులు కేవలము నిమిత్తకారణశ్రేణిలో నంగీకరింతురు. అది సాధారణ కారణము. ఘటమునకు అసాధారణ కారణము మృత్తిక. అది సద్ భావము - సత్ పదార్థము. కావున దాని నాధారము చేసికొని కార్యము సత్ కార్యమని చెప్పిన దోషమొండును కానరాదు. కార్యము కారణరూపములో నున్నపుడు దాని వ్యవహార్యరూపమును కాని అర్థక్రియాకారిత్వమును కాని సత్కార్యవాదులు కూడ నంగీకరింపరు. కావున కార్యరూపమున పరిణమించుటకు పూర్వము కార్య మేరూపముననను లేదనుట అంతగా సంగతము కాదేమో ! లేకున్న కారణవ్యవస్థ నుపపాదించుట శక్యము కాజాలదు.

ఈ విషయమున గౌతమముని న్యాయశాస్త్రమునందు తన స్వతంత్రాభిప్రాయమును ప్రకటించి యున్నాడు.

గౌతముని అభిప్రాయము :-

కర్మఫలము జీవుల కెట్లు ప్రాప్తించునో ఆలోచించుచు, సత్కార్య అసత్కార్యవాదమును గూర్చిన ప్రసక్తిని తెచ్చి గౌతముని ఇట్లు నుడివియున్నాడు. ("బుద్ధిసిద్ధం తు తదసత్" న్యా. ౪.౧.౫౦) అను సూత్రమున ఉత్పత్తికి పూర్వము కార్యము అసత్ అనబడును. కాని, ఆ దశలో కార్యము యొక్క సద్భావము-ఉనికిని బుద్ధిసిద్ధమనుట సంగతమగును. ఆయాధారము మీదనే ఉపాదాన నియమవ్యవస్థయు సంభవమగును.

బుద్ధిసిద్ధ మననేమి ? వస్తువు ఉత్పన్నమగుటకు పూర్వము 'అసత్' గా నుండును - ఉపలబ్ధము కాదు. ఉత్పన్నమైన పిదప సద్భావమునకు వచ్చి యుపలబ్ధమగును. కాలాంతరమున నావస్తువు విరోధికారణముల వలన నశించి మరల అనుపలబ్ధ స్థితిని పొందును. లోకసిద్ధమైన వస్తువు యొక్క యుత్పత్తి వినాశములు కార్యవస్తువు పుట్టుటకు ముందు అసద్ రూపమున నుండుననుటను దెలుపును. వస్తువు ఉత్పత్తికి పూర్వము కూడ నుండుననుటచే-సద్రూపమున నున్నదనుటచే నిది నిత్యమని చెప్పవలసి వచ్చును.

వస్తుస్థితిని బాగుగ గుర్తించినచో నీ విషయమున నింతగా వివరింపవలసిన యావశ్యక మేమియు కనిపింపదు. కారణమేమన ; జలాహరణాది (నీరుతెచ్చుట) వ్యాపారమును నెఱవేర్చుటకు తగిన ఘటాకారావస్థ ఘటోత్పత్తికి పూర్వము మృత్తికయందుండునని ఘటాకారమునకు వచ్చుటకు పూర్వము కూడ ఆయాకారము కర్తయొక్క బుద్ధి ననుసరించి మృత్పిండమున (మట్టిలో) నుండునందురు. అట్లు లేకున్న ఘటము నుత్పన్నము చేయుటకు - ఘటాకారమును ప్రకటించుటకు మృత్తికనే ఉపాదానముగా గ్రహింప నావశ్యక ముండదని వారి యభిప్రాయము.

ఉత్పత్తి - వినాశములు, ఆవిర్భావ - తిరోభావములు, అభివ్యక్తి। విలయములు అనునీపదము లన్నియు సమానార్థకములే. ఉత్పత్తి యననేమి? ఇయ్యది తెలియదగిన విషయము. వాస్తవమున మట్టియే ఘటాకారమున సిద్ధపఱుపబడును. ఆ మట్టితో నొక్క ఘటాకారమే కాదు. ఇంకను ఎన్నియో ఆకారములు (కుండలు, పిడతలు, కడవలు, మూకుళ్ళు, కూజాలు) రూపొందింపబడును. మట్టిసుద్దలో నీయాకారము లన్నియు నున్నవి. కర్త కేవలము తన బుద్ధి చమత్కారముతోనే వీనిని కలిగించు ననుట సరికాదు. కారణమైన మట్టిసుద్దలో నాయాకారముల యునికి లేకున్న కర్త-కుమ్మరి తన బుద్ధికౌశలముతో వానిని రూపొందింపగలడా ? అట్లు చేయగలిగినచో ఘటాద్యాకారముల యునికి లేని తంతువులతో ఘటాద్యాకారములను రూపొందింప గలిగి యుండవలయును. అది సాధ్యము కాదని నైయాయికులు కూడ అంగీకరింపక తప్పదు. కారణము (ఉపాదాన-సమవాయి) లో వస్తు ఆకారము నంగీకరింపనిచో బౌద్ధులు చెప్పునట్లు (బుద్ధి సిద్ధమని యంగీకరించిన) వస్తువుల యునికియే యంగీకరింప వలసిన యావశ్యక ముండును. బుద్ధియే వివిధాకారములను భాసింపజేయు ననవలసివచ్చును.

కొండొక వస్తువు యొక్క యాకారము దాని సమవాయి కారణమునందంగీకరించుట, ఆ వస్తువును రూపొందించుట కాకారణద్రవ్యమును గ్రహించుట అత్యావశ్యక మగును. బౌద్ధులు తమదర్శనములలో వస్తువు కంటె బుద్ధికి విశేష మహత్త్వము కల్పించుట చూడనగును. అందువలన వస్తుసత్త-ఉనికి యుపేక్షింపబడినది.

- గ్రంథకర్త

విషయసూచిక

ఓ3మ్

వైశేషిక దర్శనము.

ప్రథమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

పురుషార్థములు నాలుగు : ధర్మము, అర్థము, కామము, మోక్షము. అందు మోక్షమునకు అసాధారణ కారణము - ముఖ్యకారణము తత్త్వజ్ఞానము - పదార్థజ్ఞానము (తత్త్వము అనగా పృథివిమొదలు పరమేశ్వరుని వఱకుగల పదార్థములు. వానికి సంబంధించిన యథార్థజ్ఞానము) అదియే ముఖ్య ప్రయోజనముగా గలది శాస్త్రము - వైశేషిక దర్శనము, అట్టి దర్శనము నారంభించుచు కణాద మహర్షి తత్త్వ జ్ఞానమునకు కారణ మగు ధర్మమును (1. ధర్మమనగా పదార్థములలో నుండు గుణవిశేషము; 2. వేదవిధియు-వేదముచే బోధింప బడిన కర్మలు ధర్మమనబడును. 'చోదనా లక్షణో౽ర్థో ధర్మః." మీ. సూ. = చోదన అనగా వేదవిధి-వేదాజ్ఞయే లక్షణముగా గల కర్మధర్మము, అర్థము - విషయము - కర్మ) నిరూపింప దలంచి ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాడు.

సూ. అథాతో ధర్మం వ్యాఖ్యాస్యామః ౧.౧.౧

అథ = శిష్యులు తెలిసికొనగోరిన పిమ్మట, అతః=మోక్షమును కోరుచు దానికి సాధనమైన జ్ఞానమును అభిలషించి శిష్యులు సమీపించుట వలన, ధర్మం=ధర్మమును, వ్యాఖ్యాస్యామః = లక్షణ ప్రమాణములతో నిరూపింతుము.

సంస్కృత సాహిత్యములో అథశబ్దము అనంతర్యము - తరువాత, మంగళము మున్నగు నర్థములలో ప్రయోగింపబడుచుండును.

"అథో అథ ఇతి మంగలానంతర........సముచ్చయేషు"
(కౌముది)

ప్రస్తుత మిట అథ శబ్దము తరువాత-శిష్యులు తెలిసికొనగోరిన పిమ్మట అను నర్థమున ప్రయోగింప బడినది.

మోక్షమనగా ఆత్మదర్శనము. దానికి వేదాధ్యయనము వలనగాని, ఆచార్యుల ఉపదేశము వలనగాని ఆత్మనుగూర్చి వినుట శ్రవణము, ఆ వినిన విషయమును హేతుబద్ధముగా విచారించుట మననము. ఆదిపదముచే నిదిధ్యాస గ్రహింపవలయును. నిదిధ్యాస యనగా ధ్యానము. వీనివలన ఆత్మసాక్షాత్కారము కలుగును. ఆయాత్మ సాక్షాత్కారమే మోక్షము. శ్రవణ మననాదులు ముఖ్యసాధనములు. అట్టి శ్రవణాదులలో సమర్థులును, అసూయాది దోషములు లేని వారును, శ్రద్ధావంతులును, సేవా శుశ్రూషా పరాయణులును అగు శిష్యులు కణాద మహర్షిని సమీపించి మోక్షసాధనమును తెలిసికొనగోరిరి. అనంతరము ఆచార్యులు - కణాదమహర్షి ధర్మపదార్థ నిరూపణమును చేయసాగిరి. కావున సూత్రమున గల అథ పదము అనంతర్యార్థమును బోధించునని భావము.

అవతారిక : పదార్థమును నిరూపించుటకు లక్షణ ప్రమాణములు ఆవశ్యకములు. కేవలము ప్రతిజ్ఞామాత్రమున- పదార్థమును నిర్దేశించుటవలన అనగా ఒకానొక పదార్థము యొక్క పేరుచెప్పిన మాత్రమున ఆ పదార్థముయొక్క ఉనికి సిద్ధముకాదు. కావుననే తత్త్వవిదులు 'లక్షణ ప్రమాణాభ్యాం వస్తుసిద్ధిః, న తు ప్రతిజ్ఞామాత్రేణ' అని నుడివిరి. (అనగా లక్షణము, ప్రమాణము అను రెంటివలన వస్తువు సిద్ధించును కాని పేరుచెప్పిన మాత్రముచేత సిద్ధింపదు) కాబట్టి పై సూత్రమున నిర్దేశించిన ధర్మపదార్థమునకు లక్షణమును మహర్షి ఉల్లేఖించుచున్నాడు.

సూ. :- యతోఽభ్యుదయ నిశ్శ్రేయస సిద్ధిః స ధర్మః ౧.౧.౨

అభ్యుదయ నిశ్శ్రేయస సిద్ధిః=అభ్యుదయము, నిశ్శ్రేయసము నను నీరెంటియొక్క సిద్ధి = ప్రాప్తి, యతః = దేనివలన నగునో, సః ధర్మః =అదియే ధర్మము, లేక, అభ్యుదయః = తత్త్వజ్ఞానము, దానిమూలమున, నిశ్శ్రేయస సిద్ధిః = మోక్ష ప్రాప్తి, యతః = దేనివలన కలుగునో, సః ధర్మః = అది ధర్మము.

అభ్యుదయ మనగా ఇహ, పర, లోకములకు సంబంధించిన కార్యముల సఫలత. ఇదియే ఐహి కాముష్మిక - అభివృద్ధి యనియు చెప్పబడును.

త్రివిధములగు దుఃఖములు పూర్తిగ నశించుటయే నిశ్శ్రేయసము-ముక్తి అనబడును. (-త్రివిధ దుఃఖాత్యంతాభావః నిశ్శ్రేయసమ్-)

త్రివిధ దుఃఖములు : ౧. ఆధ్యాత్మికము ౨. అధి భౌతికము 3. అధి దైవికము.

ఇందు ౧. ఆధ్యాత్మిక దుఃఖము శరీర మనస్సులకు సంబంధించి రెండు విధములుగా నుండును. 'వాత పిత్త శ్లేష్మములు' - అను ధాతువుల వైషమ్యమువలన కలుగు దుఃఖము శారీరికము. కామము, క్రోధము, లోభము, మోహము, భయము, ఈర్ష్య, విషాదము మున్నగు వానిచే నేర్పడు దుఃఖము మానసికము, ఇట నాత్మపదము శరీర బోధకము, ఆత్మయందు-శరీరమునందు కలుగు దుఃఖము కావున ఆధ్యాత్మిక మనబడినది.

౨. మనుష్య పశుపక్షి మృగాదులచే నేర్పడు దుఃఖము అధి భౌతికము. ఇందు భూతపదము ప్రాణివాచకము. భూతములవలన - ప్రాణులవలన కలుగు దుఃఖము అధిభౌతిక మనబడును.

3 అగ్ని జల వాయు ప్రకోపాదులచే కలుగు దుఃఖము అధిదైవికము. అగ్ని, వాయువు మున్నగు పదార్థములు దేవత లని వ్యవహరింపబడును. కావున వానివలన కలుగు దుఃఖము అధిదైవిక మనబడినది.

తా॥ దేనివలన అభ్యుదయము, నిశ్శ్రేయసము - ఈ రెండు ప్రాప్తించునో అది ధర్మము. లేక, దేనివలన అభ్యుదయము, దాని మూలమున నిశ్శ్రేయసము సిద్ధించునో - ప్రాప్తించునో అది ధర్మము.

ఈ లక్షణమును బట్టి ధర్మము అభ్యుదయమునకు సాక్షాత్సాధనము - కారణము. మోక్షమునకు పరంపరగా

సాధనము. ధర్మము తత్త్వజ్ఞానమును కలిగించి మోక్షకారణ-సాధన-పరంపరలో చేరునని భావము.

అవ : ధర్మమునకు లక్షణమును చెప్పి ప్రమాణమును మహర్షి నిరూపించుచున్నాడు.

సూ :- తద్వచనా దామ్నాయస్య ప్రామాణ్యమ్ ౧.౧.౩

తద్వచనాత్ = ధర్మమును యథాస్వరూపముగా - లక్షణయుక్తముగా, నిర్వచించుటవలన, ఆమ్నాయస్య=వేదమునకు, ప్రామాణ్యమ్ = ధర్మమునందు ప్రామాణ్య మున్నది.

ఆమ్నాయ పదముచే నిట సర్వవిద్యలను, సర్వ పదార్థములను ప్రకాశింపజేయు ఋగ్యజుస్సామాథర్వనామములతో వ్యవహరింపబడు వేదములు గ్రహింపనగును. వేదములే ధర్మమును ప్రతిపాదించుచున్నవి.

ఇట్లే శాస్త్రాంతర కర్తలును చెప్పియున్నారు.

'చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః' (మీ, అ ౧, పా ౧, సూ. ౨.)
వేదవిహిత పదార్థమే ధర్మమని దీని భావము.
మనుధర్మ శాస్త్రమున నిట్లేయుండుట చూడగలము.
'ధర్మం జిజ్ఞాసమానానాం ప్రమాణం పరమం శ్రుతిః'
(మను. ౨-౧౩)

'వేదోదితం స్వకం కర్మ నిత్యం కుర్యా దతంద్రితః
తద్ధి కుర్వన్ యథాశక్త్యా ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్॥'
(మను. ४-౧४)

మోక్షాపేక్షులై ధర్మము నెఱుంగగోరువారికి వేదమే పరమ ప్రమాణము. అందువలన యథాశక్తిని వేదములం దుపదేశింప

బడిన కర్మములనే ఆచరించుట అనగా నవైదిక కర్మలను పరిహరించి వైదికములను మాత్ర మనుష్ఠించుట మోక్షకాముల కనివార్యమని భావము.

అవ : ఇట్లు లక్షణ ప్రమాణములతో ధర్మమును నిరూపించి ధర్మమూలక మగు తత్త్వజ్ఞానమువలన మోక్షము సిద్ధించునని యీ సూత్రమున నిర్దేశించుచున్నాడు.

సూ. :– ధర్మవిశేష ప్రసూతాత్, ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్య
విశేష సమవాయానాం పదార్థానాం సాధర్మ్య
వైధర్మ్యాభ్యాం తత్త్వజ్ఞానా న్నిశ్శ్రేయసమ్. ౧.౧.౪

ధర్మవిశేషప్రసూతాత్ = వేదవిహిత నిష్కామ కర్మానుష్ఠానము వలన కలిగిన పుణ్యమిట ధర్మ విశేషము-దానివలన పుట్టిన, ద్రవ్యగుణ కర్మ సామాన్య విశేష సమవాయానాం = ద్రవ్యములు, గుణములు, కర్మములు, సామాన్యము, విశేషములు, సమవాయము నను, పదార్థానాం = షడ్విధములగు పదార్థముల యొక్క, సాధర్మ్య వైధర్మ్యాభ్యాం=సాధారణ విశేషధర్మముల ద్వారా, తత్త్వజ్ఞానాత్ = పైన చెప్పిన ద్రవ్యాదుల సత్యస్వరూప సాక్షాత్కారమువలన, నిశ్శ్రేయసమ్=మోక్షము సిద్ధించును.

అనాత్మ పదార్థములనుండి వేఱుపఱచి ఆత్మతత్త్వమును బాగుగా నెఱుంగుటవలన మిథ్యాజ్ఞానము పోయి నిశ్శ్రేయసము సిద్ధించు ననునది సిద్ధాంతము. ఆ యాత్మతత్త్వజ్ఞానము ప్రత్యేకముగా నొక్కొక్క పదార్థమును (స్వరూపతః) యథార్థముగ నెఱుంగక కలుగనేరదు. పదార్థములును వాని సాధారణ విశేషధర్మములను వివేచించుటచే యథార్థముగ బోధపడును.

ఉదాహరణార్థము-స్థాణువు (కొమ్మలు మొదలగునవి లేక మనుష్య ప్రమాణమున నెత్తుగానున్న చెట్టుమొదలు), పురుషుడు (నిలబడియున్న మనుష్యుడు) - అను రెండు పదార్థములను తీసికొనుడు. ఆ రెంటియందు ఎత్తు, లావు మున్నగు గుణములు సమానధర్మములు. వంకర, తొఱ్ఱ మొదలగునవి స్థాణువునకును, చేతులు, కాళ్ళు మొదలగునవి పురుషునకును విశేషధర్మములు. ఇందు స్థాణుపురుషులకు గల సమాన ధర్మముల జ్ఞానమువలన, కనబడు పదార్థము స్థాణువా ? పురుషుడా ? అను సందేహము కలుగునేకాని యథార్థజ్ఞానము కలుగనేరదు. సాధారణ విశేష ధర్మములను వివేచించి విశేష ధర్మజ్ఞానము కలిగినప్పుడు ఇది స్థాణువు కాదు; పురుషుడనియో, లేక పురుషుడు కాదు; స్థాణువనియో నిర్ణయింపనగును. ఇట్లు సాధారణ విశేష ధర్మజ్ఞానమువలన వస్తువు యథార్థముగ తెలియబడును.

ఈ శాస్త్రమున పదార్థములు సంగ్రహముగా 'ఆఱు' అని చెప్పబడినవి. ద్రవ్యము, గుణము, కర్మము, సామాన్యము, విశేషము, సమవాయము. శాస్త్రాంతరములలో పదార్థములు అనేకములుగ (ఎక్కువ సంఖ్యలో) వర్ణింపబడినను అవి యన్నియు ముఖ్యములయిన ఈ యాఱు విధములలో నే యిముడగలవు. ఈ ఆఱింటిలోను ద్రవ్యము, గుణము, కర్మము - అను మూడు పదార్థములే ముఖ్యములు. ఈ విషయము ఈ శాస్త్రముననే ముందు ('అర్థ ఇతి ద్రవ్యగుణ. కర్మసు' ౧-౨-3). పదార్థమను శబ్దము ద్రవ్యగుణ కర్మములందే వర్తించు'నని చెప్పబడును. తక్కిన సామాన్య విశేష సమవాయములు - అను మూడును ఉపపదార్థములు.

ఇట్లు వర్ణింపబడిన ఈ యాఱు పదార్థముల తత్త్వ జ్ఞానము మూలమున ఆత్మను ఇతర ద్రవ్యములనుండి వేఱు పఱచి యథార్థముగ నెఱుగుటయే నిశ్శ్రేయసమునకు ముఖ్య సాధనమని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

'తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యు మేతి
నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ.' (యజు. ౩౧-౧౮)
'తమేవ విద్వాన్ న బిభాయ మృత్యో
రాత్మానం ధీర మజరం యువానమ్.' (అథ. ౧౦-౮-౪౪)
'బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరమ్' (తై. ఉప. ౨-౧)

అని మంత్ర సంహితలలోను, ఉపనిషత్తులలోను పరమాత్మని యపరోక్ష జ్ఞానమే మోక్షసాధనమని వర్ణింపబడి యున్నను, కేవలాత్మ జ్ఞానము కలుగక పరమాత్మ సాక్షాత్కార మసంభవ మగుటచేతను, ఆత్మజ్ఞానము తరువాత పరమాత్మని జ్ఞాన మవశ్యము కలుగుటచేతను ఆత్మ తత్త్వజ్ఞానమే నిశ్శ్రేయసమునకు ముఖ్యకారణ మని రాద్ధాంతము. అందువలననే న్యాయ వైశేషిక సాంఖ్య యోగ దర్శనములందు కేవలాత్మ తత్త్వమును బాగుగా నుపదేశించి ఉత్తరమీమాంస (వేదాంత దర్శనమున) యందు 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా'యని పరమాత్మ నిరూపణము చేయబడి యుండెను.

వివిక్త - ఇతర పదార్థముల నుండి వేఱుచేయబడిన ఆత్మతత్త్వ జ్ఞానమే బ్రహ్మజ్ఞాన ప్రతిబంధకమగు మిథ్యా జ్ఞానమును దూరమొనర్చి మోక్షప్రాప్తి కలుగజేయును. అనగా పరమాత్మ సాక్షాత్కారమువలన శాశ్వత సుఖము ననుభవింప జేయును. ఉపనిషత్తులలో నిట్లేకదా వర్ణింపబడి యుండెను,

"యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం
కర్తార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్।
తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ
నిరంజనః పరమం సామ్య ముపైతి॥'' (ముం.3-౧-3)

'యోగాభ్యాసాదుల వలన చిత్తమాలిన్యములను దొల గించుకొని సమాధియందు సమస్తజగత్తునకు కర్తయు, వేదాదులకు మూలము నగు పరమేశ్వరుని గుర్తించిన విద్వాంసుడు సర్వ దుఃఖములనుండి ముక్తుడై పరమేశ్వరుని వలె నవిద్యాదులు తొలగినందున నిర్మలు డగును.'

"ఏకో వశీ సర్వభూతాంత రాత్మా
ఏకం రూపం బహుధా యః కరోతి।
తమాత్మస్థం యేఽనుపశ్యంతి ధీరా
స్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్॥"(కఠ.౨.౫-౧౨)

పరమేశ్వరు డొక్కడు. అతడు సమస్త చరాచర వస్తువు లను సృష్టించి వానియందు నిరంతరముగ వ్యాపకుడై యుండి, బ్రహ్మాండము నంతటిని తనవశమునం దుంచుకొనును. ఈ ప్రపంచము ప్రళయమునందు సూక్ష్మమై ప్రకృతి రూపమున నుండును. సృష్టియందు నేడు కనిపించు వివిధ రూపములు నా డుండవు. ఒకేరూపమున నది భాసించును. అట్టి సూక్ష్మ రూపమున నుండు ప్రకృతిని వివిధరూపములలో పరిణమింప జేయువాడు పరమేశ్వరుడే. వివిధ స్థూల పదార్థములను సృష్టించి వానియందును, జీవులయందును నంతరాత్మయై

పరమేశ్వరుడు వ్యాపించియుండును. వానిని యమనియమాది యోగాంగముల ననుష్ఠించు ధీరులే సాక్షాత్కారము చేసి కొనగలరు. ఆ ధీరులును ముందు తమ్ము తాము తెలిసికొని యనంతరముననే పరమాత్మను సాక్షాత్కారము చేసికొందురు. అట్టివారికే శాశ్వత సుఖము-మోక్షానందము లభించును. ఇతరుల కయ్యది లభింపదు.

ఈ యారు పదార్థములే గాక అభావ మను నేడవపదార్థ మొకటి చేర్పవలయు నని ఉదయనాచార్యుని మతము. దీనిని కణాదు డుల్లేఖింప లేదు. దీనికి కారణము అభావము భావ ప్రతియోగికమై భావపదార్థాధీన మగుటచే స్వయముగా నిందు గణింపడయ్యెను. అనగా-

(అభావము ఘటాభావము, పటాభావము--అని లోకమున వ్యవహరింపబడును. ఘటాభావమునకు ఘటము ప్రతియోగి. పటాభావమునకు పటము ప్రతియోగి. ఇట్లే ప్రతి వస్తువు యొక్క అభావమునకును ఆ వస్తువే ప్రతియోగి యగును. కావున అభావము భావప్రతియోగికమై యుండును. అనగా అభావము భావపదార్థము ప్రతియోగిగ కలదియై ఘటాభావము, పటాభావము అని ప్రయోగింపబడు చుండును. అందువలననే అభావము భావపదార్థాధీనమని యెంచి కణాదుడు దానిని స్వతంత్ర పదార్థముగ నిర్దేశింపలేదు)

శాస్త్రాంతరములలో ఈ అభావము 1. ప్రాగభావము, 2. ప్రధ్వంసాభావము 3. అన్యోన్యాభావము 4. అత్యంతాభావము - అని నాలుగు విధములుగ వర్ణింపబడును 1. కొండొక వస్తువు ఏర్పడుటకు ముందు ఉండు అభావమును ప్రాగభావమందురు.

ఘటోత్పత్తికి పూర్వముండు ఘటాభావము ఘటప్రాగభావమనబడును. అట్టి ఘటప్రాగభావమునకు ఆది యుండదు. కావున నది అనాది. అయినను అది ఘట ముత్పన్న మగుటయే తడవుగా నశించును. అందువలన సాంతము (అంతము గలది) అనగా ప్రాగభావము అనాది, సాంతము నని చెప్పబడును.

2. ఉత్పన్నమయిన వస్తువు నశించినప్పు డేర్పడు అభావము ప్రధ్వంసాభావము. ఈ అభావము నశించినప్పు డేర్పడును, గనుక ఆది కలది-(సాది-జన్యము) అగును. కాని దీనికి నాశముండదు. కారణ మేమనగా నశించినవస్తువు మరల జనింపదు. కావున అనంతము అనగా ప్రధ్వంసా భావము సాది, అనంతము నగుచున్నది. ఉదా :- ఘటధ్వంసము, పటధ్వంసము మొ॥

3. ఒక వస్తువునందు కల మఱొక వస్తువుయొక్క అభావము అన్యోన్యాభావము. ఘటము పటముకాదు. పటము (వస్త్రము) ఘటము కాదు.

4. ఒకచోట నున్న పదార్థము మఱొకచోట మూడు కాలములందును లేకుండుట అత్యంతాభావము. ఉదా :- శశవిషాణము (కుందేటికొమ్ము), ఆకాశ పుష్పము, వంధ్యాపుత్రుడు (గొడ్రాలిబిడ్డ) మొ॥

వాస్తవమున ఈ వైశేషిక దర్శన కారుని మతములో అభావమను నది వేఱు పదార్థము కాదు. పైన వర్ణించిన వివిధాభావములు 'పృథక్త్వము' అను గుణములో నంతర్భాగము లగుచున్నవి. పృథక్త్వమనగా అయోగము-విడిపోవుట-

నశించుట. సంయోగము వలననే కదా లోకమున గల భౌతి పదార్థము లన్నియు నేర్పడుచున్నవి. అందువలన అయోగమే అభావము.

5 శాస్త్రముల ప్రవృత్తి (వర్ణన విధానము) ౧. ఉద్దేశము ౨. విభాగము 3. లక్షణము ४. పరీక్ష - అని నాలుగు విధములుగా నుండును. నామముతో పదార్థములను నిర్దేశించుట ఉద్దేశము. ఉద్దేశించిన పదార్థములను విభజించుట విభాగము. అసాధారణ ధర్మనిర్దేశముతో విభక్త పదార్థమును సమానా సమాన జాతీయములగు పదార్థములనుండి వేఱుచేయుట లక్షణము. లక్షణానుసారము హేతు పురస్సరముగా ప్రతిపక్ష సిద్ధాంతమును ఖండించి స్వపక్షమును సాధించి నిర్ణయించుట పరీక్ష.

అవ : ఇట్లు శాస్త్రరీతి ననుసరించి పూర్వసూత్రమున నుద్దిష్టము లగు ద్రవ్యాది పదార్థములలో క్రమ ప్రాప్త

6. ద్రవ్యమును విభాగించు చున్నాడు.

సూ. :- పృథి వ్యాపస్తేజో వాయు రాకాశం
కాలో దిగాత్మా మన ఇతి ద్రవ్యాణి ౧.౧.౫

పృథివీ = భూమి, అపః = జలము, తేజః = జ్యోతి - అగ్ని, వాయుః=వాయువు, ఆకాశం=ఆకాశము, కాలః=సమయము, దిక్ = దిశ-దిక్కు, ఆత్మా = క్షేత్రజ్ఞుడు, మనః = అంతఃకరణము-చిత్తము, ఇతి = అను నీతొమ్మిది, ద్రవ్యాణి = ద్రవ్యపదవాచ్యములు, అనగా ద్రవ్యపదార్థములు.

వీనిలో మొదటి మూడుపదార్థములు అనిత్యములు. వాయువు మొదలు మిగిలినపదార్థము లాఱును నిత్యములు. ఇందాత్మ పదార్థము జీవాత్మ, పరమాత్మయని రెండువిధములు. ఈ రెండు, పృథివ్యాదులకు మూలకారణమగు ప్రకృతియు మొత్తమీ మూడును పరమార్థ నిత్యములు-ఉత్పత్తి వినాశములు లేనివి. అనగా ప్రాగభావ, ప్రధ్వంసాభావ రహితములైన పదార్థములు. వాయువు, ఆకాశము, కాలము, దిక్కు, మనస్సు-నీ యైదు పదార్థములు చిరకాలముండుటచే నిత్యములని వ్యవహరింపబడును. అందువలన నివి వ్యావహారిక నిత్యములు. ఇందు వాయ్వాది నాలుగు పదార్థములు మహాప్రలయ పర్యంతముండును. మనస్సు మాత్రము మోక్షపర్యంతము నశింపదు.

పృథివ్యాదులకు మూలకారణమగు పదార్థమును సాంఖ్య, యోగ, వేదాంత దర్శనకారులు ప్రకృతి నామముతో వ్యవహరింతురు. న్యాయ వైశేషిక మీమాంసకులు పరమాణు నామముతో వ్యవహరింతురు. సత్వరజస్తమోగుణ రూపము నెల్లరు సమానముగా స్వీకరింతురు.

7.

అవ : ద్రవ్యములను విభజించి గుణములను విభాగించుచున్నాడు.

సూ :- రూప రస గంధ స్పర్శాః, సంఖ్యాః, పరిమాణాని, పృథక్త్వం, సంయోగవిభాగౌ, పరత్వాపరత్వే, బుద్ధయః, సుఖదుఃఖే, ఇచ్ఛాద్వేషౌ, ప్రయత్నాశ్చ గుణాః. ౧.౧.౬

రూపరసగంధస్పర్శలు, సంఖ్యలు, పరిమాణములు, పృథక్త్వము, సంయోగ విభాగములు, పరత్వము, అపరత్వము, బుద్ధులు, సుఖదుఃఖములు, ఇచ్ఛాద్వేషములు, ప్రయత్నములు, సూత్రములోని "చ" కారబలమున గురుత్వము, ద్రవత్వము, స్నేహము, సంస్కారము, ధర్మము, అధర్మము, శబ్దము నను నేడు గుణములు చేరి యిరువదినాల్గు, గుణాః= గుణములని చెప్పబడును.

ఈ గుణములలో ద్రవత్వము రెండువిధములు. సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము, నైమిత్తిక ద్రవత్వము. సంస్కారము త్రివిధము. వేగాఖ్య సంస్కారము, స్థితిస్థాపక నామక సంస్కారము, భావనాఖ్యసంస్కారము.

రూపము, రసము, గంధము, స్పర్శము, స్నేహము సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము, శబ్దము, సుఖము, దుఃఖము, ఇచ్ఛ, ద్వేషము, ప్రయత్నము, ధర్మము, అధర్మము, భావనాఖ్య సంస్కారము - అను నీ పదునాఱువిశేష గుణములు. ఈ గుణములన్నియు (౧౬) సామాన్య విశేషయుతములై తమ కాశ్రయమగు ద్రవ్యము నితర ద్రవ్యములనుండి వేఱు పఱచును.

'జాతి మత్వే సతి బాహ్యైకేంద్రియమాత్ర గ్రాహ్యత్వం విశేష గుణత్వమ్' అని విశేషగుణ లక్షణము. రూపరసాది విశేషగుణములు, రూపత్వాది జాతి మంతములు, త్వక్చక్షుః శ్రోత్రాది బాహ్యేంద్రియములలో నొక్క యింద్రియము చేతనే గ్రహింపబడునవియు నైయున్నవి.

రూపాది విశేషగుణములకంటె భిన్నములైన - సంఖ్య, పరిమాణము, పృథక్త్వము, సంయోగ విభాగములు, పరత్వాపరత్వములు, నైమిత్తికద్రవత్వము, గురుత్వము వేగ, స్థితి స్థాపకాఖ్య సంస్కారములును సామాన్య గుణములు. ఇవి విశేషగుణములవలె స్వాశ్రయ ద్రవ్యములను తదితర ద్రవ్యములనుండి వేఱుచేయలేవు. సర్వ ద్రవ్యములలోను సమానముగా నుండును.

ఈ దిగువకారికలలో నే యే ద్రవ్యమున నే యే గుణములు గలవో వివరింపబడినవి.

స్పర్శాదయోఽష్టౌ వేగాఖ్యః సంస్కారో మరుతో గుణాః।
స్పర్శాద్యష్టౌ, రూపవేగౌ, ద్రవత్వం తేజసో గుణాః॥ ౧

స్పర్శాదయోఽష్టౌ వేగశ్చ ద్రవత్వం చ గురుత్వకమ్।
రూపం రసస్తథా స్నేహో వారిణ్యేతే చతుర్దశ॥ ౨

స్నేహహీనా గంధయుతాః క్షితా వేతే చతుర్దశ।
బుద్ధ్యాదిషట్కం సంఖ్యాది పంచకం భావనా తథా॥ 3

ధర్మాధర్మౌ గుణా ఏతే ఆత్మనః స్యు శ్చతుర్దశ।
సంఖ్యాది పంచకం కాలదిశోః శబ్దశ్చ తే చ ఖే॥ ౪

సంఖ్యాది పంచకం బుద్ధిరిచ్ఛా యత్నోఽపి చేశ్వరే।
పరత్వాపరత్వే సంఖ్యాది పంచ వేగశ్చ మానసే॥ ౫

వాయువునందు స్పర్శ మొదలెనిమిది. వేగనామక సంస్కారము కలిసి తొమ్మిదిగుణములున్నవి. అగ్నియందు స్పర్శాదులెనిమిది, రూపము, వేగము, ద్రవత్వము నను మూడు కలిసి పదునొకండు గుణములు; జలమునందు

స్పర్శాదులెనిమిది, వేగము, ద్రవత్వము (సాంసిద్ధికము), గురుత్వము, రూపము, రసము, స్నేహమునను నాలుగు కలిసి చతుర్దశ గుణములు; స్నేహము విడిచి గంధము చేర్చి నీట నుండుగల పదునాలుగు గుణములే పృథివియందు గలవు. ఆత్మలో బుద్ధ్యాదులు ఆరును, సంఖ్యాదు లైదు, భావనాసంస్కారము, ధర్మము, అధర్మము నను మూడు కలిసి చతుర్దశ గుణములు; కాలము దిక్కు రెంటిలో సంఖ్యాదులైదు గుణములున్నవి. ఆకాశమున సంఖ్యాదులైదు. శబ్దము గలవు. ఈశ్వరునిలో సంఖ్యమొదలైదు, బుద్ధి, ఇచ్ఛ, యత్నము నను మూడు కలిసి యెనిమిది గుణము లుండును. పరత్వాపరత్వములు, సంఖ్యాదులైదు, వేగము నను నెనిమిది గుణములు మనస్సునందున్నవి.

పైన చెప్పిన యిరువదినాల్గు గుణములుగాక, గురుత్వమునకు వ్యతిరేకమగు లఘుత్వము నొక గుణముగా కొందరు వర్ణింతురు. దీనితో కలిసి యిరువదైదు గుణములగును.

శౌర్యము, ఔదార్యము, మున్నగు గుణములు ప్రయత్నాంతర్గతములే యగును. బలవంతుడైన శత్రువును జయింప నుత్సహించుట శౌర్యము. ఎల్లప్పుడు సన్మార్గమున ప్రవర్తించు బుద్ధి యౌదార్యము. ఇతరుల దుఃఖమును పోగొట్టనెంచుట కారుణ్యము. ఇట్లూహింతురుగాక.

అవ : క్రమముగ <u>కర్మమును</u> విభజించుచున్నాడు.

సూ :- ఉత్ క్షేపణ మపక్షేపణ మాకుంచనం
ప్రసారణం గమన మితి కర్మాణి ౧.౧.౭

ఉత్క్షేపణం = వస్తువును పైకిపంప నుపయోగించు క్రియ, అపక్షేపణం = క్రిందికి త్రోయు నుపకరించు క్రియ, ఆకుంచనం = సంకోచాత్మక సంయోగవిశేషము, (అనగా ముడుచుకొనుట) ప్రసారణం=సంకోచ ప్రతిద్వంద్వి యగు-వ్యతిరేకమగు-విభాగము, విస్తరిల్లుట, గమనం = గమనము నని కర్మము లైదు విధములు.

భ్రమణాదిక్రియలన్నియు గమనాంతర్గతము లగుటచేత వేఱుగ వర్ణింప బడలేదు.

అవ : ద్రవ్యగుణకర్మలను విభజించి తత్త్వజ్ఞానానుకూల మగుటం జేసి వాని సాధర్మ్య వైధర్మ్యములను జెప్పనెంచి ప్రథమమున ద్రవ్యగుణ కర్మముల సాధర్మ్యమును వర్ణించు చున్నాడు.

సూ :- స దనిత్యం ద్రవ్యవత్ కార్యం కారణం సామాన్య విశేషవ దితి ద్రవ్యగుణకర్మణా మవిశేషః ౧.౧.౮

ఈ ప్రకరణములో ప్రకృతి, జీవాత్మ, పరమాత్మలను వదలి, మిగిలిన ద్రవ్యగుణ కర్మముల సమాన, విశేష ధర్మములు వర్ణింపబడును, సత్ = సత్తావత్వము, అనిత్యం= వినాశిత్వము, ద్రవ్యవత్ = ద్రవ్యసమవాయ కారణకత్వము, కార్యం = ఉత్పత్తిమత్వము, కారణం = కార్యజనకత్వము, సామాన్యవిశేషవత్ = ద్రవ్యత్వాది సామాన్యము ఘటత్వాది విశేషములు గలిగియుండుట, ఇవన్నియు, ద్రవ్యగుణ కర్మణాం అవిశేషః = ద్రవ్యగుణకర్మములలోగల సమాన ధర్మములు.

సత్పదార్థములు అసత్పదార్థములు నని పదార్థములు రెండు విధములు. ద్రవ్యగుణ కర్మములు సత్పదార్థములు. అనగా వీనిలో సత్-సత్తా-అస్తిత్వము-ఉనికి ఉన్నదని అభి ప్రాయము. దీనినే సత్తావత్వమందురు. అనిత్యం-వినాశిత్వము-అనగా (భూత్వాఽభావిత్వమ్) ఉత్పన్నమై నశించుట. ద్రవ్యవత్ - ద్రవ్యసమవాయకారణకత్వము-అనగా ద్రవ్యము సమవాయ కారణముగా గలిగియుండుట. కార్యద్రవ్యములగు ఘటపటాదులు తమకు కారణభూతములైన కపాలతంతువు లలో సమవాయ సంబంధముతో (విడదీయుటకు వీలులేని సంబంధముతో) నుండును. ఇట్లే గుణకర్మములును స్వాశ్రయ భూతములగు ఘటపటాది ద్రవ్యములలోనే సమవాయ సంబం ధముతో నుండును. అందువలన ద్రవ్య గుణకర్మములు మూడును ద్రవ్యమే సమవాయ కారణముగా గలవి యని భావము.

కారణము మూడు విధములు. సమవాయి కారణము, అసమవాయి కారణము, నిమిత్త కారణము.

ఉదా :- వస్త్రమను కార్యమునకు తంతువులు సమవాయి కారణము. తంతుసంయోగము అసమవాయికారణము. ఇవి గాక మిగిలిన తురీవేమాదులు (మగ్గపు సామానులు) మున్నగునవన్నియు నిమిత్త కారణము.

అవ : ద్రవ్యగుణముల రెంటి సాధర్మ్యము.

సూ :- ద్రవ్యగుణయోః సజాతీయారంభకత్వం సాధర్మ్యం ౧.౧.౯

ద్రవ్యగుణయోః=ద్రవ్యగుణములకు, సజాతీయారంభకత్వం= తమకు సమాన జాతీయములగు ద్రవ్యగుణముల నుత్పాదింప జేయుట, సాధర్మ్యం = సమానధర్మము.

సూ. :- ద్రవ్యాణి ద్రవ్యాంతర మారభన్తే,
గుణాశ్చ గుణాంతరమ్ ౧.౧.౧౦

సూత్రమందు ద్రవ్యపదముచే పృథివి, జలము, అగ్నిని మాత్రమే గ్రహింపవలయును. ద్రవ్యాణి=పృథివి, జలము, అగ్ని, ద్రవ్యాంతరమ్ = తనకు సజాతీయమగు నన్య ద్రవ్యమును; పృథివి పృథివ్యంతరమును, జలము జలాంతరమును, అగ్ని అగ్న్యంతరమును, ఇట్లే-గుణాః=గుణములు-రూపరసాదులు, గుణాంతరం = సజాతీయ మగు నన్యగుణమును, అనగా, రూపము అన్యరూపమును, రసము రసాంతరమును, గంధము గంధాంతరమును, ఆరభన్తే=ప్రారంభించుచున్నవి. విజాతీయ మును కలిగింప నేరవని పూర్వసూత్రార్థము నిట స్పష్ట పఱచెను.

సూక్ష్మవాయ్వాకాశములు స్థూల వాయ్వాకాశములను కలిగించినను స్థూలవాయ్వాకాశములు సజాతీయ ద్రవ్యాంతర ముల నారంభింపవు. ఇట్లే దిక్కు, కాలము, మనస్సు, అంతిమ కార్యద్రవ్యములగు ఘటపటాదులు, అన్యద్రవ్యముల నారంభింప నేరవు. గుణములలో ద్విత్వము, పృథక్త్వము, పరత్వము, అపరత్వము మున్నగు గుణములు గాక మిగిలిన గుణములే గుణాంతరములను-సమాన జాతీయములను ఆరంభింపగలవని యెఱుగవలయును.

అవ : ద్రవ్యగుణములు నిజసజాతీయ ద్రవ్యగుణాంతరముల నారంభించునట్లు కర్మము లేల స్వసజాతీయ కర్మాంతరమును గలుగ జేయవు ?

సూ. :- కర్మ కర్మసాధ్యం న విద్యతే ౧.౧.౧౧

కర్మ = ఉపర్యుక్త పంచవిధములైన కర్మము - క్రియ, కర్మసాధ్యం = క్రియచే నేర్పడునది, న విద్యతే = కాదు.

ఒకవస్తువునందు క్రియయేర్పడగానే విభాగమేర్పడును గాని క్రియాంతరము గలుగనేరదు. అవయవములందు కలుగు చలనక్రియవలన నవయవిలోకల్గు చలనక్రియ జన్యముకాదు. అవయవములందు కలిగిన క్రియవలన వేగ ముద్భవించును. ఆవేగమువలన నవయవి చలించును. అందువలన కర్మము కర్మాంతరము నుద్భవింపజేయదని సూత్రతాత్పర్యము.

అవ : ద్రవ్యగుణకర్మముల సాధర్మ్యమును (సమాన ధర్మమును) నిరూపించి గుణ కర్మములకంటె ద్రవ్యమునగల వైధర్మ్యము-విశేషధర్మమును నిరూపించుచున్నాడు.

సూ. :- న ద్రవ్యం కార్యం కారణం చ వధతి ౧.౧.౧౨

ద్రవ్యం = కార్య కారణద్రవ్యములను, కార్యం కారణం చ= కార్య కారణద్రవ్యములు, న వధతి = నశింపజేయవు. కారణమును కారణముగాని, కార్యమును కార్యముగాని నశింపజేయదు.

కార్య కారణద్రవ్యములు వాని నారంభింపజేయు సంయోగనాశము వలననే నశించునని తాత్పర్యము.

అవ : గుణము లెట్టి వన ?

సూ. :- ఉభయథా గుణాః ౧.౧.౧౩

గుణాః = గుణములు, ఉభయథా = రెండువిధము లైనవి.

అనగా కారణ కార్యరూపములగు గుణములు కార్య కారణ రూపములగు గుణములను నశింపజేయుచున్నవి.

ఉదాహరణముగా నిట శబ్దమును గ్రహింపుడు. నాభి దేశమునుండి వాయువు పైకివచ్చి కంఠజిహ్వ దంతాది స్థాన ములలో నాహతిని (తాకిడిని) బొంది శబ్దము నుద్భవింప జేయును. ప్రథమశబ్దము కుసుమ వికాసముంబోలి అన్ని వైపుల సదృశ శబ్దాంతరముల నుద్భవింపజేయును. మఱియు నా శబ్దములు శబ్దాంతరములను గల్గించుచు శ్రవణేంద్రియమున జేరును. ఇందు త్తరోత్తర కార్యభూతములగు శబ్దములు పూర్వ పూర్వకారణ భూతశబ్దములను నశింపజేయును. తుదికి అంతిమకార్యభూతమగు శబ్దము, తదుత్పాదక పూర్వకారణ భూతమగు శబ్దమును నశింపజేయును. ఇట్లు కార్యకారణము లగు గుణములు కారణకార్యములగు గుణములను నశింప జేయు నని తాత్పర్యము.

అవ : కర్మ యెట్టి దన ?

సూ. :- కార్యవిరోధి కర్మ ౧.౧.౧౪

కార్యవిరోధి-కార్యం = తనవలనబుట్టు నుత్తరసంయోగము మొదలుగునది. విరోధి = నశింపజేయునదై, యస్య = దేనికి కలదో, తత్ = అదియే, కర్మ.

అనగా కర్మ, విభాగమును పుట్టించినపిమ్మట, ఉత్తర సంయోగమును కలిగించి నశించుచున్నది. కాబట్టి కార్య విరోధి కర్మయని భావము.

అవ : ద్రవ్యగుణకర్మముల సాధర్మ్య వైధర్మ్యములను వర్ణించి ద్రవ్యలక్షణమును జెప్పుచున్నాడు.

సూ. :- క్రియాగుణవత్ సమవాయి కారణమితి
ద్రవ్యలక్షణమ్ ౧.౧.౧౫

క్రియాగుణవత్ = క్రియావత్త్వము, గుణవత్త్వము, సమవాయి కారణమ్ = సమవాయికారణత్వము ననుమూడును, ద్రవ్య లక్షణమ్ = పృథ్వీ జలాదినామములతో నిర్దేశించిన ద్రవ్యము యొక్క లక్షణము. అనగా సమానాఽసమాన జాతీయ ద్రవ్య ములనుండి వేఱుచేయునది.

ద్రవ్యమనునది క్రియావంతమో, గుణవంతమో లేక సమవాయి కారణమో అగునని తాత్పర్యము. ఇదియే ద్రవ్య లక్షణము. లక్షణమనగా (అసాధారణధర్మో లక్షణమ్) అసాధారణధర్మమని యర్థము. దేనివలన నొకవస్తువు ఇతర సమస్త ప్రపంచమునుండి వేఱుచేయబడి గుర్తింపవీలగునో అదియే లక్షణము.

ఉదాహరణము :- ఆవునకు లక్షణమేమని విచారింతము. "గోః సాస్నాదిమత్త్వం లక్షణమ్" సాస్నా = గంగడోలు, ఆది పదమునకు-గిట్టలు కొమ్ములు మున్నగునవన్నియు అర్థము. అనగా ఆవునకు గంగడోలు (మెడక్రింద వ్రేలుచుండు చర్మము) గిట్టలు కొమ్ములు నుండుట లక్షణమని చెప్పుదుము. ఈ గంగడోలు అనులక్షణము ప్రపంచమున గల యితర జంతువులనుండియు మఱియు నితర సమస్త ప్రాణివస్తు జాతమునుండియు ఆవును వేఱుపఱచి గుర్తింపజేయును.

(ప్రస్తుతమిట ఆవు అనగా ఎద్దు మున్నగు నావులజాతియనుట) ఇట్లు లక్షితవస్తువును తదితర పదార్థములనుండి వేఱు చేయుటనే సంస్కృతమున "సమానాసమానజాతీయ వ్యవచ్ఛేదకత్వ" మందురు. ఉదాహరణమున సాస్నాదిమత్త్వమను లక్షణము సమానజాతీయములగు నితరపశువులనుండియు, అసమాన జాతీయములగు వృక్షాదిపదార్థములనుండియు ఆవును వేఱుపఱచుచున్నది. కావున సాస్నాదిమత్త్వము ఆవునకు లక్షణము.

ఇట్టి లక్షణములు దోషరహితములుగా నుండవలయును. లక్షణములో అవ్యాప్తి, అతివ్యాప్తి, అసంభవము నని మూడు విధములగు దోషములుండును. (లక్ష్యైకదేశవృత్తిత్వ మవ్యాప్తిః - యథాగోఃకపిలత్వమ్) దేనికి లక్షణము చెప్పబడునో అది లక్ష్యమనబడును. లక్షణము సంపూర్ణ లక్ష్యములో వర్తింపక లక్ష్యములో ఒకభాగములోమాత్ర ముండుట అవ్యాప్తి దోషము. ఉదాహరణము :- గోవునకు కపిలత్వము లక్షణమనుకొనిన ఆ కపిలత్వము లక్ష్యములగు గోవులన్నిటిలో నుండక గోవులలో నొకటియగు కపిలగోవులోనే ఉండును. అందువలన కపిలత్వమను లక్షణము అవ్యాప్తియను దోషముతో కూడి దుష్టలక్షణ మగును.

(లక్ష్యవృత్తిత్వే సత్యలక్ష్య వృత్తిత్వమతివ్యాప్తిః-యథా గోః శృంగిత్వమ్) లక్షణము లక్ష్యమంతటనుండియు లక్ష్యము కాని యితర పదార్థములో కూడ నుండుట అతివ్యాప్తి యనబడును. ఎట్లన, గోవునకు శృంగిత్వము = కొమ్ములుండుట లక్షణమందుమేని, లక్ష్యమగు గోవు మాత్రమున నుండుటయే

గాక అలక్ష్యమగు లేడి, దున్న, మేక మున్నగు వానిలో గూడ వర్తించును. అందువలన శృంగిత్వలక్షణము అతివ్యాప్తమై దుష్ట మగును.

(లక్ష్యమాత్రావృత్తిత్వ మసంభవః - యథా గో రేకశఫవత్త్వమ్) లక్షణము లక్ష్యమాత్రములో నెక్కడ నుండకుండుట అసంభవ మనబడును. గోవునకు, ఏకశఫవత్త్వమ్ = ఒకగిట్ట కలిగియుండుట లక్షణమందు మేని, ఈ లక్షణము లక్ష్యమగు నే గోవునందును వర్తింపదు. ఎందువలన నన నేగోవునకును ఒంటిగిట్ట యుండనేరదుకదా! అందుచే నీ లక్షణము అసంభవమను దోషముతో గూడిన దగును. సాస్నాదిమత్త్వము గోవు లక్షణమందుమేని, ఇందు పై జెప్పిన అవ్యాప్తి, అతివ్యాప్తి, అసంభవము నను దోషము లొక్కటియు నుండక నిర్దుష్టలక్షణమగును. కారణమేమన:

సాస్నాది మత్త్వ మను లక్షణము లక్ష్యములగు గోవులలో నేదో యొక గోవునందే ఉండక, లక్ష్యములగు గోవు లన్నింటి యందును ఉండును. కావున 'లక్ష్యములో నేక దేశమున నుండుట' - అను అవ్యాప్తి దోషమునకు గురికాదు. అట్లే యీ సాస్నాదిమత్త్వ మను లక్షణము లక్ష్యములగు గోవు లన్నింటియందు నుండి అలక్ష్యములగు నితరపదార్థము లందు ఎక్కడను ఉండదు. కావున 'లక్ష్యమునం దంతటను ఉండి అలక్ష్యమున గూడ నుండుట' - అను అతివ్యాప్తిదోషమునకు గుఱికాదు. మఱియు నీ లక్షణము (సాస్నాదిమత్త్వము) లక్ష్యములగు గోవులన్నింటి యందును ఉండుటచేత 'లక్ష్యమాత్రమున నెక్కడను ఉండకుండుట' అను అసంభవ

దోషమునకును గురికాదు. కాబట్టి గోవునకు సాస్నాదిమత్త్వ మను లక్షణము దోషరహిత లక్షణము - నిర్దుష్ట లక్షణము అగుచున్నది.

ప్రకృతమున ద్రవ్యమునకు లక్షణ మేమన 'క్రియావత్త్వము, గుణవత్త్వము, సమవాయి కారణము' అని ముప్విధములుగ పై సూత్రమున చెప్పబడినది. ఇందు మొదటి లక్షణము క్రియావత్త్వము - క్రియ కలిగియుండుట. దీనికి లక్ష్యములు పృథివ్యాది మనః పర్యంతములయిన తొమ్మిది ద్రవ్యములు. క్రియావత్త్వమే ద్రవ్యలక్షణ మనినచో అది అవ్యాప్తమై దుష్టలక్షణ మగును. ఎందువల్ల నన-క్రియావత్త్వ మను లక్షణము లక్ష్యములగు ద్రవ్యములలో నొకటియగు నాకాశమునందు వర్తింపదు. కారణమేమన, నాకాశము వ్యాపక మగుటచే నందు క్రియయుండదు. వ్యాపకవస్తువు అంతట నుండును; కనుక నది కదలనేరదని భావము: కాబట్టి క్రియావత్త్వ మను లక్షణము అవ్యాప్తదోషమునకు గురి యగును. ఆ దోషమును తొలగించుటకై గుణవత్త్వమును కూడ లక్షణములో చేర్పవలసి వచ్చెను. ఇప్పుడు ఈ గుణవత్త్వము-గుణము కలిగియుండుట-అను లక్షణము లక్ష్యములగు పృథివ్యాదీతర ద్రవ్యములతోపాటు ఆకాశ ద్రవ్యమునందును వర్తించును. ఆకాశమున క్రియలేకున్నను శబ్దమను గుణ ముండును. కాబట్టి గుణవత్త్వ మను లక్షణమున అవ్యాప్తి-అనుదోష ముండనేరదు. కాని,

ఈ శాస్త్రకారుల యుద్దేశములో ఉత్పన్నమగు ప్రతి పదార్థమును ఉత్పన్న క్షణములో క్రియగాని, గుణముగాని

లేనిదిగా నుండును. అందువలన ఘటపటాదులగు కార్య ద్రవ్యము (పుట్టి నశించునది) లన్నియు పుట్టిన ప్రథమ క్షణములో గుణక్రియా రహితములుగా నుండును. అయి నప్పటికి నవి ద్రవ్యములే. అందువలన నవియు లక్ష్యములే యగును. అట్టి స్థితిలో క్రియావత్త్వమును లక్షణముగాని గుణ వత్త్వమును లక్షణముగాని ఉత్పన్నక్షణములో ఘటపటాది ద్రవ్యములయందు వర్తింపక అవ్యాప్త మగుచున్నది. అందు వలన ద్రవ్యమునకు సమవాయి కారణము లక్షణముగా చెప్ప బడెను. ఈ లక్షణము ద్రవ్యమాత్రమున వర్తించును. ఎందు వల్లనన క్రియ కాని, గుణము కాని ద్రవ్యమున సమవాయ సంబంధముతో నుండును. అందువలన ద్రవ్య మెప్పుడును సమవాయి కారణమే యగును. ఉత్పన్నక్షణములో పటాది ద్రవ్యములలో క్రియాగుణములు లేకున్నను సమవాయి కారణత్వ మా ద్రవ్యములలో లేకపోదు. కాబట్టి సమవాయి కారణము ద్రవ్యమునకు నిర్దుష్టలక్షణ మగుచున్నది. కాని,

ఈ లక్షణము కూడ పరమాత్మునియందు అవ్యాప్తమే యగుచున్నది. అందువలన ద్రవ్యత్వజాతిమత్త్వము-ద్రవ్యత్వ జాతిని కలిగియుండుట-అను లక్షణము సర్వథా నిర్దుష్ట మగును. ప్రతి ద్రవ్యములోను ద్రవ్యత్వ ముండితీరును. పరమాత్ముడును ద్రవ్య మగుటచే ద్రవ్యత్వ లక్షణము పరమాత్మునిలో గూడ వర్తించును. అందువలన ద్రవ్యత్వ జాతి మత్త్వమే ద్రవ్య లక్షణము.

అవ : ద్రవ్యానంతరమున గుణలక్షణము.

సూ. :- ద్రవ్యాశ్రయ్యగుణవాన్ సంయోగవిభాగే
ష్వకారణ మనపేక్ష ఇతి గుణలక్షణమ్ ౧.౧.౧౬

గుణము, ద్రవ్యాశ్రయీ = పృథివ్యాదిద్రవ్యముల నాశ్రయించు స్వభావము కలది, అగుణవాన్ = గుణవంతము కానిది, సంయోగ విభాగేషు = సంయోగ విభాగములు కలిగించుట యందు, అనపేక్షః = స్వతంత్రమగు, అకారణం = కారణము కానిది, (అనగా సంయోగ విభాగములను కలిగించుటలో కర్మము స్వతంత్రకారణ మగును. కాని గుణము స్వతంత్ర ముగ సంయోగ విభాగములను కలిగింపలేదని యర్థము. అందువలన అకారణము, అనపేక్షము అని చెప్పబడినది.) ఇతి గుణలక్షణమ్ = అని గుణపదార్థ లక్షణము.

ద్రవ్యము నాశ్రయించి గుణముల కనాశ్రయమై స్వతంత్రముగా సంయోగ విభాగములను కలిగింపలేనిది గుణమని భావము.

ద్రవ్యమును ఆశ్రయించియుండుట గుణమునకు లక్షణ మందు మేని అలక్ష్యమగు ద్రవ్యమున నతివ్యాప్తమగును. ద్రవ్యము గూడ ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండును. పటరూప కార్య ద్రవ్యము తంతురూప కారణ ద్రవ్యమున సమవాయ సంబంధమున నుండును. అందువలన ద్రవ్యాశ్రయత్వమను లక్షణములో గుణానాశ్రయత్వము (గుణ + అనాశ్రయత్వము) - సమవాయసంబంధమున గుణమునకు గుణము ఆశ్రయము కాకుండుట - అని విశేషణము చేర్చబడినది. ఇప్పుడు ద్రవ్యములో నతివ్యాప్తి లేదు. ఎందువల్ల నన ద్రవ్యము ద్రవ్యమున కాశ్రయమైనను, గుణమున కనాశ్రయము కాదు.

ద్రవ్యములో గుణములు సమవాయ సంబంధముతో ఉండును. ఇప్పుడు కర్మములో నతివ్యాప్తిదోషము పోలేదు. కర్మము ద్రవ్యాశ్రయమై, గుణమున కనాశ్రయమై యుండును. అందు వలన నా (కర్మములో నతివ్యాప్తి) దోషమును వారించుటకు లక్షణములో సంయోగవిభాగములకు స్వతంత్ర కారణము కానిది అను విశేషణము చేర్పవలసి వచ్చెను. ఇప్పుడు కర్మములో నతివ్యాప్తి కలుగదు. కర్మము ద్రవ్యాశ్రయమై గుణమున కనాశ్రయమైనను సంయోగ విభాగములకు స్వతంత్రకారణ మగును. అనగా సంయోగ విభాగములను పుట్టింప జేయుటలో నన్యసాహాయ్య మపేక్షింపదు. గుణము ఇతరసాహాయ్యములేక సంయోగవిభాగములు కలిగింపనేరదు. కావున ద్రవ్యాశ్రయమై, గుణానాశ్రయమై, సంయోగ విభాగోత్పత్తికి స్వతంత్ర కారణము కానిది గుణమని నిష్కృష్టముగా తేలిన సిద్ధాంతము.

లేక గుణత్వజాతిమత్త్వము – గుణత్వజాతిగలది అని లక్షణము. గుణత్వజాతి ద్రవ్య కర్మాదులగు నన్య పదార్థముల నెక్కడ నుండక గుణములలోనే యుండును. కనుక నేదోషమును లేదు.

౫౯ : కర్మ లక్షణము.

సూ. :- ఏక ద్రవ్య మగుణం సంయోగ విభాగే

ష్వనపేక్ష కారణ మితి కర్మలక్షణమ్ ౧.౧.౧౭

ఏకద్రవ్యమ్ = ఒక్క ద్రవ్యమే ఆశ్రయముగా గలది. అగుణమ్=గుణమున కాశ్రయము కానిది, సంయోగ విభాగే ష్వనపేక్షకారణమ్ = సంయోగ విభాగములను పుట్టింప

జేయుటలో తనకంటె వెనుకబుట్టిన ఇతర పదార్థము నపేక్షింపక స్వయముగా కారణ మగునది, ఇతి కర్మలక్షణమ్ = అని కర్మపదార్థ లక్షణము.

సంయోగ విభాగముల నుద్భవింప జేయుటలో ననపేక్ష కారణమై-స్వతంత్రకారణమై – గుణవంతము కాక యేక ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండునది కర్మమని భావము.

అవ : పై లక్షణములుగల ద్రవ్య గుణ కర్మముల సాధర్మ్యమేమి ?

సూ. :- ద్రవ్యగుణకర్మణాం ద్రవ్యం కారణం సామాన్యమ్ ౧.౧.౧౮

ద్రవ్యగుణకర్మణాం = పై జెప్పిన లక్షణములుగల ద్రవ్యగుణ కర్మలకు, ద్రవ్యం = ఒక్క ద్రవ్యమే, కారణమ్=సమవాయ కారణమై యుండుట, సామాన్యమ్ = సమాన ధర్మము.

ద్రవ్య గుణ కర్మముల యుత్పత్తిలో ద్రవ్యమొక్కటే సమవాయి కారణమైయుండుట వీని సామాన్య ధర్మమని భావము.

అవ : వీనిలో గల మఱియొక సామ్యము.

సూ. :- తథా గుణః ౧.౧.౧౯

పై సూత్రమునుండి 'ద్రవ్యగుణకర్మణాం కారణం సామాన్యం' అను పదముల నీ సూత్రములో చేర్పవలయును. ద్రవ్యగుణ కర్మములకెట్లు ద్రవ్యము సమవాయ కారణమో అట్లే గుణము కారణమగుట సమాన ధర్మము.

ఉదాహరణము :— తంతువుల సంయోగము పటద్రవ్య మున కసాధారణ కారణము. తంతువుల రూపము పటరూప మునకు సమవాయ కారణము. పటమునగల గురుత్వాది గుణములు ఆ పటమును పైకివేయుట మున్నగు నుత్క్షేపణాది కర్మములకు కారణము. అందువలన నిట సంయోగము, రూపము, గురుత్వము అను నీగుణములు పటము, దాని రూపము, ఉత్క్షేపణము మున్నగువానికి కారణమగుట సామాన్యము.

సూ॰ :– సంయోగ విభాగ వేగానాం కర్మ సమానమ్
౧.౧.౨౦

సంయోగము, విభాగము, వేగాఖ్య సంస్కారము, వీని కన్నిటికి కర్మము సమాన కారణము.

ఒక వస్తువును మనము పైకి విసరుదుమేని పైకి విసరుట ఉత్క్షేపణ కర్మము. ఈ కర్మమువలన ఆ వస్తువు పూర్వ మున్నచోటినుండి విడిపోవును. ఇది విభాగము. క్రొత్తచోట దానికి సంయోగము ఏర్పడును. ఉత్క్షేపణ కర్మము వలన నా వస్తువునందు వేగాఖ్య సంస్కారము ఏర్పడును. ఇట్లు ఒక్క కర్మమువలన పూర్వదేశ విభాగము, ఉత్తరదేశ సంయోగము, వేగము నేర్పడుచున్నవి. అందువలన నీ మూటికి కర్మము సమాన కారణము.

సూ. :– న ద్రవ్యాణాం కర్మ ౧.౧.౨౧

కారణపదము పూర్వసూత్రమునుండి యనువర్తించును. ద్రవ్యాణాం = ద్రవ్యములకు, కర్మ = ఉత్క్షేపణాది కర్మము, న కారణమ్ = కారణముకాదు.

సంయోగ విభాగవేగములకు కర్మము కారణమైనట్లు ద్రవ్యమునకు కాదు.

అవ : కర్మజన్య సంయోగమువలననే ద్రవ్యము లేర్పడు చుండగా ద్రవ్యమునకు సైతము కర్మము కారణమేల కాదు ? అనగా చెప్పుచున్నాడు.

సూ :- వ్య తి రే కా త్ ౧.౧.౨౨

ద్రవ్యముద్భవించు కాలమున కర్మము, వ్యతిరేకాత్ = అభావ మగుటవలన - లేకుండుటవలన - నశించుటవలన కర్మము ద్రవ్యమునకు కారణము కాదు.

కర్మమువలన కారణ సంయోగము ఏర్పడును. ఇట్లు సంయోగము నుద్భవింపజేసి యాకర్మము నశించును. తద నంతరము కార్యద్రవ్య మేర్పడును. ద్రవ్యోత్పత్తి సమయములో కర్మముండదు. కనుక నది కారణము కానేరదు. పరంపరగా కారణమైనను సాక్షాత్కారణము కాదని భావము. ఇక్కడ సాక్షాత్ కారణమే చెప్పదలచినది.

సూ. :- ద్రవ్యాణాం ద్రవ్యం కార్యం సామాన్యమ్ ౧.౧.౨౩

ద్రవ్యాణామ్ = ద్రవ్యములకు, ద్రవ్యంకార్యమ్ =ద్రవ్యకార్య కత్వము-ద్రవ్యరూపకార్యము కలిగియుండుట, సామాన్యమ్= సమానధర్మము.

కపాలములవలన ఘటమేర్పడుట, తంతువులవలన పట మేర్పడుట చూచుచున్నాము కదా ! అందువలన ద్రవ్యమువలన ద్రవ్యమేర్పడుట సమానధర్మము.

సూ. :- గుణవైధర్మ్యాత్ న కర్మణాం కర్మ ౧.౧.౨౪

పూర్వ సూత్రము నుండి కార్య శబ్ద మనువర్తించును.

గుణవైధర్మ్యాత్ = సజాతీయ గుణాంతరములను కలిగించుట గుణముల సాధర్మ్యము, దానికి విరుద్ధము వైధర్మ్యము, అనగా కర్మములు తమకు సమాన జాతీయములగు కర్మాంతరములను కలిగింపవు. అందువలన, కర్మణాం = కర్మములకు, కార్యం కర్మ = కార్యరూపమగు కర్మము, న సామాన్యమ్=సామాన్య ధర్మము - సాధర్మ్యము కాదు.

అవ : ద్రవ్యములకు కార్యద్రవ్య సాధర్మ్యమును జెప్పి గుణరూపకార్య సామ్యమును జెప్పుచున్నాడు.

సూ. :- ద్విత్వప్రభృతయః సంఖ్యాః, పృథక్త్వ సంయోగ విభాగాశ్చ ౧.౧.౨౫

కార్యపదమిక్కడ ననువర్తించును. ద్విత్వ ప్రభృతయః సంఖ్యాః=రెండు మొదలు పరార్థమువఱకు నుండు సంఖ్యలు, పృథక్త్వము, సంయోగము, విభాగము నను నీగుణములు, ద్రవ్యములకు- కార్యమ్=కార్యసామాన్యము.

అనగా ననేక ద్రవ్యములలో నుపర్యుక్త గుణము లుండును.

అవ : ద్విత్వాది గుణములవలె కర్మమేల ద్రవ్యములకు సామాన్య కార్యము కాదు.

సూ. :- అసమవాయాత్ సామాన్య కార్యం కర్మ న విద్యతే ౧.౧.౨౬

అసమవాయాత్ = ద్విత్వాది గుణము లనేక ద్రవ్యములలో నెట్లు సమవాయ సంబంధముతో నుండునో, అట్లు కర్మము అనేక ద్రవ్యములలో నుండక పోవుటవలన, కర్మ=కర్మము, సామాన్య కార్యం న విద్యతే = సామాన్య కార్యము కాదు.

ద్విత్వ పృథక్త్వ సంయోగ విభాగములు రెండుగాని రెంటి కెక్కువగాని ద్రవ్యములలో నెట్లుండునో కర్మ మట్లనేక ద్రవ్యములలో నుండదని తాత్పర్యము.

సూ. :- సంయోగానాం ద్రవ్యమ్ ౧.౧.౨౭

సామాన్యకార్యమ్-అను పదమిందనువర్తించును. సంయోగానామ్ = తంతు ప్రభృతి అవయవద్రవ్యముల సంయోగము (కలయిక)లకు, ద్రవ్యమ్ = పటప్రభృతి అవయవి ద్రవ్యము సామాన్య కార్యము.

సూ. :- రూపాణాం రూపమ్ ౧.౧.౨౮

రూపాణామ్ = కారణ ద్రవ్యములలోనుండు రూపములకు-తంతు కపాలాదులలో నుండు రూపములకు, రూపమ్ = పటాది అవయవిలో నేర్పడు రూపము సామాన్య కార్యము.

సూ. :- గురుత్వ ప్రయత్న సంయోగానాం ఉత్ క్షేపణమ్ ౧.౧.౨౯

గురుత్వ ప్రయత్న సంయోగానామ్=ఈ మూడు గుణములకు, ఉత్క్షేపణము సామాన్య కార్యము.

బరువైన పదార్థములలోనుండు గురుత్వము, ఆత్మగత ప్రయత్నము, హస్తసంయోగము - వీనివలన నుత్క్షేపణ రూప

కర్మ యేర్పడుచున్నదని భావము. ఇట్లే వీనివలన నపక్షేపణము నేర్పడునని తెలిసికొన వలయును.

సూ. :- సంయోగ విభాగ వేగాశ్చ కర్మణామ్ ౧.౧.౩౦

కర్మణామ్ = ఉత్క్షేపణాదికర్మములకు, సంయోగ విభాగ వేగాశ్చ = సంయోగ విభాగ వేగములు అనుగుణములు సామాన్య కార్యము

కర్మమువలన ప్రతివస్తువులోను పూర్వదేశ విభాగము, ఉత్తరదేశ సంయోగము, వేగము నేర్పడునని భావము.

అవ : సంయోగ విభాగాదులే కర్మమునకు సామాన్య కార్యమైనపుడు('సంయోగ విభాగాశ్చ కర్మణాం న ద్రవ్య కర్మణీ') కర్మమునకు సంయోగ విభాగాదులే సామాన్య కార్యము, ద్రవ్యకర్మములు కాదని యేల సూత్రింప లేదనిన :

సూ. :- కారణసామాన్యే ద్రవ్యకర్మణాం
కర్మాకారణ ముక్తమ్ ౧.౧ ౩౧

కారణ సామాన్యప్రకరణములో ("న ద్రవ్యాణాం కర్మ" ౨౯) ("కర్మ కర్మసాధ్యం న విద్యతే" ౧౧) కర్మము ద్రవ్య కర్మములకు కారణము కానేరదని చెప్పబడినది. అందువలన పునరుక్తి యగునను భయముతో నిట చెప్పలేదు. అనగా ద్రవ్యకర్మములు కర్మములకు సామాన్య కార్యములు కావని చెప్ప నావశ్యకత లేదు.

ప్రథమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

ప్రథమాహ్నికమున ద్రవ్యగుణకర్మములకు గల కార్య సామాన్యము, కారణ సామాన్యము చెప్పబడినది. ఇట కార్యకారణముల స్వరూపము తెలిసికొనుట చాల ఆవశ్యకము. అందులకీ సూత్రము మహర్షి రచించుచున్నాడు.

సూ. :- కారణాభావాత్ కార్యాభావః ౧.౨.౧

కారణాభావాత్ = కారణాభావమువలన, కార్యాభావః = కార్యమున కభావము కలుగును.

ఇతర వస్తువులన్నియు నుండినను, ఏవస్తువు లేకున్న నే కార్యము నెఱవేఱదో ఆ వస్తువు దానికి కారణము. ఏ కారణము వలన నే కార్యము నెఱవేఱుచున్నదో ఆ కారణమున కది కార్యము. ఉదాహరణమునకు వస్త్రమను కార్యము తీసికొనుడు. సాలెవాడు, మగ్గపుసామానులు, అన్నియు నుండినను, తంతువులు లేకున్న వస్త్రము తయారు కానేరదు. సాలెవాడు, మగ్గపు సామానులు అన్నియునుండి తంతువులుకూడ నుండిన వస్త్రము తయారగును. అందువలన తంతు వస్త్రములకు కారణ కార్యభావమున్నది. తంతువులు కారణము; వస్త్రము కార్యము. కారణము వ్యాపకము. కార్యము వ్యాప్యము.

వ్యాపకమనగా అధిక దేశమున నుండునది. వ్యాప్యమనగా తక్కువ ప్రదేశమున నుండునది. కావున కారణ సత్త్వము (ఉండుట) వలన కార్యముండును. దీనినే అన్వయ వ్యాప్తి అందురు. కారణాభావము (కారణము లేకుండుట) వలన కార్యాభావము కలుగును. దీనిని వ్యతిరేకవ్యాప్తి అందురు. వ్యతిరేకము అనగా అభావము.

అవ :- కారణాభావమువలన కార్యాభావ మెట్లు నియతమో అట్లే కార్యాభావమున కారణాభావమేల కలుగదు? అన,

సూ. :- న తు కార్యాభావాత్ కారణాభావః ౧.౨.౨

వ్యాపకాభావమువలన వ్యాప్యాభావ ముండునుగాని. వ్యాప్యాభావము వలన వ్యాపకాభావ ముండదు. మృత్తిక వ్యాపకము (అధికము). ఘటము వ్యాప్యము, అందువలన మృత్తిక లేకున్న ఘటముండనేరదు. కాని ఘటము లేకున్న మృత్తికకూడ నుండగూడ దను నియమము లేదు. ఇట్లే తంతుపటము లూహింపవలయును.

ఉపర్యుక్త కారణ కార్యభావ స్థితిగతులను తెలిసికొని తదనుసారముగా, మిథ్యాజ్ఞాన (భ్రాంతి) నివృత్తివలన రాగ ద్వేషాది దోషములు నివర్తించును. రాగాదిదోషములు లేకున్న జన్మాది దుఃఖములు నశించును-అని తెలిసికొనవలయును. అనగా మిథ్యాజ్ఞానము (అతస్మిన్ తద్బుద్ధిః=భ్రాంతిః, అజల మును జలము, అనగ్నిని అగ్ని, అనాత్మను ఆత్మగా తలచుట) వలన రాగద్వేషాదులును వానివలన దుఃఖములు గలుగునని తాత్పర్యము.

మిథ్యాజ్ఞానము కారణము, దుఃఖములు కార్యము. మిథ్యాజ్ఞానము లేకున్న దుఃఖములు కలుగవని సిద్ధాంతము. కాబట్టి మోక్షకాములు దుఃఖములనుండి నివృత్తులు కావలయు నన్న మిథ్యాజ్ఞానము పోగొట్టుకొనుటకై యత్నింపవలయును. ఆత్మ తత్త్వజ్ఞానమువలన మిథ్యాజ్ఞానము తొలగును, పదార్థము లను చక్కగా వివేచించినగాని ఆత్మజ్ఞానము కలుగనేరదు. అందువలన పదార్థ తత్త్వజ్ఞానము ద్వారా మోక్షసాధన మగుట వలన నీ వైశేషిక శాస్త్రము సర్వథా ఉపాదేయము.

అవ : ఉద్దేశక్రమము ననుసరించి ద్రవ్యగుణకర్మము లకు లక్షణము, సాధర్మ్య వైధర్మ్యములు చెప్పబడినవి. కార్యకారణముల స్వరూపము పూర్వసూత్రమున వివేచింప బడినది. ఇకముందు సామాన్య పదార్థమునకు లక్షణాదులు చెప్పనెంచి, సామాన్యమను నొక పదార్థ మున్నదా యని సందేహమును తొలగించుటకు ప్రమాణమును నిరూపించు చున్నాడు.

సూ. :- సామాన్యం విశేష ఇతి బుద్ధ్యపేక్షమ్ ౧.౨.3

సామాన్యం విశేష ఇతి = సామాన్యము, విశేషము-అను నివి రెండును, బుద్ధ్యపేక్షమ్ =అను వృత్త వ్యావృత్తముగల బుద్ధి (లక్షణము) ప్రమాణముగాగలవి. ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నుండు నొకే సమానధర్మము సామాన్యము, ద్రవ్యంసత్ = ద్రవ్యమున్నది, గుణఃసన్ = గుణమున్నది, కర్మసత్ = కర్మమున్నది, అని సత్తాత్మకతను (ఉండుటను) బోధించు బుద్ధియే అనువృత్త బుద్ధి యందురు.

అనగా ద్రవ్యవిషయమున నెట్టి బుద్ధికలుగుచున్నదో గుణకర్మము లందును నట్టి బుద్ధికలుగుచున్నది. అనగా సమానాకారముగల ఒక జ్ఞానమేర్పడుచున్నది. మనకు కలుగు ప్రతిజ్ఞానమునకు నేదోయొక పదార్థ మాధారము (విషయము) గా నుండును. కావున ద్రవ్యగుణ కర్మములలో గలుగు సమానాకారముగల సత్తాత్మక జ్ఞానమున కొక ఆధారముండి తీఱవలయును. అదియే సామాన్య (సత్తా) పదార్థ మనబడు చున్నది.

ఇట్లే ఏ కారణమువలన ద్రవ్యము, గుణము, కర్మము- అని వేఱువేఱు బుద్ధి, (విశేషబుద్ధి) కలుగుచున్నదో అదియే విశేషమనబడుచున్నది. ద్రవ్యమునుబట్టి చూచిన గుణము వేఱు. గుణమునుబట్టి చూచిన కర్మము వేఱు. కర్మదృష్టితో జూచిన ద్రవ్యగుణములు వేఱు. అను బుద్ధియే వ్యావృత్తబుద్ధి యనబడును. ఇట్టి బుద్ధికి (జ్ఞానమునకు) ఆధారభూతమై నదియే విశేష మనబడును.

వ్యావహారిక ప్రపంచమున నేది నిత్యమై (ఉత్పత్తి వినాశరహితమై) అనేకవ్యక్తులలో (పదార్థములలో) సమవాయ సంబంధముతో నుండునో అది వైశేషికదర్శనమున సామాన్య మనబడును. "నిత్యత్వే సతి అనేక సమవేతత్వమ్ సామాన్య త్వమ్" ఆ సామాన్యముకూడ సామాన్యమని, విశేషమని రెండు విధములు. భిన్న భిన్న అధికరణములలో-ఆధారములలో- పదార్థములలో సమాన జ్ఞానమును కలిగించునదియై, దేనివలన బహుపదార్థము లొకదానినుండి మఱియొకటి వేఱుచేయ వీలుగలుగదో అదియే సామాన్యము. ఇది ద్రవ్యగుణ

కర్మముల మూటిలో నుండు, సత్తా (ఉనికి) అను పదార్థము. అందువలన నిది పర (పెద్ద) సామాన్యమనబడును. అనగా నధికస్థానమున నుండునది. కొన్నిటిలో నభేదమును బోధించుచు వాని నితర పదార్థములనుండి భేదింపజేయునది సామాన్య విశేషము : లేక విశేష సామాన్య మనబడును. దీని నపర సామాన్యమనియు నందురు. ఇవి ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నొక్కొక్క దానియందుండు ద్రవ్యత్వము, గుణత్వము, కర్మత్వము మాత్రమే. ఈ రెండు విధములయిన సామాన్యములు జాతిశబ్దముతో నీ శాస్త్రమున వ్యవహరింపబడును. పర జాతి, అపరజాతి యని చెప్పుచుందురు. పరజాతి వ్యాపకజాతి. అపరజాతి = వ్యాప్యజాతి. ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నుండు సత్తా (ఉనికి) ద్రవ్యత్వాది సామాన్యముల కన్నిటికంటె వ్యాపక మగుటచే అదియెప్పుడు పరసామాన్యము - పరజాతియని చెప్పబడును. పదార్థములలో వేఱు వేఱుగా నుండు ద్రవ్యత్వ గుణత్వాది జాతులు సత్తా జాతికంటె వ్యాప్యములై (న్యూన దేశవర్తులై) వ్యాప్యజాతులు, అపరజాతులు, అపరసామాన్యము లనబడును. కాని యీ ద్రవ్యత్వాది జాతులు పృథివీత్వ జలత్వాది ప్రత్యేక ద్రవ్యములలోనుండు జాతులకంటె నధిక దేశమున నుండుటచే వ్యాపకజాతులనియు చెప్పబడును. అనగా నపేక్షయా పరాపర సామాన్యశబ్దములతో వ్యవరింప బడును పరసామాన్యమెట్లు ద్రవ్యగుణ కర్మములలో మాత్ర ముండునో అట్లే అపర సామాన్యమును ద్రవ్యగుణ కర్మము లలోనే ఉండును. ఇతర సామాన్య, విశేష, సమవాయ, పదార్థములందుండదు. ద్రవ్యములలోగూడ ఆకాశము, కాలము, దిక్కు - వీనిలో సామాన్యము (జాతి) ఉండదు.

అనగా ఆకాశ కాలదిక్కులు, జాత్యాశ్రయములు కావు. ఉదయనాచార్యులు జాతిలేని ద్రవ్యాదుల నిట్లు సంగ్రహించెను. కిరణావలి గ్రంథములో—

వ్యక్తే రభేద స్తుల్యత్వం సఙ్కరోఽథానవస్థితిః
రూపహాని రసంబంధో జాతి బాధక సంగ్రహః

వ్యక్త్యభేదము, తుల్యత్వము, సంకరము, అనవస్థితి, రూపహాని, అసంబంధము నను నీయాఱును జాతిబాధకములు. జాతికాశ్రయభూతమగు పదార్థములయొక్క ఏకత్వమే వ్యక్త్యభేదమనబడును. అందువలన ఆకాశత్వము, కాలత్వము, దిక్త్వము జాతులు కావు. వీని కాశ్రయములగు నాకాశ కాలదిక్కు లను వ్యక్తులు (పదార్థములు) అనేకములు కావు.

అన్యూనానతిరిక్త వ్యక్తిత్వము తుల్యత్వ మనబడును. అనగా న్యూనాధికము (హెచ్చుతగ్గు) కాక సమానమైన వ్యక్తులుగల రెండు సామాన్యములు వేఱువేఱు జాతులు కావని భావము. ఘటత్వము, కలశత్వము ననునవి రెండును జాతులుకావు. ఒకటిమాత్రమే జాతికాగలదు. ఎందువల్లనన ఘటత్వమున కాశ్రయమగు ఘటము, కలశత్వమున కాశ్రయమగు కలశముకంటె వేఱుగాదు. రెండును సమానములే. కాబట్టి ఘటత్వమొక్కటే జాతి కాగలదు.

(పరస్పరాత్యం తాభావ సమానాధికరణయోర్ధర్మయో రేకత్రసమావేశః సంకరః) సంకరమనగా, ఒక అధికరణములో నుండు రెండుధర్మములు జాతులు కావు. ఆ రెండు ధర్మము లెట్టివన, ఒకదాని యభావమున కాశ్రయమగు పదార్థములో

రెండవది యుండునదిగా నుండవలయును. ఉదాహరణము : భూతత్వము, మూర్తత్వము, ఇవి రెండుజాతులు కావు. పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశములు భూతములు. పృథివ్యప్తేజోవాయు మనస్సులు మూర్తములు. బాహ్యేంద్రియములచే గ్రహింపదగు గంధరసాది విశేషగుణములుకలవి భూతములనబడును. క్రియాశ్రయములు మూర్తములనబడును. భూతములలో భూతత్వముండును. మూర్తములలో మూర్తత్వముండును. కాని మూర్తత్వముయొక్క అభావమున కధికరణమగు ఆకాశమున భూతత్వ ముండును. భూతత్వముయొక్క అభావమున కాశ్రయమగు మనస్సులో మూర్తత్వముండును. అందువలన నీభూతత్వ మూర్తత్వములు పరస్పరము ఒకదాని యభావమున కాశ్రయమగు ద్రవ్యములో మఱియొకటియుండును. ఇట్లీ రెండు, పరస్పరాత్యంతాభావ సమానాధికరణ ధర్మములు. అయినప్పటికి పృథివ్యాదులలో రెండును ఒక్కచోటనే ఉండును. కాబట్టి సంకరములయి భూతత్వము, మూర్తత్వము, జాతు లనబడవు. ఉపాధు లనబడును.

అనవస్థితి = అనవస్థా, అనగా అంతములేకుండుట. ద్రవ్యత్వాది సామాన్యములలో మఱియొక సామాన్యము, దానిలో నింకొకటి, యిట్లంగీకరించిన నంతులేకపోవును. కనుక అనవస్థకు హేతువులగు ద్రవ్యత్వత్వము మున్నగునవి జాతులు కావు.

రూపహాని = స్వతోవ్యావర్తకత్వమను రూపముయొక్క హాని, ద్రవ్యత్వ గుణత్వములు ద్రవ్యగుణముల నితర పదార్థములనుండి యెట్లు వేఱుపఱచి వ్యావర్తకములగునో అట్లు

విశేషత్వము విశేషమను పదార్థమును వేఱుపఱచునది కాదు. విశేషమను పదార్థము, విశేషరూపముతోనే యితర పదార్థముల నుండి వ్యావర్తము (వేఱు) అగుచున్నది. అందువలన విశేషత్వమును జాతిగా నొప్పుకొని విశేషత్వరూపమున విశేషము నితర పదార్థములనుండి వేఱుచేయుదుమేని స్వరూపహాని కలుగును. కాబట్టి విశేషత్వము జాతికాదు.

అసంబంధః = సంబంధము లేకుండుట. సమవాయమున నుండు సమవాయత్వము జాతికాదు. అందువలన సమవాయములో మఱియొక సమవాయ సంబంధముండనేరదు. జాతులన్నియు సమవాయ సంబంధముతోనే పదార్థములందు ఉండును.

సామాన్యత్వము, విశేషత్వము, సమవాయత్వము - ఇవి యఖండోపాధులు కావు. సఖండోపాధులు. జాతివలె నిర్వచించుటకు వీలగునది అఖండోపాధి, అట్లు నిర్వచింప శక్యముకానిది సఖండోపాధి యనబడును.

(నిత్యత్వేసత్యనేక సమవేతత్వం సామాన్యత్వమ్) నిత్యమై యనేక వ్యక్తులలో సమవాయ సంబంధమున నుండునది సామాన్యము-జాతి-అనబడును.

(స్వపరవ్యావర్తక స్వభావత్వమ్ విశేషత్వమ్) ఇతర పదార్థముల నుండి తన్ను వేఱుపఱచు స్వభావమే విశేషత్వము.

(నిత్యసంబంధత్వమ్ సమవాయత్వమ్) ఉపాధి నిర్వచనము సమవాయత్వమనగా నిత్యసంబంధత్వము. (శబ్ద

సమవాయికారణత్వ మాకాశత్వమ్) ఆకాశత్వమనగా శబ్ద సమవాయి కారణత్వము. ఆకాశము శబ్దసమవాయికారణము గనుక ఆకాశత్వమనగా శబ్ద సమవాయికారణత్వము. (అతీతాది వ్యవహారహేతుత్వమ్ కాలత్వమ్) అతీతము, భవిష్యత్తు, వర్తమానము నను వ్యవహారములకు హేతువు కాలము. (ప్రాచ్యాదివ్యవహార హేతుత్వమ్ దిక్త్వమ్) దీనికంటె నిది పూర్వము, ఇది పశ్చిమము నను వ్యవహారములకు హేతువు దిక్కు. ఇవన్నియు నుపర్యుక్తజాతి. ఉపాధుల కు లక్షణములు.

అవ : ద్రవ్యగుణ కర్మములందుగల సామాన్యజాతిని వివరించుచున్నాడు.

సూ. :- భావోఽనువృత్తేరేవ హేతుత్వాత్ సామాన్యమేవ
౧.౨.౪

భావః=సత్తానామక సామాన్యము, అనువృత్తేరేవ హేతుత్వాత్= అనువృత్తబుద్ధియే కారణముగా గలదగుటవలన, సామాన్య మేవ = సామాన్యమే అగును. విశేషము కానేరదు.

ద్రవ్యంసత్, గుణఃసన్, కర్మసత్, ద్రవ్యగుణకర్మముల మూటిలోను సత్ అనుజ్ఞానము అనువర్తించుటచేత సత్=సత్తా (ఉనికి) పరసామాన్య మనబడును. విశేషము కానేరదు. వ్యావృత్తబుద్ధి హేతువుగా గలది విశేష మనబడును.

అవ : సామాన్యములయి విశేషములని పేర్కొనబడున వేవి ?

సూ. :- ద్రవ్యత్వం గుణత్వం కర్మత్వం చ
సామాన్యాని విశేషాశ్చ ౧.౨.౫

ద్రవ్యత్వం=ద్రవ్యత్వము, గుణత్వం=గుణత్వము, కర్మత్వం= కర్మత్వము, చకారబలమున పృథివీత్వ, జలత్వ, రూపత్వ, ఉత్క్షేపణత్వాదులును, సామాన్యాని విశేషాశ్చ = సామాన్యము లగుచు తారతమ్యమునుబట్టి (అపేక్షయా) విశేషములనియు ననబడును.

నాలుగవ సూత్రమున వివరింపబడిన సత్తానామక సామాన్యముకంటె ద్రవ్యత్వాది సామాన్యములు (వ్యాప్యములు) న్యూనదేశవృత్తులగుటవలన విశేషములు-అపరసామాన్యము లనబడును. ఈ ద్రవ్యత్వాదులే తమకంటె వ్యాప్యములగు పృథివీత్వాదులకంటె వ్యాపకములు (అధిక దేశవృత్తులు) అగుటచేత పరసామాన్యములనియు చెప్పబడును. ఇట్లే పృథివీత్వాదులు ఘటత్వాదులకంటె వ్యాపకములు, ద్రవ్య త్వాదులకంటె వ్యాప్యములై పరాపర సామాన్య శబ్దములచే వ్యవహరింపబడును.

అవ : ద్రవ్యాదులలోనుండు ద్రవ్యత్వాది ధర్మము లన్నియు సామాన్యవిశేషనామములు గలిగియుండునా ?

సూ. :- అన్యత్రాన్త్యేభ్యో విశేషేభ్యః ౧.౨.౬

సామాన్యాని విశేషాశ్చ, అనుపదమిందనువర్తించును. అన్త్యేభ్యః విశేషేభ్యః = అన్తిమావయవి పదార్థములగు ఘట పటాదులలో నుండు ఘటత్వపటత్వాదులకంటె, అన్యత్ర =

భిన్నములగు ద్రవ్యత్వాదులలో. సామాన్యాని విశేషాశ్చ = సామాన్యవిశేషనామములు వర్తించుననని తాత్పర్యము.

ఘటత్వపటత్వాదులగు నంత్యధర్మములు విశేషములే. అనగా అపరసామాన్యములే అగును. ఏమన అంతకంటె వ్యాప్యధర్మములు లేవు గనుక. ఇట్లే సత్తా సామాన్యము సామాన్యమే అగును. కాని విశేషపదముచే చెప్పబడదు.

అవ : సత్తా సామాన్యముయొక్క లక్షణమేమి ?

సూ. :- సదితి యతో ద్రవ్యగుణకర్మసు సా సత్తా ౧.౨.౭

యతః = ఏ హేతువువలన. ద్రవ్యగుణకర్మసు = ద్రవ్యములలోను. గుణములలోను. కర్మములలోను. సదితి = సత్ ద్రవ్యమ్. సన్ గుణః. సత్ కర్మ అని సత్ సత్ అను జ్ఞానముగాని. లేక శబ్దప్రయోగముగాని ఏది కలుగుచున్నదో అదియే సత్తా అనబడును.

సూ. :- ద్రవ్యగుణ కర్మభ్యోఽర్థాన్తరం సత్తా ౧.౨.౮

ద్రవ్యగుణ కర్మభ్యః = ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె, సత్తా = పరసామాన్యము అర్థాన్తరమ్ = అన్యపదార్థము:

సత్తా సామాన్యము ద్రవ్యగుణ కర్మములస్వరూపము గాక వేఱగు నొకపదార్థము అట్లు కాకున్న సత్‌సత్ అను సమానాకారక జ్ఞానముకాని. వ్యవహారము కాని సిద్ధింపనేరదని తాత్పర్యము.

సూ. :- గుణకర్మసు చ భావా న్న కర్మ న గుణః ౧.౨.౯

పూర్వసూత్రమంతయు నిందనువర్తించును. సత్తాసామాన్యము, గుణకర్మసు చ = గుణములందు కర్మములందును నుండుట

వలన ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె వేఱైన పదార్థము, ద్రవ్యము కాదు. గుణముకాదు. కర్మముకాదు.

సత్తా అనునది ద్రవ్యముకాని గుణముకాని కర్మముకాని కాదు. అది ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నేదేని యొకదాని స్వరూపమగుచో నయ్యది గుణకర్మములం దుండజాలదు. కారణమేమన గుణకర్మములలో ద్రవ్యముకాని గుణముకాని కర్మముకాని ఏదియు నుండదు. ద్రవ్యమునందు ద్రవ్య గుణ కర్మము లుండును. కాని గుణకర్మములలో ద్రవ్యముకాని గుణముకాని కర్మముకాని ఉండజాలదని భావము. కాని సత్తా అనునది గుణకర్మములందుండును. అందువలన నియ్యది ద్రవ్యముకాని గుణముకాని కర్మముకాని కాక వానికంటె భిన్నమైన పదార్థమని తెలియుచున్నది.

అవ : మఱియొక హేతువును జూపుచున్నాడు.

సూ. :- సామాన్య విశేషాభావేన చ ౧.౨.౧౦

పూర్వముచెప్పిన, ద్రవ్యత్వగుణత్వాది సామాన్య విశేషములు సత్తాలో లేకుండుటవలన సత్తా అన్యపదార్థమే.

సత్తా ద్రవ్య గుణ కర్మములలో నొకటియై యుండిన పక్షమున నందు, ద్రవ్యత్వాదిసామాన్యము, (తదపేక్షయా) దానితో బోల్చినపుడు వ్యాప్యములగు పృథివీత్వాది విశేషము లుండియుండును. సత్తాలో ద్రవ్యత్వాది సామాన్య విశేషములు లేవు. అందువలన పదార్థాంతరమే.

అవ : సత్తా సామాన్యము, ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె వేఱైన పదార్థమని ప్రమాణపూర్వకముగ నిర్ణయించి యిప్పుడు

ద్రవ్యత్వమను నపర సామాన్యముగూడ ద్రవ్యాదులకంటె భిన్నమైనదని నిరూపించుచున్నాడు.

సూ. :- అనేక ద్రవ్యవత్వేన ద్రవ్యత్వ ముక్తమ్ ౧.౨.౧౧

అనేక ద్రవ్యవత్వేన = పృథివ్యాది సమస్తద్రవ్యములు, ద్రవ్యత్వమునకు సమవాయికారణము. అందువలన ద్రవ్యము లన్నిటిలో సమవాయసంబంధముతో ద్రవ్యత్వముండును. కాబట్టి, ద్రవ్యత్వమ్ = ద్రవ్యత్వమను నపరసామాన్యము - సత్తా సామాన్యమువలె ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె భిన్నమైనది అని, ఉక్తమ్=చెప్పబడినది, సత్తావలె నిదియు వ్యాఖ్యానము చేయబడిన ట్లెంచుడని తాత్పర్యము.

సూ. :- సామాన్య విశేషాభావేన చ ౧.౨.౧౨

ద్రవ్యత్వమునందు ద్రవ్యత్వాది సామాన్య విశేషములు లేకుండుటచేత ద్రవ్యత్వమను నపరసామాన్యముకూడ ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె భిన్నపదార్థమని నిశ్చయము.

ద్రవ్యత్వమును చెప్పి గుణత్వమును వర్ణించుచున్నాడు.

సూ. :- గుణేషు భావాత్ గుణత్వ ముక్తమ్ ౧.౨.౧౩

గుణేషు = రూప రసాది గుణములలో, భావాత్ = సమవాయ సంబంధముతో నుండుటవలన, గుణత్వమ్ = సత్తాకంటె వ్యాప్యమగు గుణత్వమను నపరసామాన్యము. ఉక్తమ్ = సత్తావలె గుణత్వముకూడ ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె భిన్న పదార్థమని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లు తెలిసికొన వలయును.

సూ. :- సామాన్య విశేషాభావేన చ ౧.౨.౧౪

పూర్వసూత్రమువలె నిదియు గుణత్వము పదార్థాంతరమనుటలో హేత్వంతరముగా తెలిసికొనుడు.

అవ : కర్మత్వముగూడ పదార్థాంతరమని నిరూపించుచున్నాడు.

సూ. :- కర్మసు భావాత్ కర్మత్వ ముక్తమ్ ౧.౨.౧౫

సూ. :- సామాన్య విశేషాభావేన చ ౧.౨.౧౬

కర్మసు = ఉత్ క్షేపణాది కర్మములలో, భావాత్=సమవాయ సంబంధముతో నుండుటవలన, కర్మత్వమ్ = కర్మత్వమను నపరజాతి ఉక్తమ్ = వ్యాఖ్యానము చేయబడిన దెంచుడు.

కర్మత్వమున ఇతర సామాన్య విశేషములు లేకుండుట వలన నది ద్రవ్యగుణ కర్మములకంటె భిన్నమని తాత్పర్యము.

అవ : సత్తా-పరసామాన్యమును అర్థాంతరముగా (ద్రవ్యగుణ కర్మలకంటె వేఱుపదార్థముగా) సాధించి, ప్రస్తుతము సత్తాలో భేదములేదు, అది ఒక్కటేయని చెప్పుచున్నాడు.

సూ. :- సదితి లింగావిశేషాత్ విశేషలింగాభావా

చ్చైకో భావః ౧.౨.౧౭

సదితి లింగావిశేషాత్ = సత్ ద్రవ్యం, సన్గుణః, సత్కర్మ అను వ్యవహారమున సత్ సత్ అను సమానహేతువుండుట వలనను, విశేషలింగాభావాచ్చ = విశేషమనగా సత్తా భేదము, అందు-లింగాభావాత్ అనగా సత్తా భేదమును తెలుపు హేతువు లేకుండుటవలనను, ఏకో భావః=సత్తా సామాన్యము ద్రవ్యగుణ కర్మములలో సమవాయసంబంధముతో నుండునది యొకటియే యని యర్థము.

సత్తా సామాన్య మనేకవిధములని తెలుపు హేతువులు లేకుండుట చేతను. ఒక్కటేయని తెలుపునట్టి సత్సత్ అను వ్యవహారాత్మక హేతువుండుటవలనను, సత్తా సామాన్య మొక్కటేయని తాత్పర్యము.

ద్వితీయాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

అవ : ఉద్దేశక్రమము ననుసరించి ద్రవ్యలక్షణములు నిర్దేశింపనెంచి ప్రథమమున పృథివీలక్షణము వర్ణించుచున్నాడు.

సూ. :- రూప రస గంధ స్పర్శవతీ పృథివీ ౨.౧.౧

'రూప రస గంధస్పర్శములు కలది పృథివి' యని సూత్రార్థము. రూప రస గంధ స్పర్శగుణములు సమవాయసంబంధముతో కలిగియుండుట పృథివికి లక్షణము.

రూపము : నీలము, శుక్లము, లోహితము (ఎఱుపు), పీతము, కపిశము (పింగళ వర్ణము), చిత్రము-అను భేదములతో నొప్పును.

రసము :- మధురము, అమ్లము, లవణము, కారము, వగరు, చేదు - (అని ఆఱు విధములు.)

గంధము :- సురభి, అసురభి (సుగంధము, దుర్గంధము) అని రెండు విధములు.

స్పర్శము :- పాకజమగు అనుష్ణాశీత స్పర్శము పృథివిలో నుండును.

ఈగుణములన్నియు సమవాయసంబంధముతో పృథివి యందుండు నని భావము.

సూత్రమునగల మతుప్ (వత్) ప్రత్యయము ద్వంద్వ సమాసాంతమున నుండుటవలన రూపరసాది ప్రత్యేక పదమునకు సంబంధించినదై రూపవతి పృథివి, రసవతి పృథివి, గంధవతి పృథివి, స్పర్శవతి పృథివి - అని పృథివికి నాలుగు లక్షణములున్నట్లు తెలుపునని కొందఱు చెప్పుదురు. పైజెప్పిన రూపములన్నిటిలో కృష్ణరూపము పృథివికి స్వాభావిక గుణము. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు – "యత్కృష్ణం తదన్నస్య" అన్న రూపము కృష్ణమని వర్ణించుటచే ఉపనిషత్ మతానుసారముగ పృథివిలో స్వాభావిక రూపము కృష్ణమనియు తోచుచున్నది. ఇతరరూపములు నైమిత్తికములు. ఇట్లు గంధము కూడ భూమిలో నైజగుణము. (అత ఏవ గంధవతీ పృథివీ) అందువలననే సమవాయసంబంధమున గంధవత్వమే పృథివి లక్షణమని నవీన నైయాయికు లందురు.

లక్షణవాక్యమునందు 'సమవాయసంబంధముతో' అను మాట చేర్చనిచో సంయోగాది సంబంధములతో రూపాదిగుణములు కలిగిన అన్యపదార్థమునందు లక్షణము అతివ్యాప్తమగును. ఆ దోషనివారణార్థము సమవాయసంబంధముతో రూపాదిగుణములు కలిగియుండుట పృథివికి లక్షణమని చెప్పబడినది.

అవ : జల లక్షణము

సూ. :- రూప రస స్పర్శవత్య ఆపో ద్రవాః స్నిగ్ధాః ౨.౧.౨

ద్రవాః=సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము గలిగి, స్నిగ్ధాః=స్నేహగుణము కలిగి, రూప రస స్పర్శవత్యః = శుక్ల రూపము, మధుర రసము, శీతస్పర్శమునను గుణములు గలది, అపః=జలము.

సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము, స్నేహము, (జిగురు) శుక్ల రూపము, మధుర రసము, శీతస్పర్శము - అను గుణములు సమవాయసంబంధముతో కలిగియుండుట జలమునకు లక్షణము.

ఇందు శుక్ల రూపము జలమునగల స్వాభావికగుణము. (యచ్ఛుక్లం తదపామ్ ౪.౧.) జలమునందు శుక్లరూపమున్నది. అని ఛాందోగులు చెప్పుచున్నారు. జలమునం దితరరూపములు కనబడిన నవి అన్యద్రవ్య సంయోగజనితములని యెఱుంగునది. మధురరసము, సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము, స్నేహము - ఈ గుణములు జలమున నైజములు. (శీతస్పర్శవత్యః అపః) సమవాయసంబంధమున శీతస్పర్శవంతమైనది జలమని నవీనులు.

అవ : <u>అగ్ని లక్షణము</u>

సూ. :- తేజో రూపస్పర్శవత్ ౨.౧.3

రూపస్పర్శవత్త్వము అగ్నిలక్షణము. (భాస్వరశుక్లం తేజని) భాస్వరశుక్లరూపము అగ్నిలో నుండునని నవీనులు. వైదికులు మాత్రము అగ్నిరూపము లోహితము; అనగా నెఱుపని చెప్పియుండిరి. (యదగ్నేర్ లోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపమ్, ఛాం. ౬.౪.౧.) అగ్నిలో కనబడు నెఱుపురంగే తేజముయొక్క రూపమని తాత్పర్యము, (ఉష్ణస్పర్శవత్తేజః)

నపీసులు తేజమునకు-అగ్నికి-లక్షణము ఉష్ణస్పర్శవత్వమని చెప్పుదురు. అనగా వేడిమి కలిగియుండుట.

అవ : వాయు లక్షణము.

సూ. :- స్పర్శవాన్ వాయుః ౨.౧.౪

అపాకజము, అనుష్ణాశీతస్పర్శవత్వము వాయులక్షణము వాయువునందు ఉష్ణ శీత గుణ రహితమగు కేవలస్పర్శ ముండును. అదియు పాకజముకాదు. పాకజమనగా పాకజన్య మైనది. పాకమనగా విలక్షణమగు ఒకానొక విధమగు తేజస్సంయోగము. పృథివియందుండు స్పర్శము పాకజము. (అనగా ఒకానొక విలక్షణమైన అగ్నివలన కలుగునది అని భావము.) వాయువునందు అప్పుడప్పుడు మన మనుభవించు శీతోష్ణములు కారణాంతరములవలన ఇతర పదార్థ సంబంధము వలన నుత్పన్నమైనవి కాని స్వాభావికములు కావు.

పాకజముకాని అనుష్ణాశీత స్పర్శగుణము సమవాయ సంబంధముతో కలిగియుండుట వాయువునకు లక్షణము.

అవ : ఆకాశ లక్షణము

సూ. :- త ఆకాశే న విద్యన్తే ౨.౧.౫

తే = రూప రస గంధస్పర్శములు, ఆకాశే=ఆకాశమునందు, న విద్యంతే = ఉండవు.

రూపము, రసము, గంధము, స్పర్శము - అనుగుణ ములు సమవాయసంబంధముతో లేకుండుట ఆకాశమునకు

లక్షణము. అనగా సమవాయసంబంధముతో శబ్దగుణము కలిగియుండుట ఆకాశలక్షణము-అని తెలియునది. కావుననే నవీనులు ('శబ్దగుణక మాకాశమ్') సమవాయసంబంధముతో శబ్దగుణము కలది ఆకాశమని చెప్పుదురు. రూపరసాది గుణములు అగ్న్యాదిద్రవ్యముల నైజగుణములు, ఆకాశమునందివి యుండనేరవు. శబ్దగుణము ఆకాశమున నుండును.

అవ : జలలక్షణమున ద్రవత్వము జలలక్షణముగా చెప్పుట సరికాదు, ఘృతాదులలోను ద్రవత్వ ముండుటచే ద్రవత్వలక్షణము నతివ్యాప్త మగుచున్నది. అను దోషము నాశంకించి నిరాకరించుచున్నాడు

సూ. :- సర్పిర్జతు మధూచ్ఛిష్టానా మగ్నిసంయోగాత్
ద్రవత్వ మద్భిః సామాన్యమ్ ౨.౧.౬

సర్పిర్జతు మధూచ్ఛిష్టానామ్ = ఘృతము, లక్క, మైనము వీనిలో, అగ్ని సంయోగాత్ = అగ్ని సంయోగము వలన, ద్రవత్వం = కలుగునట్టి ద్రవత్వము, అద్భిః సామాన్యమ్ = జలముతో సమానధర్మము.

ఘృతాదులలో సాంసిద్ధిక ద్రవత్వములేదు. ఉష్ణతా సంయోగము వలన నేర్పడు (నైమిత్తిక) ద్రవత్వముకలదు. అందువలన వీనియందుగల ద్రవత్వము పాకజము - అనగా విలక్షణ తేజసంయోగమువలన కలిగినదేకాని సాంసిద్ధికమైనది కాదు. జలమునగల ద్రవత్వము సాంసిద్ధికము-స్వతఃసిద్ధమైనది అదియే జలమునకు లక్షణము. అందువలన నతివ్యాప్తిదోషములేదు-అని అభిప్రాయము.

అవ : ఘృతాదులలో నతివ్యాప్తి లేకున్నను, త్రపు సీసాది ధాతువులలో నతివ్యాప్తి నాశంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాడు.

సూ. :- త్రపుసీసలోహరజత సువర్ణానామగ్ని సంయోగాత్
ద్రవత్వ మద్భిః సామాన్యమ్ ౨.౧.౭

త్రపు........సువర్ణానామ్ = రాగి, సీసము, ఇనుము, వెండి, బంగారము, మున్నగు ధాతువులలో, అగ్నిసంయోగాత్ = అధికోష్ణముగల వహ్నిసంబంధమువలన, ద్రవత్వమ్=కలుగుచున్న ద్రవత్వము, అద్భిః = జలముతో, సామాన్యమ్ = సమానధర్మము.

తామ్రాదులలో గలుగు ద్రవత్వము జల సామాన్య ధర్మమైనను జల లక్షణ మతివ్యాప్తము కాదు. కారణ మేమన నీధాతువులలో గలుగు ద్రవత్వము ఘృతాదులలో వలెనే అసాంసిద్ధికమే. జల ద్రవత్వము సాంసిద్ధికము.

త్రపుసీసాదులనుగూడ పూర్వ (సర్పిరాది) సూత్రమందునే చేర్చి దోషము నిరాకరింపక వేఱుగా సూత్రము రచించుటలో మహర్షి యభిప్రాయ మేమన, సర్పిరాదులు పార్థివములు, త్రపుసీసాదులు తైజసములు - అనగా అగ్నిద్రవ్యాంతర్గతములు - అని తెలుపుటయే.

అత్యంత నవీనపదార్థ విజ్ఞానులు ఘృతాదులు, త్రపు సీసాదులు నన్నియు పార్థివము లనియే అభిప్రాయపడు చున్నారు.

అవ : స్పర్శవత్త్వము వాయువునకు లక్షణముగా చెప్ప బడినది. కాని వాయువను ద్రవ్య మొకటికలదని సాధింపకయే వాయు లక్షణము చెప్పుట సముచితము కాదు. అందువలన వాయుద్రవ్యమును (సామాన్యముగా నెఱిగిన అదృష్ట హేతు వుతో) సాధింపనెంచి, పూర్వము (ముందు) దృష్ట హేతుకమగు గోరూపద్రవ్య సిద్ధిని ఉదాహరించుచున్నాడు. దృష్ట హేతువుతో గోవును సాధించుచున్నాడని భావము.

సూ. :- విషాణీ కకుద్మాన్ ప్రాంతే బాలధిః సాస్నావాన్
ఇతి గోత్వే దృష్టం లింగమ్ ౨.౧.౮

విషాణీ = శృంగములు కలది, (విషాణమనగా నిట మహిష మేషాదుల కొమ్ముల కంటె విలక్షణమైన కొమ్ములు కలది అని అర్థము.) కకుద్మాన్ = మూపురము గలది. ప్రాంతే బాలధిః= తోకచివరలో వెంట్రుకలు గలది. సాస్నావాన్ = గంగడోలు కలది, ఇతి = అనునివి. గోత్వే = గోత్వసాధ్యకమగు నను మితిలో, దృష్టం లిఙ్గమ్ = చూడబడిన విశేషవ్యాప్తిగల హేతువు.

గోవునందు సాస్నాదిమత్త్వ లక్షణాత్మకమగు లింగము (హేతువు) ప్రత్యక్షముగా చూడబడుచున్నది. అందువలన దృష్టలింగ మనబడును. అనగా కొమ్ములు, మూపురము, చివర వెంట్రుకలు గల తోక, గంగడోలు అను లక్షణములు గోవునందు ప్రత్యక్షముగ చూడబడుచుండును. కావున నయ్యవి దృష్టలింగము లనబడును. దృష్టలింగములతో ప్రత్యక్ష ప్రమాణమున కలుగు జ్ఞానము సామాన్యవిశేష విషయక

ముగా నుండును. సాస్నాదిమత్వ లక్షణము వలన కలుగు గోజ్ఞానము, గోవు మాత్రమున నుండు గోత్వవిశిష్టమై ఉండుటయే గాక, ఆ యా గోవుయొక్క విశేష జ్ఞానముతో "ఎఱ్ఱనిది, తెల్లనిది, నల్లనిది" ఇత్యాది విశేషజ్ఞానముతో-ఒప్పుచుండును. అనుమాన ప్రమాణమున నేర్పడు జ్ఞానము మాత్రము సామాన్య విషయకముగానే యుండును. దూర పర్వతాదులందు ధూమము వలన కలుగు జ్ఞానము వహ్నిత్వ సామాన్య విశిష్ట వహ్ని బోధకముగానే యుండును. కాని యావహ్ని "తృణాగ్ని, లేక కాష్ఠాగ్ని" అనునిట్టి విశేష జ్ఞానమును కలిగింపనేరదు.

అవ : ఇట్లు ఉదాహరణమును చెప్పి వాయుసాధక హేతువును నిరూపించుచున్నాడు.

సూ. :- స్పర్శశ్చ వాయోః ౨.౧.౯

పూర్వోక్త సాస్నాది మత్వాదులవలె; ప్రాణిమాత్రముచే ననుభవింపబడుచున్న, స్పర్శః = విలక్షణమైన స్పర్శము (అనుష్ణాశీతము), వాయోః = తన కాశ్రయభూతమగు వాయు నామకద్రవ్య సిద్ధికి, లిఙ్గమ్ (అధ్యాహార్యము) = హేతువని భావము.

ప్రాణులచే అనుభవింపబడు విలక్షణ స్పర్శ (అనుష్ణాశీతము) గుణము వలన దాని కాశ్రయమగు వాయునామక ద్రవ్య మొకటి ఉన్నదని యీ సూత్రమువలన సాధింపబడినది.

పూర్వసూత్రమున గనబఱచిన విషాణాదులు దృష్ట లింగములు. అనగా సాస్నాదిమత్వమను లింగము, ఆలింగము

కలిగిన లింగిగోపు, వాని రెంటికి గల సంబంధము ఈ మూడును ప్రత్యక్షములు. అందువలన సాస్నాదిమత్త్వము దృష్టలింగము అనబడును. ఈ సూత్రమున నుల్లేఖించిన స్పర్శము అదృష్ట లింగము. ఈ విషయము ముందు పదునైదవ సూత్రములో స్పష్టపఱపబడును.

అవ : స్పర్శగుణము పృథివి - జలము-అగ్నిద్రవ్యములకు సంబంధించినదేల కాదు ?

సూ. :- న చ దృష్టానాం స్పర్శః ఇత్యదృష్టలింగో వాయుః ౨.౧.౧౦

స్పర్శః=ప్రాణులచే ననుభవింపబడు అనుష్ణా శీత స్పర్శము, దృష్టానాం = గుణగుణులు ప్రత్యక్షముగా గోచరించు పృథివ్యప్తేజములకు సంబంధించినది, న = కాదు, ఇతి=అందువలన, అదృష్టలింగః = తనకు సాధ్యముతోగల సంబంధము ప్రత్యక్షముగా గ్రహింపబడనట్టి స్పర్శాత్మకలింగముగా గలది, వాయుః = వాయువే.

పృథివ్యాదులలోనుండు స్పర్శ అనుష్ణాశీతముకాదు. ఉష్ణశీత కఠినాది స్పర్శలే వానియందుండును. ఇది ప్రత్యక్ష ప్రమాణగమ్యమే. వీనికంటె విలక్షణమైన అనుష్ణా శీత స్పర్శము త్వగింద్రియముచే గ్రహింపబడుచున్నది. అది గుణమగుటచే దాని కాశ్రయ మేదో ఒక ద్రవ్య ముండియుండవలయును. అదియే వాయువు - అని తాత్పర్యము.

అవ : స్పర్శ హేతుకవాయువు సిద్ధించినప్పటికి అది ద్రవ్యమని యెట్లు నిర్ణయింపనగును ?

సూ. :- అద్రవ్యవత్త్వేన ద్రవ్యమ్ ౨.౧.౧౧

అద్రవ్యవత్త్వేన = గుణకర్మ సామాన్యాదులు అద్రవ్య-అనగా ద్రవ్యభిన్నము లనబడును. ప్రకృతమున స్పర్శగుణము అద్రవ్యము. తద్వత్త్వేన=దానికాశ్రయ మగుటచేత - అద్రవ్య మగు స్పర్శగుణమున కాశ్రయ మగుటచేత - వాయువు, ద్రవ్యమ్ = ద్రవ్యమని అర్థము.

గుణాశ్రయము ద్రవ్య మగును. వేఱొండు కాదని భావము

అవ : ద్రవ్యత్వాది సామాన్యములు అద్రవ్య శబ్దముచే గ్రహింపనగును. కాబట్టి గుణత్వాది రూప అద్రవ్యవత్త్వము గుణకర్మములందును. వర్తించును. కాగా వాయువు ద్రవ్యమే అని యెట్లు చెప్పగలము ?

సూ. :- క్రియావత్త్వాత్ గుణవత్త్వా చ్చ ౨.౧.౧౨

క్రియావత్త్వాత్=క్రియకలిగి యుండుటవలన, గుణవత్త్వాచ్చ= గుణము కలిగియుండుట వలనను, వాయువు ద్రవ్యమే.

క్రియాగుణముల కాశ్రయ మగుటచే వాయువు ద్రవ్యమే యని సూత్ర తాత్పర్యము.

అవ : క్రియాగుణములు గల పృథివ్యప్తేజస్సులు వ్యవహార నిత్యములు కావు. అట్లే వాయువు వ్యవహారమున ననిత్యము ఎందులకు కాదు ? అనగా వ్యవహారమున నిత్య మని యేల చెప్పబడుచున్నదన ?

ద్వితీయాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

అవ : ఉద్దేశక్రమము ననుసరించి ద్రవ్యలక్షణములు నిర్దేశింపనెంచి ప్రథమమున పృథివీలక్షణము వర్ణించుచున్నాడు.

సూ. :- రూప రస గంధ స్పర్శవతీ పృథివీ ౨.౧.౧

'రూప రస గంధ స్పర్శములు కలది పృథివి' యని సూత్రార్థము. రూప రస గంధ స్పర్శగుణములు సమవాయసంబంధముతో కలిగియుండుట పృథివికి లక్షణము.

రూపము : నీలము, శుక్లము, లోహితము (ఎఱుపు), పీతము, కపిశము (పింగళ వర్ణము), చిత్రము-అను భేదములతో నొప్పును.

రసము :- మధురము, అమ్లము, లవణము, కారము, వగరు, చేదు - (అని ఆఱు విధములు.)

గంధము :- సురభి, అసురభి (సుగంధము, దుర్గంధము) అని రెండు విధములు.

స్పర్శము :- పాకజమగు అనుష్ణాశీత స్పర్శము పృథివిలో నుండును.

ఈగుణములన్నియు సమవాయసంబంధముతో పృథివి యందుండు నని భావము.

సూత్రమునగల మతుప్ (వత్) ప్రత్యయము ద్వంద్వ సమాసాంతమున నుండుటవలన రూపరసాది ప్రత్యేక పదము నకు సంబంధించినదై రూపవతి పృథివి, రసవతి పృథివి, గంధవతి పృథివి, స్పర్శవతి పృథివి – అని పృథివికి నాలుగు లక్షణములున్నట్లు తెలుపునని కొందఱు చెప్పుదురు. పైజెప్పిన రూపములన్నిటిలో కృష్ణరూపము పృథివికి స్వాభావిక గుణము. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు – "యత్కృష్ణం తదన్నస్య" అన్న రూపము కృష్ణమని వర్ణించుటచే ఉపనిషత్ మతానుసారముగ పృథివిలో స్వాభావిక రూపము కృష్ణమనియు తోచుచున్నది. ఇతరరూపములు నైమిత్తికములు. ఇట్లు గంధము కూడ భూమిలో నైజగుణము. (అత ఏవ గంధవతీ పృథివీ) అందు వలననే సమవాయసంబంధమున గంధవత్వమే పృథివి లక్షణ మని నవీన నైయాయికు లందురు.

లక్షణవాక్యమునందు 'సమవాయసంబంధముతో' అను మాట చేర్చనిచో సంయోగాది సంబంధములతో రూపాదిగుణ ములు కలిగిన అన్యపదార్థమునందు లక్షణము అతివ్యాప్త మగును. ఆ దోషనివారణార్థము సమవాయసంబంధముతో రూపాదిగుణములు కలిగియుండుట పృథివికి లక్షణమని చెప్పబడినది.

అవ : జల లక్షణము

సూ. :- రూప రస స్పర్శవత్య ఆపో ద్రవాః స్నిగ్ధాః ౨.౧.౨

ద్రవాః=సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము గలిగి, స్నిగ్ధాః=స్నేహగుణము కలిగి, రూప రస స్పర్శవత్యః = శుక్ల రూపము, మధుర రసము, శీతస్పర్శమునను గుణములు గలది, అపః=జలము.

సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము, స్నేహము, (జిగురు) శుక్ల రూపము, మధుర రసము, శీతస్పర్శము - అను గుణములు సమవాయసంబంధముతో కలిగియుండుట జలమునకు లక్షణము.

ఇందు శుక్ల రూపము జలమునగల స్వాభావికగుణము. (యచ్ఛుక్లం తదపామ్ ౪.౧.) జలమునందు శుక్లరూపమున్నది. అని ఛాందోగులు చెప్పుచున్నారు. జలమునం దితరరూపములు కనబడిన నవి అన్యద్రవ్య సంయోగజనితములని యెఱుంగునది. మధురరసము, సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము, స్నేహము - ఈ గుణములు జలమున నైజములు. (శీతస్పర్శవత్యః అపః) సమవాయసంబంధమున శీతస్పర్శవంతమైనది జలమని నవీనులు.

అవ : అగ్ని లక్షణము

సూ. :- తేజో రూపస్పర్శవత్ ౨.౧.3

రూపస్పర్శవత్త్వము అగ్నిలక్షణము. (భాస్వరశుక్లం తేజసి) భాస్వరశుక్లరూపము అగ్నిలో నుండునని నవీనులు. వైదికులు మాత్రము అగ్నిరూపము లోహితము; అనగా నెఱుపని చెప్పియుండిరి. (యదగ్నేర్ లోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపమ్, ఛాం. ౬.౪.౧.) అగ్నిలో కనబడు నెఱుపురంగే తేజముయొక్క రూపమని తాత్పర్యము, (ఉష్ణస్పర్శవత్తేజః)

నవీనులు తేజమునకు-అగ్నికి-లక్షణము ఉష్ణస్పర్శవత్త్వమని చెప్పుదురు. అనగా వేడిమి కలిగియుండుట.

అవ : వాయు లక్షణము.

సూ. :- స్పర్శవాన్ వాయుః ౨.౧.౪

అపాకజము, అనుష్ణాశీతస్పర్శవత్త్వము వాయులక్షణము వాయువునందు ఉష్ణ శీత గుణ రహితమగు కేవలస్పర్శ ముండును. అదియు పాకజముకాదు. పాకజమనగా పాకజన్య మైనది. పాకమనగా విలక్షణమగు ఒకానొక విధమగు తేజస్సంయోగము. పృథివియందుండు స్పర్శము పాకజము. (అనగా ఒకానొక విలక్షణమైన అగ్నివలన కలుగునది అని భావము.) వాయువునందు అప్పుడప్పుడు మన మనుభవించు శీతోష్ణములు కారణాంతరములవలన ఇతర పదార్థ సంబంధము వలన నుత్పన్నమైనవి కాని స్వాభావికములు కావు.

పాకజముకాని అనుష్ణాశీత స్పర్శగుణము సమవాయ సంబంధముతో కలిగియుండుట వాయువునకు లక్షణము.

అవ : ఆకాశ లక్షణము

సూ. :- త ఆకాశే న విద్యన్తే ౨.౧.౫

తే = రూప రస గంధస్పర్శములు, ఆకాశే=ఆకాశమునందు, న విద్యంతే = ఉండవు.

రూపము, రసము, గంధము, స్పర్శము - అనుగుణ ములు సమవాయసంబంధముతో లేకుండుట ఆకాశమునకు

లక్షణము. అనగా సమవాయసంబంధముతో శబ్దగుణము కలిగియుండుట ఆకాశలక్షణము-అని తెలియునది. కావుననే నవీనులు ('శబ్దగుణక మాకాశమ్') సమవాయసంబంధముతో శబ్దగుణము కలది ఆకాశమని చెప్పుదురు, రూపరసాది గుణములు అగ్న్యాదిద్రవ్యముల నైజగుణములు, ఆకాశమునం దివి యుండనేరవు. శబ్దగుణము ఆకాశమున నుండును.

అవ : జలలక్షణమున ద్రవత్వము జలలక్షణముగా చెప్పుట సరికాదు, ఘృతాదులలోను ద్రవత్వ ముండుటచే ద్రవత్వలక్షణము నతివ్యాప్త మగుచున్నది. అను దోషము నాశంకించి నిరాకరించుచున్నాడు

సూ. :- సర్పిర్జతు మధూచ్ఛిష్టానా మగ్నిసంయోగాత్
ద్రవత్వ మద్భిః సామాన్యమ్ ౨.౧.౬

సర్పిర్జతు మధూచ్ఛిష్టానామ్ = ఘృతము, లక్క, మైనము వీనిలో, అగ్ని సంయోగాత్ = అగ్ని సంయోగము వలన, ద్రవత్వం = కలుగునట్టి ద్రవత్వము, అద్భిః సామాన్యమ్ = జలముతో సమానధర్మము.

ఘృతాదులలో సాంసిద్ధిక ద్రవత్వములేదు. ఉష్ణతా సంయోగము వలన నేర్పడు (నైమిత్తిక) ద్రవత్వముకలదు. అందువలన వీనియందుగల ద్రవత్వము పాకజము - అనగా విలక్షణ తేజసంయోగమువలన కలిగి నదేకాని సాంసిద్ధికమైనది కాదు. జలమునగల ద్రవత్వము సాంసిద్ధికము-స్వతః సిద్ధమైనది అదియే జలమునకు లక్షణము. అందువలన నతివ్యాప్తిదోషములేదు-అని అభిప్రాయము.

అవ : ఘృతాదులలో నతివ్యాప్తి లేకున్నను, త్రపు సీసాది ధాతువులలో నతివ్యాప్తి నాశంకించి సమాధానము చెప్పుచున్నాడు.

సూ. :- త్రపుసీసలోహరజత సువర్ణానామగ్ని సంయోగాత్
ద్రవత్వ మద్భిః సామాన్యమ్ ౨.౧.౭

త్రపు........సువర్ణానామ్ = రాగి, సీసము, ఇనుము, వెండి, బంగారము, మున్నగు ధాతువులలో, అగ్నిసంయోగాత్ = అధికోష్ణముగల వహ్నిసంబంధమువలన, ద్రవత్వమ్=కలుగు చున్న ద్రవత్వము, అద్భిః = జలముతో, సామాన్యమ్ = సమానధర్మము.

తామ్రాదులలో గలుగు ద్రవత్వము జల సామాన్య ధర్మమైనను జల లక్షణ మతివ్యాప్తము కాదు. కారణ మేమన నీధాతువులలో గలుగు ద్రవత్వము ఘృతాదులలో వలెనే అసాంసిద్ధికమే. జల ద్రవత్వము సాంసిద్ధికము.

త్రపుసీసాదులనుగూడ పూర్వ (సర్పిరాది) సూత్రముననే చేర్చి దోషము నిరాకరింపక వేఱుగా సూత్రము రచించుటలో మహర్షి యభిప్రాయ మేమన, సర్పిరాదులు పార్థివములు, త్రపుసీసాదులు తైజసములు - అనగా అగ్నిద్రవ్యాంతర్గత ములు - అని తెలుపుటయే.

అత్యంత నవీనపదార్థ విజ్ఞానులు ఘృతాదులు, త్రపు సీసాదులు నన్నియు పార్థివము లనియే అభిప్రాయపడు చున్నారు.

అని । స్పర్శస్వభావము వాయువునకు లక్షణముగా చెప్ప బడినది. కాని వాయువునకు ప్రత్యక్ష మొకటి కలదని సాధింపకయే వాయువు లక్షణము చెప్పుట సముచితము కాదు. అందువలన వాయుప్రత్యక్షమును (సామాన్యముగా నెఱిగిన అదృష్టహేతువుతో) సాధింపనెంచి, పూర్వము (ముందు) దృష్టహేతుకమగు గోరూపప్రత్యక్ష సిద్ధిని ఉదాహరించుచున్నారు. దృష్టహేతువుతో గోవును సాధించుచున్నారని భావము.

సూ. :- విషాణీ కకుద్మాన్ ప్రాంతే బాలధిః సాస్నావాన్
ఇతి గోత్వే దృష్టం లింగమ్ ౨.౧.౮

విషాణీ = శృంగములు కలది, (విషాణమనగా నిట మహిష మేషాదుల కొమ్ముల కంటె విలక్షణమైన కొమ్ములు కలది అని అర్థము.) కకుద్మాన్ = మూపురము గలది, ప్రాంతే బాలధిః = తోకచివరలో వెంట్రుకలు గలది. సాస్నావాన్ = గంగడోలు కలది, ఇతి = అనునవి, గోత్వే = గోత్వసాధకమగు ననుమితిలో, దృష్టం లిఙ్గమ్ = చూడబడిన విశేషవ్యాప్తిగల హేతువు.

గోవునందు సాస్నాదిమత్వ లక్షణాత్మకమగు లింగము (హేతువు) ప్రత్యక్షముగా చూడబడుచున్నది. అందువలన దృష్టలింగ మనబడును. అనగా కొమ్ములు, మూపురము, చివర వెంట్రుకలు గల తోక, గంగడోలు అను లక్షణములు గోవునందు ప్రత్యక్షముగ చూడబడుచుండును. కావున నయ్యవి దృష్టలింగము లనబడును. దృష్టలింగములతో ప్రత్యక్ష ప్రమాణమున కలుగు జ్ఞానము సామాన్యవిశేష విషయక

ముగా నుండును. సాస్నాదిమత్వ లక్షణము వలన కలుగు గోజ్ఞానము, గోవు మాత్రమున నుండు గోత్వవిశిష్టమై ఉండుటయే గాక, ఆ యా గోవుయొక్క విశేష జ్ఞానముతో "ఎఱ్ఱనిది, తెల్లనిది, నల్లనిది" ఇత్యాది విశేషజ్ఞానముతో-ఒప్పుచుండును. అనుమాన ప్రమాణమున నేర్పడు జ్ఞానము మాత్రము సామాన్య విషయకముగానే యుండును. దూర పర్వతాదులందు ధూమము వలన కలుగు జ్ఞానము వహ్నిత్వ సామాన్య విశిష్ట వహ్ని బోధకముగానే యుండును. కాని యావహ్ని "తృణాగ్ని, లేక కాష్ఠాగ్ని" అనునిట్టి విశేష జ్ఞానమును కలిగింపనేరదు.

అవ : ఇట్లు ఉదాహరణమును చెప్పి వాయుసాధక హేతువును నిరూపించుచున్నాడు.

సూ. :- స్పర్శశ్చ వాయోః ౨.౧.౯

పూర్వోక్త సాస్నాది మత్వాదులవలె; ప్రాణిమాత్రముచే ననుభవింపబడుచున్న, స్పర్శః = విలక్షణమైన స్పర్శము (అనుష్ణాశీతము), వాయోః = తన కాశ్రయభూతమగు వాయు నామకద్రవ్య సిద్ధికి, లిఙ్గమ్ (అధ్యాహార్యము) = హేతువని భావము.

ప్రాణులచే అనుభవింపబడు విలక్షణ స్పర్శ (అనుష్ణాశీతము) గుణము వలన దాని కాశ్రయమగు వాయునామక ద్రవ్య మొకటి ఉన్నదని యీ సూత్రమువలన సాధింపబడినది.

పూర్వసూత్రమున గనబఱచిన విషాణాదులు దృష్ట లింగములు. అనగా సాస్నాదిమత్వమను లింగము, ఆలింగము

కలిగిన లింగిగోపు, వాని రెంటికి గల సంబంధము ఈ మూడును ప్రత్యక్షములు. అందువలన సాస్నాదిమత్త్వము దృష్టలింగము అనబడును. ఈ సూత్రమున నుల్లేఖించిన స్పర్శము అదృష్ట లింగము. ఈ విషయము ముందు పదునైదవ సూత్రములో స్పష్టపఱపబడును.

అవ : స్పర్శగుణము పృథివి - జలము-అగ్ని ద్రవ్యములకు సంబంధించిన దేల కాదు ?

సూ. :- న చ దృష్టానాం స్పర్శః ఇత్యదృష్టలింగో వాయుః ౨.౧.౧౦

స్పర్శః=ప్రాణులచే ననుభవింపబడు అనుష్ణా శీత స్పర్శము, దృష్టానాం = గుణగుణులు ప్రత్యక్షముగా గోచరించు పృథివ్యప్తేజములకు సంబంధించినది, న = కాదు, ఇతి=అందు వలన, అదృష్టలింగః = తనకు సాధ్యముతోగల సంబంధము ప్రత్యక్షముగా గ్రహింపబడనట్టి స్పర్శాత్మకలింగముగా గలది, వాయుః = వాయువే.

పృథివ్యాదులలోనుండు స్పర్శ అనుష్ణాశీతము కాదు. ఉష్ణశీత కఠినాది స్పర్శలే వానియందుండును. ఇది ప్రత్యక్ష ప్రమాణగమ్యమే. వీనికంటె విలక్షణమైన అనుష్ణాశీత స్పర్శము త్వగింద్రియముచే గ్రహింపబడుచున్నది. అది గుణమగుటచే దాని కాశ్రయ మేదో ఒక ద్రవ్య ముండియుండవలయును. అదియే వాయువు - అని తాత్పర్యము.

అవ : స్పర్శ హేతుకవాయువు సిద్ధించినప్పటికి అది ద్రవ్యమని యెట్లు నిర్ణయింపనగును ?

సూ. :- అద్రవ్యవత్త్వేన ద్రవ్యమ్ ౨.౧.౧౧

అద్రవ్యవత్త్వేన = గుణకర్మ సామాన్యాదులు అద్రవ్య-అనగా ద్రవ్యభిన్నము లనబడును. ప్రకృతమున స్పర్శగుణము అద్రవ్యము. తద్వత్త్వేన=దానికాశ్రయ మగుటచేత - అద్రవ్య మగు స్పర్శగుణమున కాశ్రయ మగుటచేత - వాయువు, ద్రవ్యమ్ = ద్రవ్యమని అర్థము.

గుణాశ్రయము ద్రవ్య మగును. వేఱొండు కాదని భావము

అవ : ద్రవ్యత్వాది సామాన్యములు అద్రవ్య శబ్దముచే గ్రహింపనగును. కాబట్టి గుణత్వాది రూప అద్రవ్యవత్వము గుణకర్మములందును. వర్తించును. కాగా వాయువు ద్రవ్యమే అని యెట్లు చెప్పగలము ?

సూ. :- క్రియావత్త్వాత్ గుణవత్త్వాచ్చ ౨.౧.౧౨

క్రియావత్త్వాత్=క్రియకలిగి యుండుటవలన, గుణవత్త్వాచ్చ= గుణము కలిగియుండుట వలనను, వాయువు ద్రవ్యమే.

క్రియాగుణముల కాశ్రయ మగుటచే వాయువు ద్రవ్యమే యని సూత్ర తాత్పర్యము.

అవ : క్రియాగుణములు గల పృథివ్యప్తేజస్సులు వ్యవహార నిత్యములు కావు. అట్లే వాయువు వ్యవహారమున ననిత్యము ఎందులకు కాదు ? అనగా వ్యవహారమున నిత్య మని యేల చెప్పబడుచున్నదన ?

సూ. :- అద్రవ్యవత్త్వేన నిత్యత్వ ముక్తమ్ ౨.౧.౧౩

అద్రవ్యవత్త్వేన = అవాంతర సృష్టియందు వాయూత్పత్తికి హేతుభూతమగు ద్రవ్యము లేకుండుట వలన - మహాప్రలయమువఱకు వాయువు నశింప నందున-వాయువు, నిత్యత్వ ముక్తమ్ = వ్యవహారమున నిత్య మని చెప్పబడినది.

వాయువు అవాంతర ప్రలయములందు నశింపదు. అందువలననే అవాంతర సర్గములందు జన్మించుటయు లేదు. మహా ప్రలయము వఱకిట్లే యుండును. కాబట్టి యీవాయువు వ్యవహారమున నిత్యమని చెప్పబడును. యథార్థముగ అనిత్యమే యని తాత్పర్యము.

అవ : వాయువు వ్యవహారమున నిత్యమేని ఆకాశాదుల వలె ఒక్కటిగానే ఉండును. నానావాయువు లుండనేరవు. అట్లు గాక వాయువునందు నానాత్వమున్న ప్రమాణ మేమి ?

సూ. :- వాయో ర్వాయుసమ్మూర్ఛనం నానాత్వే లింగమ్ ౨.౧.౧౪

వాయుసమ్మూర్ఛనమ్ = సమానవేగము గలిగి విరుద్ధ దిక్కుల నుండి ప్రవహించు వాయువుల మేళనము (కలయిక) తృణాదుల ఊర్ధ్వ గమనము వలన నూహింప దగినదై, వాయోః = వాయువుయొక్క, నానాత్వే = అనేకత్వములో, లింగమ్ = హేతువు.

వాయుప్రేరిత తృణాదుల యూర్ధ్వగమనము అనేక వాయువుల సన్నిపాతమువలనగాని కలుగనేరదు. పరస్పరము

విరుద్ధ దిక్కులనుండి (ఎదురుగా) ప్రవహించు నదీప్రవాహాదుల తాకిడివలన నటనుండు తృణాదులు పై కెగురుచుండుట లోకమున మనము చూచుచున్నాము. అందువలన వాయువుల సంఘర్షణ, సన్నిపాతమే వాయువు అనేకము లనుటలో ప్రమాణమని భావము.

అవ : స్పర్శగుణము త్వగింద్రియ గ్రాహ్యమై దృష్ట (ఇంద్రియ గ్రాహ్య) మగుటవలన వాయువు అదృష్టలింగము కలదని యెట్లు చెప్పబడినది ? అను శంకకు సమాధానము :

సూ. :- వాయుసన్నికర్షే ప్రత్యక్షాభావాత్
దృష్టం లింగం న విద్యతే ౨.౧.౧౫

వాయుసన్నికర్షే = వాయు త్వగింద్రియముల సంయోగమున, ప్రత్యక్షా భావాత్ = (స్పర్శము ప్రత్యక్షమైనను) వాయువప్రత్యక్ష మగుటవలన, లిఙ్గమ్ = స్పర్శాఖ్యలింగము, దృష్టం న విద్యతే = దృష్టము - ఇంద్రియ గ్రాహ్య వాయు సంబంధము కలది - కాదు.

లిఙ్గీ, లిఙ్గము (గుణిగుణములు) గోవు - దాని కొమ్ముల వలె ప్రత్యక్షమైనచో లింగము దృష్ట మనబడును. లింగి కనబడక లింగము మాత్రము గ్రహింపబడినను అది అదృష్టమే అనబడును. లింగలింగుల అవినాభావ సంబంధము విశేష రూపమున గ్రహింపబడకుండుటయే యిందు - అదృష్ట మనుట యందు - ప్రయోజక మని - సాధకహేతువు - విశేష హేతువు - అని భావము.

అవ : వాయుస్పర్శముల సంబంధము దృష్టము కానప్పుడు స్పర్శాది లింగముల ద్వారా వాయు వెట్లు సిద్ధించును ?

సూ. :- సామాన్యతో దృష్టాచ్చావిశేషః ౨.౧.౧౬

సాస్నాదిమత్త్వ గోత్వములకు, ధూమాగ్నులకు అవినాభావ సంబంధమున్నట్లు ఎట్లు స్పష్టమో అట్లు స్పర్శ - వాయువుల సంబంధము గ్రాహ్యము కాకున్నను క్రియ ఉన్నచోట కరణ మవశ్య ముండునని గ్రహింపబడినట్లు గుణము ద్రవ్యాశ్రితమే యని సామాన్యముగా తెలియు నగును. ఇట్లు తెలిసికొనుటయే సామాన్యతోదృష్ట మనబడును. ఇప్పుడు సూత్రార్థము పరికింపుడు. సామాన్యతోదృష్టా చ్చ = సామాన్యతోదృష్ట స్పర్శాది లింగము వలన, అవిశేషః = వాయుత్వ విశేష రహితమైన, అందఱచే ననుభవింపబడు అనుష్ణాశీత స్పర్శమున కాశ్రయ భూతమైన యొక ద్రవ్యము సిద్ధించుచున్నది. అదియే వాయు వనబడును.

రూపాది గుణములు ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండుట ప్రత్యక్షముగా చూచుచున్నాము. స్పర్శముగూడ ఒకగుణమే. అందువలన నదియు నేదోయొక ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండుట న్యాయసిద్ధము. ఈ విలక్షణ స్పర్శమునకేది ఆశ్రయమో అదియే వాయువు.

భేరీమృదంగాదులందు జనించు శబ్దము దండ హస్తాది ద్రవ్యసంఘర్షణమువలననే జనించుచున్నది. ఇట్లు పర్ణము లందు - ఎండుటాకులయందు - జనించు, చటచట, మర్

మర్ - ఆదిశబ్దములును శబ్దములే యగుటవలన రూపవంత మగు ద్రవ్యాభిఘాతము (తాకుడు) కనబడకుండుటచేత, స్పర్శవంతమును వేగవంతమును నగు నొక విలక్షణ ద్రవ్యము యొక్క అభిఘాత ముండి యుండుట అవశ్యము. ఆ స్పర్శ వద్వేగవ ద్ద్రవ్యమే వాయు వనబడును.

మనుష్యుల యాధారము లేక, జలాదులందు నౌకాదుల ధారణము స్పర్శ-వేగము గల ద్రవ్య సంయోగము వలన నేర్పడుచుండుట ప్రత్యక్షమే. ఇట్లే ఆకాశమున తృణములు, మేఘములు, విమానములు తేలుచు ధరింపబడుచున్నవి. వీని ధారణయు నౌకాదుల ధారణవంటిదే యగుట వలన స్పర్శ వేగాది గుణములు గల ద్రవ్యసంయోగము లేని దట్లు ,జరుగ నేరదు. అట్టి ద్రవ్యమే వాయువు.

నదీతీరములందుండు జెల్లు మున్నగునవి నదీప్రవాహపు తాకిడి వలన కంపించుచుండును. అట్లే వృక్షములందును కంపము చూచుచున్నాము. కాని రూపవద్ద్రవ్య సంయోగము లేకయే అది కలుగుచున్నది. అందువలన స్పర్శవద్వేగవ ద్ద్రవ్య పంయోగ మవశ్య ముండి తీఱవలయును. ఆ ద్రవ్యమే వాయువనబడుచున్నది. ఇట్లితరవాయు సాధకానుమానము లూహ్యములు.

అవ : సామాన్యముతో దృష్టలింగము వలన అప్ట ద్రవ్యాతిరిక్త మగుద్రవ్యము స్పర్శ గుణాశ్రయముగా సిద్ధిం చును. కాని వాయునామ మెట్లు సిద్ధమగును ?

సూ. :- తస్మా దాగమికమ్ ౨.౧.౧౮

తస్మాత్ = స్పర్శగుణమున కాశ్రయముగా నొక ద్రవ్యము సిద్ధించుట వలన, దానికి వాయువు అనునామము, అగమికమ్= వేదమువలన సిద్ధించినదని తెలిసికొనవలయును.

("ప్రాణాద్వాయు రజాయత" యు. అ. ౩౧. మం. ౧౩)

విరాట్ పురుషునకు వాయువు ప్రాణమయ్యెను.

అవ : వేదము లీశ్వర ప్రణీతము లనుట కెట్టి లింగము సిద్ధింపకపూర్వము వైదిక నామమెట్లు ప్రమాణమగును ?

సూ. :- సంజ్ఞాకర్మ త్వస్మద్విశిష్టానామ్ లింగమ్ ౨.౧.౧౮

సంజ్ఞాకర్మ = నామక్రియలు.

'దీని కిది నామము : ఈ నామమున నిది వ్యవహరింపబడును. ఇది యిష్టమైన కర్మము; వర్ణాశ్రమములచే ననుష్ఠింపదగినది; ఇది అనిష్టమగుటచే పరిహరింపదగినది.' అను వేదోక్త నామకర్మములని భావము.

అస్మద్విశిష్టానామ్ = మనుష్యమాత్ర శిరోధార్యములయిన ఋగ్యజుస్సామాథర్వ వేదములు సర్వజ్ఞ తుల్యము లగుటచే విశిష్టగుణవంతులకు, లిఙ్గమ్=ఈశ్వర ప్రణీతము లనుటలో హేతువు.

అవ : ఎందువలన ?

సూ. :- ప్రత్యక్ష ప్రవృత్తత్వాత్ సంజ్ఞాకర్మణః ౨.౧.౧౯

సంజ్ఞాకర్మణః = నామము, క్రియ, ఈ రెండును, ప్రత్యక్ష ప్రవృత్తత్వాత్ = ప్రత్యక్షగమ్య విషయములందే వర్తించును.

భూత భవిష్యద్వర్తమానములు, దూరస్థ సమీపస్థములు, ఇష్టానిష్టములు నన్నియు నెవనికి ప్రత్యక్షములో వాడే ఆ యా విషయములకు నామకరణము చేయగలడు. అట్టివాడే సంధ్యా వందనము, అగ్నిహోత్రాది కర్మములు—ఇష్టమును సాధించు నవిగా విధించుటకును, హింసా మాంసాశన సురాపానాదు లనిష్టసాధకములుగా నిషేధించుటకును సమర్థుడగుచున్నాడు. ఈ నామకరణమునందును, క్రియల విధి నిషేధములందును అస్మాదృశులగు జీవులు సమర్థులు కారు. జీవుల జ్ఞానము సీమితమై, ఉపదేశాధీనమై యుండు టెల్లరు నెఱిగిన విషయమే. కావున పరమేశ్వరుడే ప్రథమమున నీ నాలుగు వేదములద్వారా సంజ్ఞా కర్మములను ప్రవర్తింప జేసెనని యొప్పుకొనవలసి యుండును. ఇట్లాగమము లీశ్వర ప్రణీతము లగుట, వాని ప్రామాణ్యము నిస్సందిగ్ధమని యెఱుంగ వలయును. వానివలన నేర్పడిన సంజ్ఞయు ప్రమాణమే యని వేఱే చెప్పనక్కఱలేదని భావము.

ఆదియందు వేదములవలననే నామకర్మములు ప్రవర్తించునట్లు మను మహారాజుకూడ తన ధర్మశాస్త్రమున నుల్లేఖించి యుండుట చూడనగును.

శ్లో॥ సర్వేషాం తు సనామాని కర్మాణి చ పృథక్ పృథక్
వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే....” ౧.౨౧

ప్రజాపతి లోకమున వ్యక్తుల నుద్దేశించి నామక్రియల వ్యవస్థలు, వేదశబ్దములద్వారా యేర్పఱచె నని భావార్థము.

అవ: ఇట్లు వాయులక్షణ నిరూపణముచేసి ఆకాశ మెట్లు సిద్ధించుచున్నదో సూత్రకారుడు నిరూపించుచున్నాడు.

సూ. : నిష్క్రమణం ప్రవేశన మిత్యాకాశలింగమ్ ౨.౧.౨౦

నిష్క్రమణమ్ = స్పర్శవంతమగు ద్రవ్యముయొక్క బహిర్గమనము, ప్రవేశనమ్ = అంతర్గమనము, ఇతి = ఈ రెండు విధములగు క్రియలు, ఆకాశలింగమ్ = ఆకాశమును సిద్ధింప జేయు లింగములు.

అంతర్బహిర్గమనములు అవకాశ మున్నపుడే కలుగ గలవు. అవకాశ మీయకున్న నివి కలుగనేరవు. అందువలన నీ రెండు విధములయిన కర్మములను హేతువులుగా తీసికొని ఆకాశము-అవకాశమిచ్చు ద్రవ్యము ఒకటి యున్నదని యూహింపనగును.

అవ : ఉపర్యుక్త హేతువునందు దోషము ప్రకటించు చున్నాడు.

సూ. :- తదలిఙ్గ మేకద్రవ్యత్వా త్కర్మణః ౨.౧.౨౧

పూర్వసూత్రమునుండి 'ఆకాశస్య' అను పదమిందు గ్రహింప వలయును, ఆకాశస్య = ఆకాశమునకు, తత్ = నిష్క్రమణ ప్రవేశాత్మకమగు కర్మము, అలిఙ్గమ్ = లిఙ్గము కానేరదు, ఎందువల్లనన, కర్మణః = పై జెప్పిన నిష్క్రమణాద్యాత్మక మగు కర్మము, ఏక ద్రవ్యత్వాత్ = ఒక్క ద్రవ్యమునందే సమవేతమయి యుండుటవలన.

ఏ పదార్థము నిష్క్రమించుచున్నదో లేక ప్రవేశించు చున్నదో ఆ పదార్థమందే నిష్క్రమణ ప్రవేశన రూపమగు కర్మము సమవాయసంబంధమున నుండుటచే నా కర్మము

మఱియొక (నిష్క్రమణ ప్రవేశనాత్మక క్రియలుగల పదార్థము కంటె భిన్నమైన) పదార్థము నెట్లు సిద్ధింప జేయగలదు? ఒక ద్రవ్యమునకు సంబంధించిన క్రియ మఱియొక ద్రవ్యమును సాధించుటకు హేతువు కానేరదు అని భావము.

సూ. :- కారణాంతరానుక్లుప్తి వైధర్మ్యాచ్చ ౨.౧.౨౨

సమవాయ కారణముకంటె భిన్నమైన కారణమిట కారణాంతర పదముచే గ్రహింపవలయును. అనగా అసమవాయి నిమిత్త కారణములు, అనుక్లుప్తి = లక్షణము, కారణాంతరానుక్లుప్తి వైధర్మ్యాచ్చ=సమవాయి నిమిత్త కారణముల లక్షణము కూడ ఆకాశమునందు లేకుండుటవలన ఆకాశము నిష్క్రమణాది కర్మ కారణమను హేతువువలన సిద్ధింపనేరదు.

ఆకాశము సర్వగతమై సర్వకాలమందుండును గనుక, కార్య నియత పూర్వ వృత్తిత్వాదిరూప కారణలక్షణముఅందు వర్తింపనేరదు. ఆకాశమునందు కారణత్వమే సిద్ధింపనపుడు నిష్క్రమణ ప్రవేశన క్రియలకు కారణ మగుటచే నాకాశమను ద్రవ్యమొకటి కలదనుట యుక్తి విరుద్ధమని భావము.

అవ : సమాధానము.

సూ. :- సంయోగాదభావః కర్మణః ౨.౧.౨౩

సంయోగాత్ = క్రియాజన్య సంయోగము ఆకాశమునందు సమవాయ సంబంధమున నుండుటవలన, కర్మణః = నిష్క్రమణ ప్రవేశన క్రియలయొక్క, అభావః=సమవాయము లేదు.

కర్మమనగా క్రియ. ఆ క్రియ ధాత్వర్థమే యగుటవలన ఫలము, వ్యాపారమునని రెండు విధములు. ప్రస్తుతము నిష్క్రమణ ప్రవేశములు వ్యాపారాత్మకములు. ఈ వ్యాపారము వలన ప్రవేశించునట్టియు నిష్క్రమించునట్టియు ద్రవ్యము యొక్క సంయోగము ఫలరూప మగును. ఈ ఫలాత్మక సంయోగము ఆకాశమునందు సమవాయసంబంధమున నుండును. సంయోగ గుణము రెండు ద్రవ్యములందు సమవాయ సంబంధమున నుండును కాబట్టి ప్రత్యక్షముగా చూడబడు నిష్క్రమణాది వ్యాపారమున కాశ్రయ భూతమగు ద్రవ్యమెట్లు సంయోగమునకు సమవాయికారణమో అట్లే ఆకాశమును సమవాయికారణమగును. కాబట్టి ఆకాశమున కారణత్వము సిద్ధింపదనుట అసంగతము. 'నియత పూర్వ వృత్తిత్వమ్ కారణత్వం'-నియమముగా కార్యమునకు పూర్వ ముండుటయే కారణలక్షణము. అట్టి లక్షణము ఆకాశమందు వర్తించుట కెట్టి యాటంకము లేదు. ఇట్లు కారణత్వము సిద్ధించుటచే నిష్క్రమణాది క్రియాహేతుకమగు నాకాశ సిద్ధిలో దోషము లేదని తాత్పర్యము.

వస్తు నిష్క్రమణ ప్రవేశములు ఆకాశ సిద్ధియందు హేతువులుగా నుపపాదింపబడినవి. మఱియు శబ్దము పృథివ్యాది అష్టద్రవ్యముల గుణము కాకపోవుటచే ఆకాశగుణమే అగును. కనుక శబ్ద గుణకమాకాశమని నిరూపింపదలచి పూర్వము పృథివ్యాది భూతచతుష్టయము శబ్దమున కాశ్రయము కాదని ప్రతిషేధించుచు తదనుగుణముగా భూమికను రచించు చున్నాడు.

సూ. :- కారణ గుణపూర్వకః కార్యగుణో దృష్టః ౨.౧.౨౪

కార్యగుణః = ఘటపటాది కార్యములందుగల రూపాది విశేష గుణము, కారణ గుణపూర్వకః=ఘటకారణ కపాలములయు, పటావయవ తంతువులయు రూపాదివిశేషగుణమే కారణముగా గలదని, దృష్టః = చూడబడినది.

కారణమునందు సమవాయ సంబంధమున నుండు గుణములే కార్యమునం దుండును. కారణమునందు లేని గుణము కార్యమునందు రానేరదు. కారణమునందుండు గుణములు కార్యమునందు రాకుండుటకు నవకాశము లేదు. కారణ గుణమునకు సర్వదా విలక్షణమైన గుణములు కార్యమునందు జూడనేరము. అందువలన కార్యమునందుండు గుణములను జూచి కారణమునం దా జాతిగుణము లుండిన ట్లూహించుట కెట్టి సందియము నుండజాలదు. ఇట్లే కార్యమునలేని గుణములు కారణమున నుండవని యూహింపవచ్చునని తాత్పర్యము.

అవ : కార్య గుణములు కారణ గుణ పూర్వకము లయినందున నేమి ప్రయోజనము ?

సూ. :- కార్యాంతరాఽప్రాదుర్భావా చ్ఛబ్దః
స్పర్శవతా మగుణః ౨.౧.౨౫

కార్యాంతరాఽప్రాదుర్భావాత్ = భేరీమృదంగాదులందు దండాద్యభి ఘాతము వలన జనించు శబ్దము భేర్యాదులను విడిచి ఘటపటములందు జనింపకుండుటవలన, శబ్దః = శబ్దము

స్పర్శవతామ్=పృథివీ జలతేజో వాయువుల యొక్క, అగుణః=
విశేషగుణము కాదు.

స్పర్శగుణముగల పృథివీ జలతేజో వాయువులందు శబ్దముండి యుండిన భేర్యాదులలో నెట్లభివ్యక్తమగుచున్నదో అట్లే యితర ఘటపటాదులలో నది వ్యక్తము కావలసి యుండును. కాని అట్లభివ్యక్తమగుటలేదు. అందువలన శబ్దము స్పర్శవంతములగు ద్రవ్యముల గుణము కాదని భావము. స్పర్శవద్ద్రవ్య కార్యములగు ఘటపటములం దొక దానియందు ప్రాదుర్భూతములగు రూపాది గుణములు తత్స జాతీయ కార్యాంతరములం దన్నిటిలోను జూడబడుచున్నవి. అట్లు శబ్దము చూడబడుటలేదు. రూపాది గుణములు భేరీ ఘటపటములందు ఆ పదార్థము లున్నంత వఱకుండును. శబ్ద మట్లుగాక భేరీలో నభివ్యక్తమయిన కొన్ని క్షణముల కది నశించుచున్నది. భేర్యాదుల జూడబడు రూపాది విశేష గుణములు వస్తువును విడిచి యన్యత్ర చూడబడవు. శబ్ద మందుకు విపరీతముగా భేరీలో నభివ్యక్తమయి దానికి దూరములోనున్న వ్యక్తులచే గ్రహింపబడుచున్నది. అందు వలన రూపాదులవలె శబ్దము స్పర్శవంతములగు పృథివ్యాది ద్రవ్యముల గుణము కానేరదని భావము.

అవ : శబ్దము పృథివీ జలతేజోవాయువృత్తి-వాయువు లందుండు గుణము - కాకున్నను కాల దిగాత్మ మనస్సులలో నొకదాని గుణమేల కాదు ?

సూ. :- పరత్ర సమవాయాత్ ప్రత్యక్షత్వాచ్చ
నాత్మగుణో న మనోగుణః ౨.౧.౨౬

శబ్దము, పరత్ర=ఆత్మాతిరిక్త పదార్థములలో, సమవాయాత్=సమవాయ సంబంధమున నుండుటవలన, ప్రత్యక్షత్వాచ్చ=శ్రవణేంద్రియముచే గ్రహింపబడుటచేతను, నాత్మగుణః=ఆత్మగుణము కాదు, న మనోగుణః=(మనస్సు దిక్కాలములకు గూడ బోధకము) దిక్కు, కాలము, మనస్సు - వీని గుణము కానేరదు.

శబ్దము ఆత్మగుణమే యగుచో బహిరింద్రియమగు శ్రోత్రముచే గ్రహింపబడదు. శ్రోత్రగ్రాహ్య విశేష గుణమగుటచే శబ్దము దిక్కాల మనస్సుల గుణమును కానేరదని భావము.

అవ : శబ్దము పైన చెప్పిన యెనిమిది ద్రవ్యములకు సంబంధించిన గుణము కానందువలన ఆకాశమెట్లు సిద్ధించును ? అనగా,

సూ. :- పరిశేషా ల్లింగ మాకాశస్య 2.1.27

శబ్దము గుణము. అందువలన నేదో యొక ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండు టావశ్యకము. పృథివ్యాదులయిన యెనిమిది ద్రవ్యములు శబ్దమున కాశ్రయములు కావు. దాని కాశ్రయభూతమగు గుణి యేదిగలదో అదియే ఆకాశమని పరిశేషన్యాయమున, ఆకాశస్య = ఆకాశ సిద్ధికి, లింగమ్=హేతువు అని అర్థము.

అవ : పరిశేషన్యాయమున నాకాశము సిద్ధించినను అది ద్రవ్యమనియు, వ్యవహారమున నిత్యమనియు నెట్లు సిద్ధించును?

సూ. :- ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే ౨;౧.౨౮

ఆకాశముయొక్క, ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే = ద్రవ్యత్వము, నిత్యత్వమును, వాయునా = వాయువుద్వారా, వ్యాఖ్యాతే = వ్యాఖ్యానము చేయబడినవి.

ఆకాశము శబ్దాది గుణములు కలిగి యుండుటవలన ద్రవ్యమనియు, అవాంతర సృష్టి సమయములందు కారణభూత ద్రవ్యాంతరము వలన నుద్భవింపకుండుటచే నిత్యమనియు నెఱుంగవలయునని భావము.

అవ : ఆకాశమున నేకత్వ మెట్లు సిద్ధించును ?

సూ. :- తత్వం భావేన ౨.౧.౨౯

తత్వమ్ = ఏకత్వము, భావేన=సత్తా అను పదార్థము ద్వారా సిద్ధించుచున్నదని అర్థము.

సత్తా అను పదార్థ మెట్లు ఏకమో అట్లే ఆకాశమునని భావము. 'సత్' అను హేతువుగలదగుటచేతను భేదబోధకమగు విశేషలింగము లేకుండుట చేతను 'సత్తా' ఒక్కటే అని సిద్ధించుచున్నది.

అవ : ఆకాశమొక్కటే అని యెట్లు సిద్ధింపగలదు ?

సూ. :- శబ్దలింగాఽవిశేషాద్విశేష లింగాభావా చ్చ ౨.౧.౩౦

శబ్దలింగాఽవిశేషాత్ = ధ్వనిరూప లింగమున భేదము లేకుండుట వలన, విశేషలింగా భావాచ్చ = భేదమును బోధించు

మఱియొక హేతువు లేకుండుటవలనను ఆకాశమున నానాత్వము లేదని యర్థము.

ఆకాశ మొకే ద్రవ్య మనుటకు కారణము శబ్దము. ఆ శబ్దము సర్వత్ర విశిష్టమై యుపలబ్ధమగుచున్నది. భేదమున కాకాశ మాశ్రయ మైనట్లు బోధింపగల లింగాంతర మేమియు కానరాదు. అందువలన ఆకాశమున నానాత్వము లేదని భావము.

సూ. :- తదనువిధానా దేక పృథక్త్వం చేతి ౨.౧.౩౧

తదనువిధానాత్ = ఏకత్వము ననువిధించుటవలన (ఏకత్వానువిధిః = యత్ర యత్రైకత్వం తత్రతత్ర పృథక్త్వమ్, ఏకత్వ మున్నచోట ఏక పృథక్త్వ ముండునని యర్థము.) ఏకపృథక్త్వమ్ = ఏకపృథక్త్వము.

ఆకాశమునం దేకపృథక్త్వము సైత ముండునని భావము. ఈ సూత్రమున ఇతి శబ్దము ఆహ్నిక సమాప్తిని బోధించుచున్నది.

ద్వితీయాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

అవ : శాస్త్రరీతి ననుసరించి పూర్వాహ్నికమున పృథివ్యాదులకు చెప్పబడిన లక్షణము నిందు పరీక్షింపదలచి పృథివీ లక్షణమగు గంధము జలాదులందు జూడబడుచున్నను అది యౌపాధికమని నిరూపించుచున్నాడు.

ఔపాధికము = అన్యపదార్థజన్యము,

సూ. :- పుష్పవస్త్రయోః సతి సన్నికర్షే గుణాంతరాప్రాదు ర్భావో వస్త్రే గంధాభావలింగమ్ ౨.౨.౧

పుష్పవస్త్రయోః = పుష్పవస్త్రములకు, సతి సన్నికర్షే=సంయోగము ఏర్పడినపుడు, గుణాంతరాప్రాదుర్భావః=పుష్పపు వాసన వస్త్రములో వచ్చినప్పటికి వస్త్రకారణములగు తంతువుల కది యేర్పడకుండుటయే, వస్త్రే గంధాభావలింగమ్ = వస్త్రమున పుష్పగంధము లేదనుటకు హేతువు.

వస్త్రమునందు జూడబడు పుష్పగంధము వస్త్రముయొక్క స్వాభావికగుణము కానేరదు. ఔపాధికముమాత్రమే అగును. పుష్ప సంయోగముచే గలిగినది. అట్లే జలాదుల గనబడు గంధము వాని స్వాభావికము కాదు. పృథివీ సంయోగముచే

నందు జూడబడుచున్నది. అందువలన గంధము జలాదు లందు ఔపాధికమని యెఱుంగవలయునని తాత్పర్యము.

అవ : జలాదులందు గంధములేకున్న మఱియెట నున్నదన ?

సూ. :- వ్యవస్థితః పృథివ్యాం గంధః ౨.౨.౨

గంధః = మంచి, చెడు అనుభేదములతోకూడిన వాసన, పృథివ్యాం = భూమిలో, వ్యవస్థితః = స్వాభావికగుణమై యున్నది.

జలాదులందు గంధము స్వాభావికముకాక, పుష్పవస్త్ర సంయోగముచే వస్త్రమున పుష్పగంధము సంక్రమించినట్లు సాంక్రామిక మగుటచేత, పృథివిలో - అస్వాభావికమగుటకు హేతువు కానరామి, గంధము పృథివికి స్వాభావికగుణమై అసాధారణ ధర్మమగుచున్నది. అందువలన జలాదులం దతివ్యాప్తి లేదు, పృథివి గంధవతియను లక్షణము నిర్దుష్టమే యని భావము.

అవ : పృథివీలక్షణ పరీక్షానంతరము జలాదుల లక్షణ ములను పరీక్షించుచు తత్ప్రకారము నిందతిదేశించుచున్నాడు.

సూ. :- ఏతేనోష్ణతా శీతతా చ వ్యాఖ్యాతా ౨.౨.3

ఏతేన = పూర్వసూత్రమున నుదాహరించిన గంధముయొక్క స్వాభావికత, అస్వాభావికతల వ్యవస్థద్వారా, ఉష్ణతా శీతతా చ = ఉష్ణత్వము, శీతత్వము అనుగుణములు కూడ,

వ్యాఖ్యాతా = ఒక ద్రవ్యమున స్వాభావికములనియు నన్యత్ర అస్వాభావికములనియు చెప్పినట్లు ఎంచవలయునని యర్థము.

అవ : ఇట్టి వ్యాఖ్యానమునకు ఫలమేమన ?

సూ. :- తేజస ఉష్ణతా ౨.౨.౪

ఈ సూత్రమున పై సూత్రమునుండి 'వ్యాఖ్యాతా' అను పదమనువర్తించును.

తేజసః = తేజోద్రవ్యమునకు, ఉష్ణతా = ఉష్ణగుణము; వ్యాఖ్యాతా = స్వాభావిక మగుటచేత లక్షణమని వ్యవస్థాపించినట్లు తెలిసికొనవలయునని యర్థము.

స్వాభావిక-ఉష్ణగుణము తేజమునకు లక్షణమని భావము. జలములందగపడు ఉష్ణమస్వాభావిక మగుటచే ననగా నౌపాధికమగుటచే లక్షణమున నతివ్యాప్తి లేదని తాత్పర్యము.

సూ. :- అప్సు శీతతా ౨.౨.౫

అప్సు = జలమున, శీతతా = స్వాభావికమైన శీతము లక్షణముగా వ్యాఖ్యానము చేయబడినదని యర్థము.

చలువరాయి మున్నగు జలేతర ద్రవ్యములందు జూడబడు శీతలత ఔపాధిక మగుటచే నతివ్యాప్తి లేదని భావము.

ఇక్కడ ఉద్దేశ క్రమమును విడిచి జలలక్షణమునకు పూర్వము అగ్ని ద్రవ్యలక్షణమును గురించి వ్రాయుటవలన,

నింతకు పూర్వమే ప్రథమాహ్నికముననే వాయులక్షణము పరీక్షింపబడి యుండుటను సూత్రకర్త సూచించుచున్నాడు- అని యెఱుంగదగును.

అవ : ఇట్లు పృథివి - జల - వాయు తేజోద్రవ్యముల లక్షణములు పరీక్షింపబడినవి. ఆకాశలక్షణమగు శబ్దము ముందు పరీక్షింపబడును. ప్రస్తుతము కాలలక్షణము పరీక్షింప దలచి దానియునికిని తెలుపు లింగములను ప్రదర్శించు చున్నాడు.

సూ. :- అపరస్మి న్నపరం యుగప చ్చిరం
క్షిప్రమితి కాలలింగాని ౨.౨.౬

ఈసూత్రమున 'అపరస్మి న్నపరం' అను పదము 'పరస్మిన్ పరమ్' అను పదమును గూడ బోధించును.

అపరస్మిన్ = కొలది సూర్య పరిస్పందములతో సంబద్ధుడగు యువకునిలో, అపరమ్ ఇతి = ఒకానొక వృద్ధునికంటె చిన్నవాడు అనుజ్ఞానము, పరస్మిన్ = అధిక సూర్యస్పందములతో సంబద్ధుడగు వృద్ధునిలో, పరమ్ ఇతి = ఒకానొక యువకునికంటె వృద్ధుడు అనుజ్ఞానము. యుగపత్ = ఒకే మాటు పుట్టుచున్నారు; ఒకేమాటు చేయుచున్నారు; ఒకేమాటు చదువుచున్నారు; అను వాక్యప్రయోగములలో నుండు ఒకే మాటు అనుజ్ఞానము, చిరమ్ = 'చిరము" జీవించుచున్నాడు. నేను వచ్చి 'చిర'మయినది. అను నిట్టి ప్రయోగముల వలన నేర్పడు చిరము అనుజ్ఞానము, క్షిప్రమ్ = త్వరగా వచ్చు చున్నాడు; త్వరగా చేయుచున్నాడు అను నిట్టిప్రయోగము

బందు గల త్వరజ్ఞానము లవన్నియు. కాలలింగాని = కాలమను నొక ద్రవ్య మున్నదనుటకు హేతువులు.

ఎవని శరీరముకంటె నెవని శరీరమునకు అధిక సూర్యస్పందములతో (స్ఫురణ క్రియావిశేషములతో) సంబంధ ముందునో వాడు స్థవిరుడనియు-వృద్ధుడనియు - పరుడనియు చెప్పబడును. అతనికంటె తక్కువ సూర్యస్పందములతో సంబంధము కలవాడు యువకుడు, అపరుడు ననియు చెప్పబడును.

పరత్వము = జ్యేష్ఠత్వము - అపరత్వము=కనిష్ఠత్వము అని భావము. వృద్ధ యువక శరీర (పిండ)ములతో సూర్య పరిస్పందములకు సాక్షాత్సంబంధము లేదు. ఎందువల్లనన నీ పిండములు సూర్యున కతిదూరమునసుండునవి. అంతియు గాక సూర్య పరిస్పందములు సూర్యునిలోనే సమవాయ సంబంధమున నుండును. వీని సంబంధము లేక వృద్ధ యువక పరాపర శబ్దముల ద్వారా యేర్పడు జ్ఞానము కలుగ నేరదు. పృథివ్యాదులు వ్యాపకములు కాకపోవుటచేత పిండ సూర్య పరిస్పందములకు సంబంధము కలిగింపనేరవు. అందు వలన భూమ్యాదుల కంటె భిన్నముగు నొక యచేతన ద్రవ్యము సమవాయ సంబంధమున పరిస్పందముల కాధారమగు సూర్యునితో సంయుక్తమై యిట వృద్ధయువక పిండములతోను సంబద్ధమై యుండు టావశ్యకము. అప్పుడే స్వ సమవాయి సంయుక్త సంయోగమను సంబంధముతో సూర్య పరిస్పందములు పరాపర (స్థవిర యువా) శబ్దములచే వ్యవహరింపబడు పిండములతో సంబద్ధములై పరాపర జ్ఞానమునకు హేతువు

లగును. ఇట్లు సూర్యపరిస్పందములకును పిండములకును సంబంధము కల్పించుద్రవ్యమే కాలమనబడుచున్నది. స్వసమవాయిసంయుక్త సంయోగసంబంధమును లక్ష్యమున వినియోగించు టెట్లన : స్వమ్=పరిస్పందము, స్వసమవాయి= పరిస్పందసమవాయి - సూర్యుడు, తత్సంయుక్తః = సూర్యునితో సంయోగము కలది కాలము, తత్సంయోగః = అకాల సంయోగము పిండములతో, ఇట్టి సంబంధముతో సూర్యుని యందున్న పరిస్పందములు పిండములతో సంబద్ధములై పరాపర శబ్ద ప్రయోగములకు హేతుభూతము లగుచున్నవి. ఇట్లే యుగపత్. చిరాది జ్ఞానముల నూహింపవలయును.

ఒక్క సూర్య పరిస్పందముతో కూడిన కాల సంబంధి క్రియలు యుగపత్ జ్ఞానమునకు విషయము. మహత్తరమగు అనేక సూర్య పరిస్పందములతో కూడిన కాల సంబద్ధమగు క్రియ చిరజ్ఞానమునకు విషయము. అల్పతరమగు ననేక సూర్య పరిస్పందములతో కూడిన కాల సంబద్ధక్రియ క్షిప్రజ్ఞాన విషయము - అని తెలిసికొనవలయును.

అవ : ఇట్లు కాలమను నొక పదార్థము సిద్ధించినను అది ద్రవ్యమనియు వ్యవహారమున నిత్యమనియు నెట్లు తెలియుదగునన.

సూ. :- ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే. వాయునా వ్యాఖ్యాతే ౨.౨.౮

కాలముయొక్క, ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే=ద్రవ్యత్వనిత్యత్వములు వాయునా = వాయువు ద్రవ్యము నిత్యమునని సాధించు హేతువుద్వారా, వ్యాఖ్యాతే = సాధింపదగినవని వ్యాఖ్యానము చేసినట్లు తెలియదగునని యర్థము.

అవ : ఏకత్వమెట్లు సిద్ధించుననన :

సూ. :- తత్త్వం భావేన   ౨.౨.౮

తత్త్వం = కాలముయొక్క ఏకత్వము, భావేన = సత్తా అను పదార్థముద్వారా వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లు తెలియదగునని అర్థము.

పరమార్థమున కాల మనేకము కాకున్నను ఉపాధి భేదమువలన క్షణము, లవము, కాష్ఠ, కల, ముహూర్తము, యామము, అహోరాత్రములు, పక్షము, మాసము, ఋతువు, అయనము, సంవత్సరము, యుగము, కల్పము మున్నగు పేరులతో నొప్పుచున్నది. సూర్యాది పరిస్పందనే ఉపాధి యనబడును.

అవ : పరాపర వ్యవహారమునకు నిమిత్తమై యొక ద్రవ్యము సిద్ధించినను దానికి కాలమను పేరెట్లు గలిగెను ? అది కార్యమాత్రమునకు కారణ మెట్లగుననన ? నిరూపించుచున్నాడు.

సూ. :- నిత్యేష్వభావా దనిత్యేషు భావాత్
కారణే కాలాఖ్యేతి   ౨.౨.౯

నిత్యేషు = నిత్యపదార్థములలో, అభావాత్=ఒకేసమయమున జరిగినది, జరిగి చిరమైనది, త్వరగా వచ్చెను, ఇప్పుడే పుట్టెను, రాత్రి వెళ్ళెను. ఇట్లు నానావిధ యుగపత్ చిర క్షిప్రాది జ్ఞానములు కలుగకుండుట వలన, అనిత్యేషు = అనిత్య పదార్థములలో, భావాత్ = పైజెప్పిన జ్ఞానములు

కలుగుటవలనను, కార్యమాత్రమునకు అనగా ప్రతి యనిత్య వస్తువునకు కాలము సాధారణ కారణము, కారణే = అట్టి కారణమునకు, కాలాఖ్యా = కాలము అనుపేరు, ఆగమము లందు పేర్కొనబడినది.

ఆకాశము, ఆత్మ మున్నగు నిత్యపదార్థముల విషయమున 'ఇప్పుడు పుట్టెను, అప్పుడు పుట్టెను. త్వరగావచ్చినది' ఇత్యాది పదప్రయోగము లుండవు. అనిత్యపదార్థములయిన ఘటపటాదుల విషయమున 'ఇప్పుడు ఈ ఘటము పుట్టెను. వస్త్రమేర్పడి చిరమైనది. క్షిప్రముగానే వస్త్రమేర్పడినది.' అనునిత్యాది పదప్రయోగములుండును. కావున కాలము అనిత్య పదార్థములన్నిటికి సాధారణ కారణము. దానికి కాలమను పేరు ఆగమముల వలన నేర్పడినది.

"కాలోऽమూం దివ మజనయత్ కాల

ఇమాః పృథివీరుత" (అథర్వ. కాం. ౧౯.౫౩.౫)

కాలము ఈ దివమును, ఈ భూమ్యాది గ్రహములను అథవా పార్థివపదార్థములను సృష్టించెను. అనగా ఈ పదార్థములకు కాలము సాధారణ కారణమని భావము.

అవ : కాలమును పరీక్షించి దిశను పరీక్షించుచున్నాడు.

సూ. :- ఇత ఇదమితి యతస్తద్దిశ్యం లింగమ్ ౨.౨.౧౦

ఇందు పూర్వ సూత్రములనుండి పరాపర శబ్దములు అనువర్తించును.

ఇతః ఇదమ్ పరమ్=దీనికంటె ఇది పరము-దూరము, ఇతః ఇదమ్ అపరమ్ = ఈ ద్రవ్యముకంటె ఇది అపరము -

సమీపవర్తి. ఇతి = అని, యతః = దేనివలన (పరాపర శబ్దములకు విషయము) కలుగుచున్నదో, తత్=అది, దిశ్యం లిఙ్గమ్ = దిక్కును సాధించు హేతువు

క్రియాగుణములు కలిగిన ద్రవ్యము మూర్తద్రవ్య మన బడును. ఒకానొక మూర్తద్రవ్యమును అవధిగా నెంచి మఱి యొక మూర్తద్రవ్యము పరమనియో (దూరము) అపరమనియో (సమీపము) వ్యవహరింపబడును. కాశియందున్న పురుషునకు ప్రయాగకంటె కురుక్షేత్రము పరము - దూరము. కురుక్షేత్రముకంటె ప్రయాగ అపరము - సమీపము. ఇట (పరత్వమ్ సంయుక్త సంయోగ భూయస్త్వాశ్రయత్వమ్) పరత్వమనగా సంయుక్త సంయోగ భూయస్త్వాశ్రయత్వమే. అపరత్వమనగా సంయుక్త సంయోగాల్పత్వాశ్రయత్వము కాశిలోనున్న పురుషునితో సంయుక్తమైనది కాశి భూప్రదేశము. దాని సంయోగము తత్పరవర్తి భూప్రదేశమున నుండును. ఇట్లనేక సంయోగములు కలిగినగాని కురుక్షేత్రాదులను సమీపించుటకు వీలులేదు. ఇట్టి సంయోగములు భూమియందు సమవాయ సంబంధమున నుండును. కావున ప్రయాగ కురుక్షేత్రములను బోధింపనేరవు. అందువలన కాశిలోగల పురుషునకు ప్రయాగాదులకు మధ్య సంబంధముల నందజేయుటకొక పదార్థముండి యుండవలయును. అదియే దిశ యనబడును.

అవ : దిశయను పదార్థము సిద్ధించినను ద్రవ్యత్వాదులెట్లు సిద్ధించును ?

సూ. :- ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే

సూ. :- తత్త్వం భావేన ౨.౨.౧౨

వాయువువలె దిశయు ద్రవ్యమనియు, వ్యావహారిక నిత్యమనియు నెఱుంగునది. సత్తాయను పదార్థము ఒక్కటే యైనట్లు దిశయు నొక్కటే యనియు తెలిసికొన వలయునని భావము.

అవ : దిక్కు ఒక్కటేయైన పూర్వ పశ్చిమాది భేదముల నెట్లు పేర్కొనబడుచున్నదన :

సూ. :- కార్యవిశేషేణ నానాత్వమ్ ౨.౨.౧౩

కార్యవిశేషేణ = సూర్య సంయోగ రూపమగు నుపాధియను కార్య విశేషముద్వారా, నానాత్వమ్ = పూర్వపశ్చిమాది భేదములతో దిక్కు వ్యవహరింపబడును.

అవ : ఉపర్యుక్తమునే వివరించుచున్నాడు.

సూ. :- ఆదిత్య సంయోగాత్ భూతపూర్వాత్
భవిష్యతో భూతాచ్చ ప్రాచీ ౨.౨.౧౪

భూతపూర్వాత్=సర్గారంభ కాలపు-భూత కాలపు, భవిష్యతః= భావికాలపు, భూతాత్ = వర్తమానకాలపు, ఆదిత్య సంయోగాత్ = సూర్య సంయోగమువలన, ప్రాచీ = (ప్రాగస్యాం మంచతీతి) పూర్వదిశ యని వ్యవహరింపబడుచున్నది.

సర్గారంభమున సూర్య భగవానుడే దిశయందు ప్రథమమున నుదయించెనో ముందు (భావి) కాలమున నెట నుద

యించునో, ప్రస్తుతమున (వర్తమానమున) నెట నుదయించుచున్నాడో అదియే పూర్వదిశ యని భావము.

సూ. :- తథా దక్షిణా ప్రతీ చ్యుదీచీ చ ౨.౨.౧౫

అట్లే దక్షిణ పశ్చిమోత్తర దిశలను తెలియునది.

సూ. :- ఏతేన దిగంతరాలాని వ్యాఖ్యాతాని ౨.౨.౧౬

పూర్వాది దిశల నిరూపించిన ప్రకారమున నాగ్నేయాది దిగంతరాలమును (మూలలు) వ్యాఖ్యానము చేసినట్లు తెలిసికొన వలయునని భావము.

దిక్కు వస్తుతః ఒక్కటే యైనను పూర్వ పశ్చిమాది నామములతో దశవిధముల నొప్పుచున్నది. (తత్ర సూర్యోదయ సన్నిహితా దిక్ ప్రాచీ) సూర్యోదయమునకు సమీపముగా నుండునది పూర్వము, (తద్వ్యవహితా దిక్ ప్రతీచీ) దూరముగా నుండునది పశ్చిమము. (ప్రాచ్యభిముఖ స్థిత పురుష వామదేశావచ్ఛిన్నా దిగుదీచీ) తూర్పున కెదురుగానున్న పురుషుని యెడమభాగము ఉత్తరము. (తాదృక్ పురుష దక్షిణ దేశావచ్ఛిన్నాది గవాచీ) అతని కుడిభాగము దక్షిణము. ఇట్లితరములగు మూలలు ఊర్ధ్వాధో భాగము లూహింపదగినవి.

అవ : దిక్కును పరీక్షించి ప్రస్తుతము ఆకాశలక్షణమగు శబ్దమును పరీక్షింపనెంచి ముందు సంశయమును ప్రదర్శించుచున్నాడు.

సూ. :- సామాన్య ప్రత్యక్షాత్ విశేషాప్రత్యక్షాత్ విశేష స్మృతేశ్చ సంశయః ౨.౨.౧౭

సామాన్య ప్రత్యక్షాత్=ఉభయకోటి సహచరితమగు సాధారణ ధర్మమైన ఉన్నతత్వము మున్నగువాని ప్రత్యక్షప్రాప్తివలన, విశేషాప్రత్యక్షాత్ = ఒకేపదార్థమున వర్తించు నసాధారణ ధర్మములైన వక్రతా కోటరముల లేక హస్తపాదాదుల యనుప లబ్ధివలన, విశేష స్మృతేశ్చ = విశేషము-సామాన్య విశేష మగు స్థాణుత్వ పురుషత్వముల ఉపస్థితివలన, సంశయః = ఇదియేమి ? స్థాణువా లేక పురుషుడా ? యను సంశయము కలుగును, అని యర్థము.

దూరము, అల్పప్రకాశము ననుదోషముల వలన నెదుట నున్న యొక పదార్థమును జూచి యందు స్థాణుపురుషులందు సమానముగా వర్తించు నున్నతత్వాది గుణముల జ్ఞానము కలుగుటవలనను, వస్తునిర్ధారణ కనుకూలించు విశేష ధర్మము లగు వక్రతా కోటరాదులుగాని, శిరఃపాణ్యాదులుగాని లభింప కుండుటచేతను, పూర్వానుభూతములగు స్థాణుత్వ పురుషత్వ ము లను సామాన్య విశేషములు - అపరజాతులు స్మృతి రూపమున నుపస్థితములగుటచేతను, చూచుచున్న పురుషున కిది స్థాణువా, పురుషుడా యను సందియము కలుగును.

(ప్రతిపత్తుః సామాన్యాశ్రయత్వేనావధారితే ధర్మిణి విశేషానవధారణాత్మకో యః ప్రత్యయో జాయతే స ఏవ సంశయ ఇతి భావః)

ప్రతిపత్తుః = జ్ఞాతకు (ఎదుటి వస్తువును తెలిసికొను వానికి) రెండు వస్తువులలోని సమాన ధర్మజ్ఞానము కలిగిన ధర్మి (వస్తువు) యందు వాని విశేష ధర్మజ్ఞానము కలుగ

కుండుటవలన ఏర్పడు-ఆవస్తువు ఇదియా, అదియా, యను-జ్ఞానము సంశయ మనబడును.

ఒక పదార్థమునందు పరస్పర విరుద్ధ ధర్మములతో గూడిన జ్ఞానము సంశయమని వివేకము. సంశయజ్ఞానమునకు ముఖ్యకారణము ఉభయ సాధారణ ధర్మజ్ఞానమని యెఱుంగవలయును.

అవ :-సంశయమునకు ముఖ్య కారణమయిన సామాన్య ధర్మ మెట్లుండ వలయుననన :

సూ. :- దృష్టం చ దృష్టవత్ ౨.౨.౧౪

దృష్టం చ= సంశయమునకు ఆధారభూత వస్తువునందు జూడబడిన ఉన్నతత్వము మున్నగు సామాన్యధర్మము, దృష్టవత్= పూర్వము స్థాణు పురుషులందు జూడబడిన ఉన్నతత్వాదులకు తుల్యమై యుండవలయును.

స్థాణుపురుషులందు సమానముగానుండు ఉన్నతత్వాది గుణములు కాలాంతరమున భిన్నస్థానమున, నెదుటనున్న యొక వస్తువునందు జూచినపుడు పూర్వము తాను తెలిసికొనియున్న స్థాణుత్వ పురుషత్వములు స్మరింపబడి స్థాణుపురుషుల విశేష గుణములగు వక్రతా కోటర శిరః పాణ్యాదుల జ్ఞానము కలుగకుండుటవలన స్థాణువా, పురుషుడా అను సంశయము గలుగును. అందువలన ప్రస్తుతము ఎదుట జూచుచున్న ఉన్నతత్వము మున్నగు సామాన్యగుణము, పూర్వము తాను స్థలాంతరమున జూచిన ఉన్నతత్వము

మున్నగు గుణములు సమానమై యుండుట సంశయమునకు ఆవశ్యకము.

అవ : సంశయ లక్షణమేమో చెప్పబడినది. దానికి ముఖ్య కారణమును వర్ణింపబడినది. ఆ సంశయము విషయ భేదమువలన రెండువిధములు. మొదటిది బాహ్య విషయిక సంశయము, రెండవది అభ్యంతర విషయిక సంశయము. బాహ్య విషయిక సంశయమును వివరించుచున్నాడు.

సూ. ;- యథాదృష్ట మయథా దృష్టత్వా చ్చ ౨.౨.౧౯

యథాదృష్టం = ఒకప్పు డొకవ్యక్తి యే విధముగా జూడబడెనో, అయథా దృష్టత్వాత్ చ = ఆ వ్యక్తియే తద్విపరీతముగా జూడబడినందు వలన - కాలాంతరమున విశేష ప్రత్యక్షము కానందున నావ్యక్తియందు సంశయము కలుగును.

చైత్రుడను నొక మనుష్యుడు ముందు జటారహితుడుగా జూడబడెను. అతడే మఱియొకప్పుడు జటాసహిత శిరస్కుడై చూడబడెను. కాలాంతరమున నావ్యక్తి యుపగుంఠిత శిరస్కుడై (ముసుగు వేసికొని) కనబడెను. అప్పుడతడు చైత్రుడని సామాన్యముగా తెలియబడినను ముసుగుండుట వలన జటిలుడా ? ముండిత శిరస్కుడా ? అను సంశయము కలుగును. ఇది యెదుట నున్న వస్తువునందు విశేషగుణాను స్మరణ పూర్వకముగా నేర్పడు బాహ్య విషయిక సంశయ మనబడును.

అవ : అంతర విషయిక సంశయము నుపపాదించు చున్నాడు.

సూ. :- విద్యాఽవిద్యాతశ్చ సంశయః ౨.౨.౨౦

విద్యాతః = యథార్థ జ్ఞానమువలన, అవిద్యాతః చ = భ్రమ జ్ఞానము వలన కలుగు, సంశయః = సంశయము ఆంతర విషయిక సంశయమనబడును.

ఒకప్పుడు జలమును జూడ నిది జలము అను యథార్థ జ్ఞానము కలిగినది. మఱియొకప్పుడు ఎండమావులను జూచి యిది జలము అను భ్రమజ్ఞానము కలిగినది. ఇట్లు జలవిషయికమైన యథార్థజ్ఞానము భ్రమజ్ఞానము కలిగిన తరువాత నా పురుషునకే వృక్షసంఘమునం దొకచో జలసూచక నిమిత్తమును జూడ నిది జలము అను జ్ఞానము కలిగినది. అప్పుడా పురుషుని మనసున పూర్వమతనికి కలిగిన యథార్థ భ్రమ జ్ఞానముల స్మరణవలన తనకిప్పుడు కలిగిన జలజ్ఞానము యథార్థమా, లేక భ్రమ జ్ఞానమా అను సందియము కలుగును. ఇట్టి సంశయమే ఆంతర విషయిక సంశయ మనబడును.

అవ : శబ్ద పరీక్షకు సాధనమైన సంశయమును సభేద (భేదములతోకూడ) ముపపాదించి శబ్ద లక్షణ మొనరించు చున్నాడు.

సూ. శ్రోత్రగ్రహణో యోఽర్థః స శబ్దః ౨.౨.౨౧

శ్రోత్రగ్రహణః = కర్ణేంద్రియము గ్రహించునట్టి సాధనముగా గలది, యోఽర్థః = ఏపదార్థము కలదో, సః=అదియే, శబ్దః= శబ్దము.

కర్ణేంద్రియములచే గ్రహింపబడు పదార్థము శబ్దమని భావము.

అవ : లక్షిత శబ్దమును ఆకాశగుణముగా నిర్ణయింప దలచి పూర్వమందు సంశయమును ప్రదర్శించుచున్నాడు.

సూ. :- తుల్యజాతీయే ష్వర్థాంతరభూతేషు విశేషస్య
ఉభయథా దృష్టత్వాత్ ౨.౨.౨౨

'సంశయః శబ్దే' అను పదమిందనువర్తింప దగినది, తుల్య జాతీయేషు = రూపాది గుణములలో, అర్థాంతర భూతేషు = భిన్నజాతీయములగు పృథివ్యాది ద్రవ్యములలోను, కర్మములలోను, విశేషస్య = ప్రత్యేక పదార్థమున నుండు రూపత్వము, రసత్వము, పృథివీత్వము, జలత్వము, ఉత్క్షేపణత్వము మున్నగు విశేషజాతి, ఉభయథా దృష్టత్వాత్=సమాన జాతీయమగు గుణత్వముతోను, విజాతీయమగు ద్రవ్యత్వ కర్మత్వములతోను, ఒకచో నుండుట జూడబడుటవలన, శబ్దమున నుండు శ్రావణత్వము (శ్రవణేంద్రియ గ్రాహ్యత్వము) అను విశేషధర్మముయొక్క జ్ఞానము కలుగుటవలనను, ఈశబ్దము ద్రవ్యము నాశ్రయించి యున్నదను విశేష జ్ఞానము కలుగకుండుట వల్లను, శబ్దే=శబ్దమునందు, సంశయః = గుణమా, ద్రవ్యమా, కర్మమా అను సందేహము కలుగుచున్నదని యర్థము.

రూపాది గుణములందుండు రూపత్వ ప్రభృతి విశేషము గుణత్వ సమానాధికరణమై యున్నది. (గుణత్వ సమానాధికరణమనగానేమి ? రూపమునందు గుణత్వము, రూపత్వము నివి రెండును గలవు. అందువలన రూపత్వము గుణత్వము సమానాధికరణములు - అనగా ఒకే అధికరణముగా (ఆధారము) గలవి. కావున రూపత్వమను విశేషము (జాతి)

గుణత్వ సమానాధికరణమని భావము. ఇట్లే ముందును సమానాధికరణ మెట్లుంగునది) పృథివ్యాది ద్రవ్యములలో ప్రత్యేక ద్రవ్యమునందుండు పృథివీత్వాదివిశేషము ద్రవ్యత్వ సమానాధికరణము. ఇట్లె ఉత్క్షపణత్వ ప్రభృతి విశేషము కర్మత్వ సమానాధికరణము. దీనినిబట్టి తెలిసదేమన ; విశేష జాతి ద్రవ్యత్వ-గుణత్వ-కర్మత్వ-సమానాధికరణమై యున్న దని తెలియుచున్నది. ప్రస్తుతము శబ్దమునందుగల శ్రావణ త్వముకూడ నొక విశేషమే. అందువలన నదియు ద్రవ్యత్వ గుణత్వ-కర్మత్వ - సమానాధికరణముగుట కెట్టి యాటంక ముండనేరదు. శబ్దమునగల శ్రావణత్వము ద్రవ్యత్వాది సమానాధికరణమగుచో శబ్దము ద్రవ్యత్వము, గుణత్వము, కర్మత్వమునకు నధికరణమైనందున. ద్రవ్యమా ! గుణమా ! కర్మమా ! అని సంశయము కలుగుచున్నదని పై సూత్రాభి ప్రాయము.

అవ : ద్రవ్యగుణ కర్మములలో శబ్ద మెందు చేరునో ! అని సంశయించి పరిశేష న్యాయమున గుణమే అగునని నిర్ణయింపగోరి ముందు ద్రవ్యము కానేరదని నిరూపించు చున్నాడు.

సూ. :- ఏకద్రవ్యత్వా న్న ద్రవ్యమ్ ౨.౨.౨౩

(శబ్దః) ద్రవ్యమ్ న = శబ్దము ద్రవ్యము (ద్రవ్యత్వజాతిగలది) కాదు. ఏక ద్రవ్యత్వాత్ = ఒకే ద్రవ్యము సమవాయి కారణ ముగా గలదగుటవలన.

ప్రపంచమున కార్యద్రవ్యములన్నియు ననేక ద్రవ్య సంయోగము వలన నేర్పడును. ఒకే ద్రవ్యము సమవాయి కారణముగా గలిగియుండవు. ఉదాహరణమునకు ఘట పటములను తీసికొనుడు. ఘటము కార్యద్రవ్యము. దానికి సమవాయి కారణము కపాలములు (ఘటావయవములు). అవి రెండుగాని ఒకటికాదు. పటము కార్యము. దానికి సమవాయి కారణము తంతుజాలము. అవియు ననేకములు. ఇట్లు ప్రతి కార్యమునకు సమవాయి కారణముగా నుండు ద్రవ్యము లనేకములై యుండును. శబ్ద సమవాయికారణ మాకాశ మొక్కటియే. అందువలన శబ్దము ద్రవ్యము కాదు.

అవ : ఏకద్రవ్యము సమవాయి కారణముగా గలిగి యుండుటవలన శబ్దము ద్రవ్యము కాకున్న కర్మమేల కానేరదనిన-

సూ. :- నాపి కర్మాఽచాక్షుషత్వాత్ ౨.౨.౨౪

నాపి కర్మ = శబ్దము కర్మముకాదు. ఎందువలన ? అచాక్షుష త్వాత్ = చక్షురింద్రియముచే గ్రహింపబడకుండుటవలన.

గంధాదిగుణములు చక్షురింద్రయముచే గ్రహింపబడ కుండుటవలన నవి కర్మములు కానట్లు శబ్దముకూడ చక్షు రింద్రియముచే గ్రహింపబడకుండుటవలన నదియు కర్మము కానేరదని భావము.

నవీనులు - శబ్దత్వము కర్మవృత్తికాదు, అచాక్షుష ప్రవృత్తి జాతియగుట వలన-రసత్వ గంధత్వాదులవలె, అని న్యాయమును ప్రయోగింతురు.

కర్మము తనవంటి మఱియొక కర్మమును కలిగింప నేరదు. శబ్దము తనవంటి మఱియొక శబ్దమును కలిగించును. అందువలన శబ్దము కర్మము కాదు. ద్రవ్యము కాదు. సామాన్య విశేష సమవాయములందు సామాన్యము (జాతి) ఉండదు. శబ్దమున శబ్దత్వమను జాతి ఉండును. అందు వలన శబ్దము సామాన్యాదులలోను చేరదు. ఇట్లు గుణభిన్నము లగు ఇతర ద్రవ్యములందు జేరకుండుటచే మిగిలిన గుణము లలోనే చేరును. అందువలన శబ్దము గుణమని నిర్ణయము.

అవ : కర్మము శీఘ్రముగా నశించినట్లు శబ్దముకూడ ఉత్పన్నమై వెంటనే నశించుటవలన కర్మములలో చేరదా? యన -

సూ. :- గుణస్య సతోఽపవర్గః కర్మభిః సామాన్యమ్

౨.౨.౨౬

గుణస్య సతః = పరిశేష న్యాయమున గుణముగా సిద్ధించిన శబ్దముయొక్క, అపవర్గః = నాశము, కర్మభిః = కర్మము లతో, సామాన్యమ్ = సమానధర్మము.

ఉత్పన్నమై నశించిన మాత్రమున శబ్దము కర్మము కానేరదు. ద్విత్వాదిసంఖ్య - జ్ఞానము-సుఖదుఃఖములుకూడ ఉత్పన్నమై నశించును. అయినను నివి గుణములైనట్లు ఎల్లరు నొప్పుకొందురు. అట్లే శబ్దము గుణమే. ఉత్పన్న వినాశిత్వము కర్మములోగల సమానధర్మము మాత్రమే అని భావము.

ప్రతికర్మము (క్రియయు) నాలుగు క్షణములుండి యైదవ క్షణమున నశించును. మొదటి క్షణమున గురుత్వ

ప్రయత్న సంయోగముల వలన ద్రవ్యమున క్రియ యిర్పడును. రెండవ క్షణమున విభాగ మేర్పడును. మూడవ క్షణమున పూర్వసంయోగము నశించును. నాలుగవ క్షణమున ఉత్తర సంయోగము కలుగును. అయిదవ క్షణమున క్రియ నశించును. ఇది క్షణప్రక్రియ. ఇట్లు ద్విత్వప్రభృతి సంఖ్యలు నిమిత్తముగాగల యపేక్షాబుద్ధి మూడు క్షణములుండి నాలుగవ క్షణమున నశించును. జ్ఞానము శబ్దము ఇవి రెండు రెండు క్షణములుండి మూడవ క్షణమున నశించును.

అవ : శబ్దము గుణమైనను, ఆకాశలింగము కానేరదు. శబ్దము నిత్యము. కార్యము కాదు. ఒకప్పుడు కనిపించకుండుటకు కారణము వ్యంజకాభావమే. అందువలన ఆకాశకార్యమై ఆకాశ లింగము కానేరదని శంకించి నిషేధించుచున్నాడు. (వ్యంజకము = ప్రకటించునది)

సూ. :- సతో లింగాభావాత్ ౨.౨.౨౬

సతః = శబ్దము నిత్యమగుటలో, లింగా భావాత్ = సాధించు హేతువు లేకుండుటవలన, నిత్యత్వమును సాధించు హేతువు లేకుండుటవలన శబ్దము నిత్యము కానేరదని యర్థము.

అవ : హేతువు లేకున్నను నిత్యమేల కానేరదు ?

సూ. :- నిత్యవైధర్మ్యాత్ ౨.౨.౨౭

శబ్దము నిత్యము కాదు. ఎందువల్ల నన, నిత్యవైధర్మ్యాత్ = నిత్యమునకు విరుద్ధములగు ఉత్పత్తి వినాశ ధర్మములు కలిగియుండుటవలన.

శబ్దము ఉత్పత్తి వినాశధర్మవంత మగుటచే నిత్యము కానేరదని భావము.

అవ : శబ్దము నిత్యము కాకున్నను అనిత్యమనుటెట్లు పొసగునన :

సూ. :- అనిత్య శ్చాయం కారణతః ౨.౨.౨౮

కారణతః = కారణము కలిగి యుండుటవలన, అనిత్యః = శబ్ద మనిత్యమని సిద్ధించుచున్నది.

ఘటపటాదులు కారణము గలవగుటవలన నెట్లనిత్యములో అట్లే శబ్దమును అనిత్యమని భావము.

అవ : శబ్దము కారణము కలదని రూపింపబడకపోవుటచే స్వరూపాసిద్ధ హేత్వాభాసము - సాధన సమ హేత్వాభాసము-ఏల కాదనిన-

సూ. :- న చాసిద్ధం వికారాత్ ౨.౨.౨౯

అసిద్ధం=శబ్దము నిత్యము కాదని సాధించు కారణవత్త్వమను హేతువు స్వరూపాసిద్ధము, న చ = కాదు. ఎందువల్లనన, వికారాత్ = వికారి యగుట వలన-కార్యమగుటవలన.

శబ్దము కార్యమగుట వలన నది కారణము కలది యని సిద్ధించుచునే యున్నది. అందువల్ల హేతుదోష ముల్లేఖింప వీలులేదని సూత్రార్థము.

అవ : శబ్దము కారణమువలన బుట్టిన నది కారణవంతము (అనిత్యము) అగును. కాని అది యభివ్యక్త మగుచున్న దనిన నేమి ?

సూ. :- అభివ్యక్తౌ దోషాత్ ౨.౨.౩౦

శబ్దము అభివ్యంజ్యము కాదు. ఎందువల్లనన, అభివ్యక్తౌ దోషాత్ = అభివ్యక్తి యందు దోషము కలుగుటవలన.

శబ్దము కారణములవలన పుట్టక అభివ్యక్త మగుచున్న దనిన దోషప్రసక్తి కలుగునని భావము.

దోషస్వరూప మేమన, ఒక్క వర్ణ మభివ్యక్త మయినప్పు డితర వర్ణములు నాక్షణముననే వ్యక్తములు కావలసి యుండును. అట్లగుటలేదు. క్రమముగా నొక్కొక్క వర్ణమే గృహీత మగుచున్నది. ఏకసమయమున నన్నివర్ణములు అభివ్యక్తములు కావలయు ననుటలో నియమేమి ? (సమానేంద్రియ గ్రాహ్యాణాం సమనియతానా మేకవ్యంజకాభివ్యంగ్యత్వ నియమః) ఒకే యింద్రియముచే గ్రహింపనగు సమనియతములగు పదార్థములు ఒకేవ్యంజకము వలన వ్యక్తములగుట నియమము. ఉదాహరణమునకై యొకవస్త్రమునగల రూపము పరిమాణము, సంఖ్య మున్నగు గుణములను తీసికొనుడు. ఇవన్నియు నొకచక్షురింద్రియముతోనే గ్రహింపదగినవి. ఒకే పదార్థమున నున్నవి. అందుచే నివి సమానేంద్రియ గ్రాహ్యములు, సమనియతములును. ఆలోక సంయోగమను నొక వ్యంజకము వల్లననే అభివ్యక్తము లగుచున్నవి. ఇట్లే అక్షరములు (వర్ణములు) కూడ సమానేంద్రియము (శ్రోత్రేంద్రియము) చే గ్రహింపదగినవి, సమనియతములు. ఒకేశబ్దమున నిమిడి యున్నవి. అందువలన నొక్క శబ్దమునగల యక్షరము లన్నియు నొకే సమయమున నభివ్యక్తము కావలసి యుండును, అని భావము.

అవ : ఏ కారణములవలన శబ్ద మాకాశమున నుద్భ
వించు చున్నది ?

సూ. :- సంయోగాత్ విభాగాచ్ఛబ్దాచ్ఛబ్దనిష్పత్తిః ౨.౨.౩౧
సంయోగాత్ = భేరీదండ సంయోగమువలన, విభాగాత్ =
వేణుపర్వ విభాగమువలన (బొంగుల కణుపులు పగులగొట్టు
నపుడు), శబ్దాత్ = శబ్దమువలన, శబ్దనిష్పత్తిః = ఆకాశమున
శబ్ద ముద్భవించుచున్నది.

శబ్దము రెండు విధములు, వర్ణాత్మకము, ధ్వన్యాత్మకము
నని. అకారాది వర్ణములతో కూడినది వర్ణాత్మకము. భేర్యాదుల
వలన కలుగునది ధ్వన్యాత్మకముగా నుండును. వర్ణాత్మక
శబ్దము సంయోగము వలనను శబ్దమువలనను పుట్టును. ఇట్టి
శబ్దమునకు, కంఠతాల్వాది స్థానములలో వాయువునకు కలుగు
సంయోగము నిమిత్త కారణము. వాయువుచే తాడింపబడిన
తాల్వాదిస్థానములతో నాకాశమునకుగల సంయోగము అసమ
వాయి కారణము. పూర్వము తాను తెలిసికొనియున్న వర్ణము
లను స్మరింప నపేక్షించినపుడు ఆత్మ మనస్సులకు సంయో
గము కలుగును. ఆ సంయోగము వలన మొదట వర్ణముల
నుచ్చరింప వలయునని (ఇచ్ఛ) కోరిక కలుగును. తరువాత
తదనుకూల యత్నము. ఇట్టి ప్రయత్నము నపేక్షించు ఆత్మ
వాయు సంయోగము వలన కోష్ఠ గతవాయువునందు క్రియ
కలుగును. దానివలన వాయువు పైకివచ్చి కంఠతాలు జిహ్వాది
స్థానములందు తాకును. ఈ తాకిడివలన నాయా స్థానములకు
నాకాశమునకు సంయోగ మేర్పడును. తరువాత వర్ణము
లుద్భవించును, ఇది వర్ణోత్పత్తి క్రమమని యెఱుంగునది.
(కోష్ఠము = నాభి)

అవ : ఇట్లు సంయోగాదుల వలన శబ్ద ముద్భవించినను శబ్ద మనిత్య మెట్లగునన ?

సూ. :- లింగా చ్చానిత్య శ్శబ్దః ౨.౨.3౨

లింగాత్ = ఉత్పత్తిగలదను హేతువువలన, శబ్దః = శబ్దము. అనిత్యః = అనిత్యమని యర్థము.

అవ : శబ్ద మనిత్యము కాదు. ఎందువల్లనన ?

సూ. :- ద్వయోస్తు ప్రవృత్త్యో రభావాత్ ౨.౨.33

ద్వయోః = గురుశిష్యులయొక్క, ప్రవృత్త్యో రభావాత్=అధ్యాపన అధ్యయన ప్రవృత్తులు కలుగకుండుట వలన. శబ్దమనిత్యమయిన గురువు అధ్యాపనము చేయుటకుగాని, శిష్య డధ్యయనము చేయుటకుగాని ప్రవర్తింపరని భావము.

గురువు శిష్యునకు శబ్దమును చెప్పును. ఆ శబ్దమునే శిష్య డనును, ఈరెండును ఒకేమాటు జరుగనేరవు. క్రమముగా నేర్పడును. శబ్ద మనిత్యమైన అధ్యాపన కాలముననున్న శబ్ద మధ్యయనమువఱ కెట్లుండును ? ఉన్నచో అనిత్యమెట్లగును ? శబ్దమనిత్యమైన గురుశిష్యులు చదువు చెప్పుటకుగాని చదువు కొనుటకుగాని ప్రవర్తింప వీలులేదని భావము,

అవ : మఱియు-

సూ. :- ప్రథమాశబ్దాత్ ౨.౨.3౪

(తాసాం త్రిః ప్రథమా మన్వాహ త్రిరుత్తమామ్. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమ్) ఈ బ్రాహ్మణ వాక్యమున ప్రథమ శబ్దమును, ఉత్తమ శబ్దమును మూడు పర్యాయము లుచ్చరించుట

కుపదేశము గాననగుచున్నది. శబ్ద మనిత్యమగునేని యొక శబ్దము ముమ్మాఱెట్లుచ్చరింప వీలగును. అందు వలన శబ్ద మనిత్యము కానేరదని సూత్రభావము.

అవ: శబ్దనిత్యత్వమును బోధించుటకే హేత్వంతరమును ప్రదర్శించుచున్నాడు.

సూ. :- సంప్రతిపత్తి భావాచ్చ ౨.౨.౩౫

సంప్రతిపత్తి భావాత్ చ = సంప్రతిపత్తి :- అబెదజ్ఞప్తి-ప్రత్యభిజ్ఞ- అనగా అదే యిది యను జ్ఞానము కలుగుట వలన, శబ్దము నిత్యమని యర్థము.

లోక వ్యవహారమున 'ఏ యనువాకమును, సూక్తమును గోవిందు డభ్యసించెనో దానినే గోపాలు డభ్యసించుచున్నాడు. నిన్న మొన్న రాము డే వాక్యమును నీకు చెప్పెనో అదియే ని విపుడు చెప్పుచున్నావు.' అని యనేక ప్రయోగములు చూచుచున్నాము. ఇందు పూర్వాపర వాక్యములలో అభిన్న జ్ఞానము కలుగుచుండుట విదితమే. శబ్ద మనిత్య మగునేని ఈ వ్యవహారముగాని జ్ఞానముకాని పొసగనేరదు. అందువలన శబ్దము నిత్యమనియే భావము.

అవ: పై నిరూపించిన పూర్వ పక్ష సూత్రములను మూటిని ఖండించుచున్నాడు.

సూ. :- సందిగ్ధాః ౨.౨.౩౬

సందిగ్ధాః = పై జెప్పిన హేతువులన్నియు సందిగ్ధములు, సాధ్యాభావమును సాధించునవి-అనగా శబ్దము నిత్యమనుటకు బదులు అనిత్యమును సాధించునవి, అని యర్థము.

నృత్యాది క్రియలు అనిత్యమనుట సర్వసమ్మతము. అట్టి నృత్య విషయములో గూడ 'గోపాలుడు దేవదత్తునకు నృత్యమును నేర్పుచున్నాడు, దేవదత్తుడు గోపాలుడు నేర్పిన నృత్యమునే చేయుచున్నాడు. మూడుసారులు నృత్యము చేసెను, నాలుగుమాట్లు నృత్యము చేసెను. నిన్న మొన్నటి నృత్యమునే నేడు చేయుచున్నాడు.' అని యనేక ప్రయోగములు చూచుచున్నాము. నృత్యక్రియ క్షణికమనుటలో సందేహము లేదు. అందుచే పై జెప్పిన హేతువులు అనిత్యక్రియాసాధకములై శబ్దము నిత్యమని యెట్లు సాధింపగలవు ? నిశ్చిత హేతువులే సాధ్యమును సాధింపగలవు. సందిగ్ధములు సాధింపనేరవని భావము.

అవ : శబ్దమనిత్య మగుచో ప్రతివర్ణము భిన్నమై యనేకములు కావలసి యుండగా, నేబది వర్ణములని (వ్యంజనములు ౩౬, స్వరములు ౧౪, అని) నిశ్చితసంఖ్య వ్యాకరణ శిక్షాది గ్రంథముల నెట్లు పేర్కొనబడుచున్న దన:

సూ. :- సతి బహుత్వే సంఖ్యాభావః సామాన్యతః ౨.౨.౩౭

బహుత్వే సతి = శబ్ద మనిత్యమగుట వలన ప్రతివర్ణ మనేకమైనప్పటికి, సంఖ్యాభావః = అనేకముగాక పాణినీయ శిక్షప్రభృతి వ్యాకరణ గ్రంథములందుగల నియత సంఖ్య,

సామాన్యతః = వర్ణములందుగల సామాన్య ధర్మమువలన ఉపపన్న మగుచున్నది.

వర్ణము లనిత్యము లగుటవలన ననేకములయ్యు అత్వ, కత్వ, చత్వ, ఆది సామాన్య ధర్మమువలన నియత సంఖ్య గలవిగా పేర్కొనబడుట అసంగతము కానేరదని భావము.

తృతీయాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

అవ : పూర్వపు రెండధ్యాయములందు పృథివ్యాది సప్త ద్రవ్యములు లక్షణాదులద్వారా పరీక్షింపబడినవి. ఇవన్నియు బాహ్యద్రవ్యములే. ఆత్మ మనస్సు లను నాభ్యంతరిక ద్రవ్యములు పరీక్షింప దగినవి మిగిలియున్నవి. ఉద్దేశ్యక్రమము ననుసరించి ముందుగా నాత్మను పరీక్షింపదలచి మహర్షి ఆత్మ సిద్ధియందు హేతుప్రదర్శనార్థమై భూమికను రచించుచున్నాడు.

సూ. :- ప్రసిద్ధాః ఇంద్రియార్థాః ౩.౧.౧

ఇంద్రియార్థాః = ఇంద్రియములు, అర్థములు- (ఘ్రాణరసన చక్షు స్త్వక్శ్రోత్రములు పంచేంద్రియములు, గంధ రస రూప

స్పర్శ శబ్దములు అర్థములు - విషయములు) ఇవన్నియు, ప్రసిద్ధాః=సమ్యగ్విదితములు-అనగా నందఱు బాగుగా నెఱింగి నవే యని భావము.

ఘ్రాణాదు లింద్రియము లనియు, వానిచే క్రమముగా గ్రహింపబడు గంధాదులు విషయము లనియు నందఱెఱిగిన వగుటచే వీనిని ప్రత్యేకించి సాధింప నావశ్యకము లేదని సూత్రాభిప్రాయము.

అవ. ఇంద్రియార్థములు ప్రసిద్ధములైన నేమి ?

సూ. :- ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధి రింద్రియార్థేభ్యోఽ
ర్థాన్తరస్య హేతుః 3.౧.౨

ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధిః= ఇంద్రియములలోను తదర్థములలోను, ఇది ఘ్రాణేంద్రియము. ఇది గంధము. అను నిట్టి ప్రసిద్ధి, ఇంద్రియార్థేభ్యః = ఇంద్రియార్థములకంటె, అర్థాంతరస్య = భిన్న పదార్థమైన సాధకునకు- ఆత్మకు. హేతుః=సాధకము-లింగమని యర్థము.

ఇది నాసికేంద్రియము ఇది గంధము. ఈ యింద్రియముద్వారా నేనీ గంధాద్యర్థమును గ్రహించుచున్నాను. అను నీ జ్ఞానమున కాశ్రయమేదో యొకటి యుండవలయును. ఆ యాశ్రయభూతమగు పదార్థమే ఆత్మ యని భావము.

కావున ఇంద్రియములకంటెను అర్థములకంటెను భిన్నముగ ఆత్మ యనునొక పదార్థము కలదని సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : ఇంద్రియార్థముల సిద్ధికి శరీరమే ఆశ్రయమగుటచే శరీరమేల సిద్ధింపరాదన ?

సూ. :- సోఽనపదేశః 3.౧.3

సః = ఇంద్రియముల ద్వారా కలుగు విషయ జ్ఞానమునకాశ్రయము శరీరమే. జ్ఞానము శరీర కార్యమగుటవలన - అను హేతువు, అనపదేశః = అపదేశమనగా హేతువు, అనపదేశమనగా అహేతువు - హేత్వాభాసము - దుష్టహేతువనియర్థము.

సూ. :- కారణాజ్ఞానాత్ 3.౧.౪

జ్ఞానము శరీర కార్యము కానేరదు, ఎందువల్లనన, కారణాజ్ఞానాత్ = శరీర కారణములగు సూక్ష్మ భూతములందు జ్ఞానము లేకుండుటవలన.

శరీరము జన్యము. అనగా నుత్పన్నమైన పదార్థము. అందుగల గుణములు కారణగుణపూర్వకములే. శరీర మే భూతములవలన నేర్పడు చున్నదో వానిలో జ్ఞాన మున్నట్లు కానరాదు. కారణములందు లేని జ్ఞానము కార్యమగు శరీరమున నెట్లు వచ్చును ? అందువలన శరీరము జ్ఞానమునకాశ్రయముకాదు. కాబట్టి ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధివలన సిద్ధమగు పదార్థాంతరము శరీర మనుటకు వీలులేదని భావము.

అవ : శరీర కారణములగు సూక్ష్మభూతములందును జ్ఞాన మున్నదన్న దోషమేమన ?

సూ. :- కార్యేషుజ్ఞానాత్ 3.౧.౫

కార్యేషు = సర్వకార్యములందును, జ్ఞానాత్ = జ్ఞాన ముం
వలసివచ్చును.

సూక్ష్మభూతములవలన నెట్లు శరీర మేర్పడుచున్న
అట్లే ఘటపటాది ద్రవ్యములు నేర్పడుచున్నవి. సూక్ష్మ
భూతములందు జ్ఞానమున్న శరీరములో వలె ఘటపటా
కార్యము లన్నిటిలో జ్ఞానముండి యుండవలయును కదా!
అట్లు కానరాకున్నది. అందువలన భూతములందు జ్ఞానమంగీ
కరింప వీలులేదని భావము.

సూ :- అజ్ఞానాత్ చ 3.౧.౬

ఘటపటాదులందును జ్ఞానమున్నదందుమేని, అజ్ఞానాత్ =
ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములవలన తెలియబడుటలేదు, అందు
వలన లేదని భావము.

అవ : జ్ఞానము శరీరాశ్రయము కాకున్నను ఆత్మాశ్రయ
మెట్లు కాగలదు ? ఆత్మకంటె జ్ఞానము భిన్నమై కార్యకార
ణములలో తాదాత్మ్యము లేకుండుటవలన ఆత్మాశ్రయము
కానేరదనగా, దానిని నిరాకరించు చున్నాడు.

సూ. :- అన్యదేవ హేతు రిత్యనపదేశః 3.౧.౭

హేతుః = హేతువు - కారణము, అన్యదేవ = సాధ్యప్రతి
యోగిక భేదాశ్రయమే అగును. అనగా సాధ్యముకంటె భిన్నమే
అగునుకాని తత్స్వరూపము కానేరదు, ఇతి = అందువలన,
అనపదేశః = కారణము కార్య తాదాత్మ్యమై యుండవలయు
నను హేతువు అహేతువు.

ఏది దేనికి తాదాత్మ్యమో, లేక ఏది దేనివలన కలుగుచున్నదో దాని కదియే కారణమని బౌద్ధుల నియమము. వైశేషికులు ఏది దేనివలన కలుగుచున్నదో దానికి అది కారణమనిమాత్ర మొప్పుకొందురు. తాదాత్మ్య ఘటిత హేతువు వ్యభిచరించును. కనుక దానిని స్వీకరింపరు. అందువలనజ్ఞానము ఆత్మతాదాత్మ్యము కావలయునన్న నియమము లేదు.

అవ : భిన్నపదార్థమే హేతువగు నెడల ధూమహేతువు గార్దభము నేల సాధింపదన ?

సూ. :- అర్థాన్తరం హ్యర్థాన్తర స్యానపదేశః ౩.౧.౮

అర్థాన్తరం హి=సర్వథా సాధ్యముకంటె భిన్నమగు పదార్థము, అర్థాన్తరస్య = తనకంటె భిన్నమగు సాధ్యమునకు, అనపదేశః = అపదేశము కాదు, హేతువు కానేరదని యర్థము.

ఏ వస్తువునకు దేనితో తాదాత్మ్యమో ఆ వస్తువు దానికి హేతువను నియమము లేదు. ఈ వృక్షము ఆమ్రము. ఆమ్రమీ వృక్షము- అను స్థలమున వృక్షత్వము ఆమ్రత్వము అను నివి రెండును పరస్పరము తాదాత్మ్యము కలిగి యున్నను ఒక దాని కొకటి హేతువు కానేరదు కదా ! దేనికి ఏవస్తువు కార్యమో, అది యావస్తువునకు లింగము అను నియమమును సరిగాదు. ధూమమునందు పార్థివత్వము వహ్ని కార్యమైనను, పార్థివత్వము వహ్నిసాధక లింగమనుటకు వీలులేదు. అర్థాన్తరము అర్థాన్తరమునకు (ఒక వస్తువు మఱియొక వస్తువునకు) హేతువని నియమింప వీలుండదు. వహ్నికి ధూమమను హేతువు అర్థాన్తరమైనను, రాసభాదులు హేతువులు కావు.

కాని, ఏవస్తువు స్వభావముగా నే వస్తువుతో సంబద్ధమై యుండి తన భావము (సత్తా-ఉనికి) వలన వస్తువుండి,తన యభావము వలన వస్తువుండదో, అది దానికి హేతువు కాగలదు. ఇదియె సార్వత్రిక నియమము. (వస్తుస్వభావాత్ యో హి యేన ప్రతిబద్ధః సన్, తద్భావే భవతి తదభావే చ న భవతి స ఏవ తస్య హేతు రితి సార్వత్రికో నియమః)

ప్రశస్తపాదులు నిట్లే వర్ణించియున్నారు.

"యదనుమేయేన సంబద్ధం ప్రసిద్ధం చ తదన్వితే,

తదభావే చ నాస్త్యేవ తల్లింగ మనుమాపకమ్"

అనుమేయముతో సంబద్ధమై దానితో కూడియుండుటలో నేది ప్రసిద్ధమో, దేని యభావమువలన ననుమేయ ముండదో ఆ వస్తువే యనుమాపకము - లింగము- హేతువని యర్థము.

అవ : ఇట్లు వస్తువు స్వభావమువలన సాధ్యముతో ప్రతిబద్ధమై సాధ్యముకంటె భిన్నమగు పదార్థమే హేతువగు నెడల, నేది దేనికి హేతువు కాగలదో పరిగణింపకున్న తెలిసికొను టెట్లన ?

సూ. :- సంయోగి సమవా య్యేకార్థసమవాయి విరోధి చ 3.౧.౯

సంయోగి, సమవాయి, ఏకార్థ సమవాయి, విరోధి, మున్నగునవి, లింగమ్ = హేతువులగును.

కరణము ద్వారా కర్తను సాధించు నెడల సంయోగి హేతువగును. ఉదాహరణము- ఈ ప్రదేశము సారథివంతము.

—

గతియుక్త లక్షణము కలదగుటవలన. మిగిలినవి సూత్రకారుడు స్వయముగా ముందుదాహరించును.

యథార్థముగ లింగము లిన్నియని నిర్ణయించి పరిగణింప శక్యము గాకున్నను శిష్యులకు బోధించు నిమిత్తము కొన్నిటినిమాత్ర మీసూత్రమున గణించియున్నాడు.

అవ : ఏకార్థ సమవాయిలింగము నుదాహరించుచున్నాడు.

సూ. :- కార్యం కార్యాంతరస్య 3.౧.౧౦

కార్యమ్ = రూపము, కార్యాన్తరస్య = స్పర్శకు లింగము.

రూపముగల ప్రతి పదార్థమునను స్పర్శగుణముండి తీఱును.

రూపము స్పర్శము నివిరెండును ఒకే పదార్థమున సమవాయ సంబంధమున నుండును. అందువలన నివి పరస్పరమొకదాని కొకటి యనుమాపక (హేతువు) మగును. (ఏకార్థ సమవాయిత్వం చైకస్మిన్ అర్థే సమవాయేన వృత్తిమత్త్వమ్) ఏకార్థ సమవాయిత్వ మనగా నొక వస్తువున రెండుగాని యంతకెక్కువగాని పదార్థములు సమవాయ సంబంధముతో నుండుటయని యర్థము.

అవ : విరోధి లింగము నుదాహరించుచున్నాడు.

సూ :- విరోధ్యభూతం భూతస్య 3.౧.౧౧

అభూతమ్ = అవిద్యమానమగు వర్షము, భూతస్య = విద్యమాన వాయు మేఘ మరుదభ్ర సంయోగమునకు, విరోధి = విరోధి లింగము.

వర్షము లేకుండుట, మేఘములతో నెకవిధమగు వాయువునకు సంయోగము కలిగినదని బోధించునని తాత్పర్యము.

అవ : మఱియొక విరోధి లింగమును ప్రదర్శించుచున్నారు.

సూ :- భూత మభూతస్య 3.౧.౧౨

భూతమ్ = విద్యమాన వర్షము అనగా వర్షము కురియుట, అభూతస్య = అవిద్యమానవాయుమేఘ మరుదభ్ర సంయోగమునకు అనగా నెక విధమగు వాయువులతో మేఘములకు గల సంయోగమునకు, విరోధి లింగమని యర్థము.

సూ. :- భూతో భూతస్య 3.౧.౧3

భూతః = విద్యమానమై పూత్కారము చేయుచున్నపాము, భూతస్య = విద్యమానమై పాదలో నంతర్హితమైయున్న నకులమునకు విరోధిలింగము.

ఇందు హేతుసాధ్యములు రెండును విద్యమానములని సూచించుటకై పృథక్ సూత్రము రచించెను.

అవ : ఇట్లు హేతువులను కొన్నిటిని ప్రదర్శించినను, యథార్థమున నన్ని లింగములు తెలిసికొనుటకై తగిన నియమ

మును బోధించుటత్యావశ్యక మగుటచే తదర్థమై సూత్రము నారంభించుచున్నాడు.

సూ. :- ప్రసిద్ధి పూర్వకత్వా దపదేశస్య 3.౧.౧౮

అపదేశస్య = లింగము, ప్రసిద్ధి పూర్వకత్వాత్ ప్రసిద్ధిః = వ్యాప్తిజ్ఞానము వ్యాప్తి జ్ఞానపూర్వకముగ సిద్ధించుటవలన. దేనితో దేనికి వ్యాప్తి జ్ఞానము గ్రహింపబడునో అది దానికి లింగమని సర్వత్ర యెఱుంగవలయును.

వస్తుస్వభావ సిద్ధమగు, సాధ్యసాధనములు అవ్యభిచరిత సంబంధము వ్యాప్తి యనబడును. దీనినే కొందఱు అవినా భావ సంబంధమనియు, సాహచర్యనియమ మనియు వాదు దురు. ఉదాహరణమునకై ధూమాగ్నులు గ్రాహ్యములు. ధూమమున్నచోట అగ్ని తప్పక ఉండుటచే వీని సంబంధ మవ్యభిచరిత మనబడును. అందుచేత ధూమ మగ్నికి లింగము- హేతువు- అపదేశము.

నవీన నైయాయికులు (హేతుసమానాధికరణాత్యంతాభావా ప్రతియోగి సాధ్య సామానాధి కరణ్యం వ్యాప్తిః) అని నిర్వ చింతురు. హేతు సమానాధికరణాత్యంతాభావః = హేత్వధి కరణ వృత్త్యత్యంతాభావము. హేతువు ధూమము. హేత్వధి కరణము పర్వతము. హేత్వధికరణ వృత్త్యత్యంతాభావము పర్వతములో 'ఘటో నాస్తి' 'పటో నాస్తి'-అను ఘటపటాత్యంతా భావము. తత్ప్రతియోగి ఘటము పటము, అప్రతియోగి సాధ్యము వహ్ని. ఆ వహ్ని సామానాధికరణ్యము ధూమములో

నుండును. అందువలన ధూమము వ్యాప్తిమంతమై హేతు వనబడుచున్నది.

అవ : హేతువును నిరూపించి యహేతువును అనగా హేత్వాభాసమును (దుష్టహేతువును) నిరూపించుచున్నాడు.

సూ. :- అప్రసిద్ధోఽనపదేశః 3.౧.౧౫

అప్రసిద్ధః = ఏ హేతువు దృష్టాంతమున నుండక సాధ్యాభావ స్థలమున నుండునో అది, అనపదేశః = హేత్వాభాసము, విరుద్ధ మను పేరుగల దుష్టహేతు వనబడును.

అవ : హేత్వాభాసాంతరములను నిర్దేశించుచున్నాడు.

సూ :- అసన్ సందిగ్ధశ్చ అనపదేశః 3.౧.౧౬

అసన్ = పక్షమున అనగా సాధ్యస్థలమున (సాధ్యాధికరణమున) నుండనిది అసిద్ధ హేత్వాభాస మనబడును. సందిగ్ధః= సందిగ్ధ వ్యాప్తిగల హేతువు అనైకాంతిక మనబడును.

అవ : విరుద్ధాసిద్ధ హేత్వాభాసముల కుదాహరణము.

సూ. :- యస్మా ద్విషాణీ తస్మా దశ్వః 3.౧.౧౭

కొమ్ములుండుటవలన నిది యశ్వమని యర్థము.

గార్దభాకృతిని దూరములో జూచి యిట్టి ప్రయోగము చేయబడును. (పిండోఽయమశ్వః విషాణిత్వాత్) ఆ కనబడు పిండ విశేషము అశ్వము, కొమ్ములుండుట వలన. ఇక్కడ కొమ్ములుండుటచే అనునది హేతువు. అశ్వము సాధ్యము.

అశ్వాభావస్థలమున హేతువుండుటవలన నిది విరుద్ధహేతువు. అశ్వస్థలమున హేతువు లేకుండుటవలన అసిద్ధ హేతువునని తాత్పర్యము.

సూ :- యస్మా ద్విషాణీ తస్మా ద్గౌరితి చానైకాంతిక స్యోదాహరణమ్ 3.౧.౧౮

కొమ్ములుండుటవలన ముందు కనబడు పదార్థము గోవు అని దీనియర్థము.

ఇందు గోవు సాధ్యము. విషాణిత్వము హేతువు. విషాణిత్వమను హేతువు గోభిన్నమగు మహిషాదులలో నుండుటవలన నిది యనైకాంతిక మనబడును.

అవ : వైదికుల మతము ననుసరించి ఆత్మ సచ్చిత్ స్వరూపమయి యున్నది. అనగా నాత్మ జ్ఞాన స్వరూపమని యర్థము. అట్టిచో "ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధి రింద్రియార్థేభ్యోఽర్థాన్తరస్య హేతుః" అను నీసూత్రార్థము ననుసరించి జ్ఞాన గుణము ద్వారా ఆత్మయెట్లు సిద్ధింపగలదు ?

సూ :- ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్ యన్నిష్పద్యతే తదన్యత్ 3.౧.౧౯

ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్ = ఆత్మాధిష్ఠిత ఘ్రాణాదింద్రియములకు గంధాద్యర్థములతో నేర్పడు సంబంధ విశేషము వలన, యత్ = వస్తువులను తెలియజేయు నే జ్ఞానము, నిష్ప

ద్యతే = కలుగుచున్నదో, తత్ = అజ్ఞానము, అన్యత్ = ఆత్మ స్వరూప భూతమగు జ్ఞానముకంటె భిన్నమైనది.

ఆత్మ మనస్సుతోను, మనస్సు ఇంద్రియములతోను, ఇంద్రియములు గంధాది వస్తు విశేషములతోను సంబంధించి నపు డేర్పడు పదార్థ జ్ఞానము ఆత్మకు స్వరూపము గాదు. అది యాత్మాశ్రిత గుణమే. ఆత్మ స్వరూపమగు చిదాత్మజ్ఞానము దానికంటె విలక్షణమైనదని భావము.

వైదికుల మతమున ఆత్మ జ్ఞానస్వరూప మనుట నిజమే. జ్ఞాన గుణకము కాదు. కాని, సంసారమున నున్నంత కాలము మనః సంయోగము వలన నేర్పడు "ఇది గంధము. ఇది రసము. గంధము ననుభవించు చున్నాను, రసము ననుభ వించుచున్నాను." అను నాయా పదార్థ జ్ఞానము వ్యవహార ప్రయోజకమై యిచ్ఛాదులవలె ననిత్యమై యుండు జ్ఞానము ఆత్మాశ్రిత గుణముగా నంగీకరింపబడుచున్నది. జ్ఞాన స్వరూప మగు నాత్మకు జ్ఞానము గుణమెట్లగునని సందేహింప నావశ్యక ముండదు. ప్రకాశ స్వరూపుడగు సూర్యుడు ప్రభా గుణము కలవాడైన ట్లదియు నుపపన్నము (హేతుబద్ధము) కాగలదు.

దార్శనికులలో సాంఖ్య, యోగ, వేదాంత కారులు ఆత్మను ప్రకాశాత్మకముగా నంగీకరించుచు, వ్యవహార సిద్ధి కొఱకు వృత్తిజ్ఞాన మంగీకరించుచున్నారు. అట్లే వైశేషికులు, గౌతములు, మీమాంసకులును ఆత్మలో జ్ఞానగుణము నంగీ కరించుచున్నారు. కాని వీరిలో నొకింత భేదమున్నది. సాంఖ్య కారాదులు ఆత్మసన్నిధానముచే మనస్సు చేతనాయమాన

మయి యందు జ్ఞానము కలుగుననియు అజ్ఞాన మాత్మయం దుపచరించుననియు నొప్పుకొందురు. వైశేషిక కారాదులు ఆత్మ సన్నిధాన మున్నప్పటికి మనస్సున చేతనత యేర్పడ వీలులేదనియు, ఇంద్రియాది విశిష్ట మనస్సంయోగమువలన నాత్మయందే జ్ఞాన ముద్భవించుననియు నభిప్రాయ పడుచున్నారు. ముక్తావస్థయం దెల్లర మతమున మన స్సంయోగాభావము నిర్విశేషముగా నంగీకరింపబడుటవలన తత్సంయోగమువలన నేర్పడు జ్ఞానాది సమస్త గుణములు కలుగ నేరవు. కాబట్టి త్రివిధదుఃఖ నివృత్తిచే శుద్ధమగు నాత్మ తన చిత్స్వరూపముతో బ్రహ్మానందము ననుభవించుచు శాశ్వత శాంతితో విలసిల్లగలదు.

అవ : జ్ఞానగుణ హేతువుచే నాత్మ సిద్ధించినను, ఇత రాత్మ యెట్లు సిద్ధింపగలదు ? అన్యాత్మజ్ఞాన మన్యులచే నెఱుగబడదుగదా ?

సూ :- ప్రవృత్తినివృత్తీ చ ప్రత్యగాత్మని దృష్టే పరత్ర లింగమ్ ౩.౧.౨౦

ప్రవృత్తి నివృత్తీ చ = రాగమువలన నేర్పడు ప్రయత్నము ప్రవృత్తి, ద్వేషమువలన నేర్పడు ప్రయత్నము నివృత్తి. ఇవి రెండును, ప్రత్యగాత్మని = తనయాత్మలో, దృష్టే = హితాహిత ప్రాప్తి పరిహారముల కనుకూలమగు క్రియలను కలిగించునవిగా తెలిసికొనబడినందువలన, పరత్ర = ఇతరాత్మయందు, లింగమ్ = హేతుసంపాదకములగుటచే లింగము.

తనలో నెట్లు చేష్టలు కలుగుచున్నవో అట్లే యితరుల లోను జూచు చున్నాడు. ఇట్టి సమాన చేష్టలవలన పరునిలో గలుగు చేష్టయు తన చేష్టవలెనే ప్రయత్న విశేషమువలన గలుగుచున్నదనియు, ఆ ప్రయత్నము ఆత్మ సమవేతమనియు నూహింప వీలుకలుగుచున్నది. అందువలన పరాత్మయు సిద్ధించునని భావము.

తృతీయాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

అవ : ఇంద్రియార్థ ప్రసిద్ధివలె మనోగతియు నాత్మ లింగమని ముందు వర్ణింపనున్నాడు. మనః పరీక్షణ నొనర్ప కున్న నది యుక్తము కాదు. కాబట్టి యుద్దేశక్రమము నుల్లంఘించి మనఃపరీక్షణ నొనర్ప నారంభించుచున్నాడు.

సూ :- ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షే జ్ఞానస్య
భావోఽభావశ్చ మనసో లిఙ్గమ్ 3.౨.౧

ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షే = ఆత్మాధిష్ఠితములగు నింద్రియము లకు స్వార్థములయిన శబ్దాది విషయములతో సన్నికర్ష ముండి నను, ఒకే విషయమున కలుగు, జ్ఞానస్య = సాక్షాత్కారాత్మక మగు జ్ఞానముయొక్క, భావః = ఉత్పాదః – ఉత్పత్తి, అభావః=అన్యవిషయమున అనుత్పత్తియు, మనసోలింగమ్= మనస్సను నింద్రియ సిద్ధికి ప్రమాణము.

సూత్రములోని చకారము వలన స్మృతి, అనుమానము, ఆగమము సంశయము, సుఖదుఃఖోపలబ్ధియు మనస్సిద్ధికి ప్రమాణములుగా గ్రహింప వలయును.

ఆత్మాధిష్ఠితములయిన ఘ్రాణాదీంద్రియము లన్నియు నొకే సమయమున స్వస్వవిషయములయిన గంధాదులతో సన్నికర్షముతో యుండ సర్వేంద్రియములతో సర్వవిషయిక జ్ఞానమొకేక్షణమున గలుగవలయును కాని, అట్లు కలుగక యొక్కక్షణమున గంధజ్ఞానమో లేక రసజ్ఞానమో, లేక స్పర్శజ్ఞానమో ఏదోయొక జ్ఞానమే కలుగుట లోకసిద్ధ విషయము. దీనినిబట్టి ఆత్మేంద్రియములకు మధ్య మఱియొక నిమిత్తముండి యుండ వలయునని యనుమానింప నగుచున్నది. దాని సాన్నిధ్యమే యింద్రియార్థ సన్నికర్షమున కుండునో తద్విషయక జ్ఞానమేర్పడును. ఇతరేంద్రియార్థములకు ఆ నిమిత్తాంతర సాన్నిధ్యము లేకుండుటచే నాక్షణమున నితర విషయకమగు జ్ఞాన మేర్పడదు. ఆ నిమిత్తమే మనస్సనబడును.

౧) ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షము కార్యోత్పత్తియందు కరణాంతరము నపేక్షించును. సన్నికర్షముండినను కార్యముద్భవింపకుండుట వలన ఇందపేక్షింపబడు కరణాంతరమే మనస్సనబడును.

౨) సుఖాది జ్ఞానము కరణజన్యము; జ్ఞానమగుటవలన. గంధాది జ్ఞానమువలె సుఖాదిజ్ఞానమునకు ఘ్రాణాదీంద్రియములు కరణములు కానేరవు. కాబట్టి యేది యిట్టిచో కరణమగునో అదే మనస్సు. స్మృత్యాదులకు నిట్లే ఘ్రాణాదీంద్రియ

ములు కరణములు కానేరవు. ఘ్రాణాదీంద్రియములు చెడి నను స్మృతి కలుగును. నిమిత్తము లేకున్న కలుగనేరదు గనుక ఏది నిమిత్తమగునో అదే మనస్సు. వైశేషికులు వైదికు లగుటవలన మనస్సును మధ్యమ పరిమాణము కలదిగా నంగీ కరింతురు. అణుపరిమాణ మవైదికము. మనస్సు మధ్యమ పరిమాణము కలదగుటచేత నెల్లప్పుడు నన్ని యింద్రియముల తోను దానికి సన్నికర్షముండును. ఉండినప్పటికి కేవల మనః సన్నిధానము జ్ఞాన ప్రయోజనము కాకపోవుటచే సర్వేంద్రియ జ్ఞాన మొకేమారు కలుగదు. ఆత్మకృతివలన, నాయా యింద్రియములందు లబ్ధవృత్తికమైన మనఃసన్నిధానమే జ్ఞాన సాధనము కాబట్టి పర్యాయ (ఒకజ్ఞానము తరువాత మఱొక జ్ఞానము) జ్ఞానమే యేర్పడును. దోషమావంతయు నుండదు.

అవ : ఇట్లు మనస్సు సిద్ధించినను, దాని ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వము లెట్లు సిద్ధించును ?

సూ :- తస్య ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే 3.2.2

తస్య = ఆమనస్సుయొక్క, ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే = ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వములు, వాయునా = వాయు ద్రవ్యత్వనిత్యత్వములను సాధించిన హేతువుద్వారా, వ్యాఖ్యాతే = సాధింపబడినవని తెలిసికొన వలయును.

ఇంద్రియలక్షణము - యద్ధి శరీరాశ్రయం సత్ స్వసంయుక్తేఽర్థే జ్ఞాతు రపరోక్షప్రతీతిసాధనం ద్రవ్యం తదింద్రియ మిత్యుచ్యతే" శరీరము నాశ్రయించి తనతో సం యుక్తమైన పదార్థమునందు ఆత్మకు ప్రత్యక్ష జ్ఞానసాధనమగు

ద్రవ్యమే ఇంద్రియ మనబడును. ఈలక్షణము ఘ్రాణాది బాహ్యేంద్రియములకును మనస్సునకును వర్తించును.

అవ : ప్రతిశరీరమునందును మనస్సు ఒకటి యుండునా? లేక అనేకములా?

సూ :- ప్రయత్నాయౌగపద్యాత్ జ్ఞానాయౌగపద్యా
చ్చైకమ్ 3.2.3

ప్రయత్నాయౌగపద్యాత్ = అన్ని యవయవములందును ఒకే మాటు క్రియా హేతుక ప్రయత్న ముదయింపకుండుటచేతను. జ్ఞానాయౌగపద్యాచ్చ = ప్రతిపదార్థ విషయక జ్ఞానము నొకమా రుదయింపక పోవుటచేతను. ఏకమ్ = ఒక శరీరమున నొక్క మనస్సే యుండును.

మన స్సే యంగముతో సంయుక్తమైన నాయంగము నందు క్రియను జనింపజేయు ప్రయత్నము కలుగును. ఇట్లే మన స్సే యింద్రియముతో సంయుక్తమైన నా యింద్రియముతో తద్విషయకమైన జ్ఞానమాత్మకు కలుగును. ఇది వైశేషికుల పద్ధతి. ప్రతి శరీరము నందు ననేక మనస్సు లున్న పక్షమున అనేక ప్రయత్నములు ననేక జ్ఞానములు నొకే సమయమున ఆత్మయందు కలుగవలసియుండును, క్రమముగా కలుగరాదు. లోకమున జ్ఞానప్రయత్నములు క్రమముగా కలుగుచుండుట చూచుచున్నాము. ఒకచో ప్రయత్నించువాడు పూర్వప్రయత్నమును సమాప్తి నొనర్పక అన్యత్ర ప్రయత్నింపనేరడు. ఇట్లే యొక విషయమును గూర్చి తెలిసికొను సమయమున నన్య విషయములను గూర్చిన జ్ఞాన మేర్పడదు. కాబట్టి ప్రతి శరీరమునందును ఒక్కటే మనస్సుండునని భావము.

అవ : మనస్సును పరీక్షించి మరల నాత్మను పరీక్షింప దలచి తత్సాధకములయిన లింగములను ప్రదర్శించుచున్నాడు.

సూ. :- ప్రాణాపాన నిమేషోన్మేష జీవన మనోగ
తీంద్రి యాంతరవికారాః, సుఖదుఃఖేచ్ఛాద్వేష
ప్రయత్నా శ్చాత్మనో లిఙ్గాని 3.2.4

ముఖనాసికలద్వారా వెలుపలికివచ్చు స్వభావముకలదై, ఊర్ధ్వ గతికలిగి శరీరమునందు సంచరించువాయువు ప్రాణమన బడును. మూత్ర పురీషములను క్రిందికి నడపుటలో హేతువై, అధోగతి కలిగి దేహమున సంచరించువాయువు అపానమన బడును. కనుఱెప్పలను సంయోగింపజేయు క్రియ నిమేషమన బడును. దాని విభాగ నిమిత్తమగు కర్మము ఉన్మేష మన బడును. శరీరపు వృద్ధిక్షయ సంరోహణాదికములు జీవన కార్య మగుటచే జీవనమనబడును. ఇదే ప్రాణధారణము. అభిమత విషయములను గ్రహించు నింద్రియములతో సంబం ధమునకై ఆయాపదార్థములం దేర్పడు మనోవృత్తి మనోగతి యనబడును, కమలాఫలాదుల రూపమును కంటితో చూచుట తోడనే రసానుస్మృతి పూర్వకముగా లాలాజల సంప్లవాత్మక మైన రసనేంద్రియ వికారము ఇంద్రియాంతర వికారమన బడును. ధర్మమువలన జనించి యనుకూల వేదనీయమైన (అనుభవించుటకు తగిన) గుణము సుఖము. అధర్మజన్యమై ప్రతికూల వేదనీయమైన (అనుభవించుటకు తగని) గుణము దుఃఖము. తనకొఱకో లేక పరులకొఱకో అప్రాప్తార్థప్రార్థనము (లేని దానినికోరుట) ఇచ్ఛ యనబడును. ద్విష్ట-ద్వేషింపబడు సాధనతో

జ్ఞానజన్యమగు (ద్వేషించుటకు తగిన సాధనజ్ఞానమువలన గలుగు) గుణము ద్వేషమనబడును. కృతికి పర్యాయమైచేష్టా జనకమగు గుణము ప్రయత్నమనబడును. సూత్రమునందలి చకారము "జ్ఞానము ఆత్మలింగముగా పూర్వము వర్ణింపబడినద"ని సూచించును. కాబట్టి, ప్రాణాపానములు [illegible]న్మేషములు, జీవనము, మనోగతి, ఇంద్రియాంతర వికా[illegible]ఖ దుఃఖములు, ఇచ్ఛాద్వేష ప్రయత్నములు నన్నియు జ్ఞానమువలె, ఆత్మనః = జీవాత్మయొక్క, లిఙ్గాని = సాధక ప్రమాణములు, అని సూత్రార్థము.

(౧) శరీరము నందలి ప్రాణాపానాది నామములతో పిలువబడు వాయువు ఊర్ధ్వాధోభాగములకు నడచుచుండును. వాయు స్వభావమునకు విపరీతమగు నీ యూర్ధ్వాధోగమనము ప్రయత్నవంతుడగు శరీరాధిష్ఠాత యొకడు లేకున్న జరుగ నేరదు. కాబట్టి తిర్యగ్గమన స్వభావమగు వాయువును తన యిచ్ఛవచ్చినట్లు ఊర్ధ్వాధోభాగముల నడపునదే యాత్మ యనబడును.

(తిర్యక్ = అడ్డముగా)

(౨) నోదనాభిఘాతాదులయిన దృష్ట కారణములు లేకయే యేర్పడుచుండు నిమేషోన్మేషము లను కర్మములు, కొండొకని ప్రయత్నములేకున్న కలుగనేరవు. దారుయంత్రమును నడపువానివలె నిమేషోన్మేషములను కలిగించువాడే ఆ యాత్మ యనబడును.

(నోదన = నెట్టుట.)

(3) జీవనమని చెప్పబడు ప్రతిక్షణ శరీర వర్ధనము, క్షత సంరోహణాదులును అధిష్ఠాత లేకున్న జరుగనేరవు. గృహము వర్ధనాదుల నొనర్చు గృహపతివలె ఆహారాదుల ద్వారా శరీర వర్ధనాదుల నొనరించు వాడే యాత్మ యనబడును.

(క్షత సంరోహణము = గాయము పూడుట.)

(౪) అభిమత విషయ గ్రాహకములగు నింద్రియముల సంబంధముకొఱకు, శరీరాభ్యంతర ప్రదేశములం దేర్పడు మనోగతి ప్రేరకుడు లేకున్న గలుగనేరదు. కందుక ప్రేరక బాలకునివలె నాయా యింద్రియములతో సంబంధింప జేయుటకై మనస్సును ప్రేరించువాడే ఆత్మ.

ఇట్లే యింద్రియాంతర వికారము, సుఖదుఃఖముల మున్నగు వాని ద్వారా ఆత్మను సిద్ధపఱచు ననుమానముల పాఠకు లూహింతురుగాత !

ఇక్కడ జ్ఞానాద్యనిత్యగుణములు నిత్యమైన యాత్మ లింగములుగా సూత్రింపబడినవి. కాని యివి మనో విశిష్ట - ఆత్మకు చెందును. కాని కేవలాత్మకు చెందవు. కేవలాత్మ కూటస్థ నిత్యము. ధర్మముల యుపచయాపచయముల (హెచ్చు తగ్గులు) వలన ధర్మియందు వికార మేర్పడుట సర్వతంత్ర సిద్ధాంతము. ముక్తావస్థయందు మనోయోగము లేకుండుటచే కేవలాత్మ నిర్వికారమై విలసిల్లును.

అవ : జ్ఞానాది సాధకముల ద్వారా ఆత్మ సిద్ధించినప్పటికి దాని ద్రవ్యత్వ నిత్యత్వము లెట్లు సిద్ధింపగలవు ?

సూ :- తస్య ద్రవ్యత్వనిత్యత్వే వాయునా వ్యాఖ్యాతే 3.2.5

వాయువును నిత్య ద్రవ్యమని నిర్ణయించిన సాధనములతే ఆత్మ నిత్యత్వ ద్రవ్యత్వముల సాధించునని సూత్రార్థము. కాని, ఆత్మ పరమార్థ (ఉత్పత్తి వినాశములేని) నిత్యము. వాయువువలె ఆప్రలయ (ప్రలయము వఱకునుండు) నిత్యము కాదని తెలిసికొనవలయును.

అవ : దృష్టలింగముద్వారా ఆత్మను సాధింపవలయును గాని, జ్ఞానాది లింగములవలన నేమి ప్రయోజనము ?

సూ :- యజ్ఞదత్త ఇతి సన్నికర్షే ప్రత్యక్షాభావాత్
దృష్టం లింగం న విద్యతే 3.౨.౬

సన్నికర్షే = యజ్ఞదత్తునితో, తచ్చక్షుః సంయోగమనెడి సన్నికర్ష మేర్పడిన, యజ్ఞదత్తుడు అను, ప్రత్యక్షాభావాత్ = శరీరము ప్రత్యక్షమైనను, యజ్ఞదత్తుడని శరీరాధిష్ఠాతయైన ఆత్మ జ్ఞానము కలుగదు. కాబట్టి, దృష్టం లిఙ్గమ్ = దృష్టవ్యాప్తిగల సాధక ప్రమాణము, న విద్యతే = లేదు.

మన మెవరినైన కన్నులతో చూచిన నతని శరీరము ప్రత్యక్ష మగును, కాని, అతడు గోవిందుడో, యజ్ఞదత్తుడో, మఱియెవరో తెలియదు. ఆయా శరీరములందుండు ఆత్మలను గుర్తింపదగు ప్రత్యక్షసాధన మొకటియు లేదని సూత్ర భావము.

అవ : అట్లగుచో జ్ఞానాది లింగముల వలన నెట్టి యాత్మ సిద్ధించును ?

సూ :- సామాన్యతో దృష్టా చ్చావిశేషః 3.౨.౭

సామాన్యతో దృష్టాత్ చ = సామాన్యతో దృష్టమను సంజ్ఞగల జ్ఞానాదుల వలన, అవిశేషః = ఆత్మత్వాది సామాన్య విశేష రహితమగు నొకద్రవ్యము మాత్రము సిద్ధించును.

అవ : ఇది ఆత్మ అను విశేషజ్ఞాన మెట్లు కలుగును ?

సూ. :- తస్మా దాగమికః 3.౨.౮

తస్మాత్ = సామాన్యతో దృష్టానుమానమువలన సామాన్యముగా ద్రవ్యమొకటి సిద్ధించును కాబట్టి, 'ఆత్మ' అను విశేషజ్ఞానము అగమికః = వేదసిద్ధము.

" యస్మిన్ సర్వాణి భూతాన్యాత్మైవాభూద్విజానతః " యజు. ४०.७

"ఆత్మానం చే ద్విజానీయాత్" బృ. ఉ. ४.४.౧౨

ఈ వేదోపనిషద్వాక్యములలో ఆత్మశబ్దము ప్రయోగింప బడి యున్నది.

అవ : ఆత్మయనుదానిని పృథివ్యాదులలో నొకటిగా నంగీకరింపక అతిరిక్తముగా నాగమిక ద్రవ్యముగ నంగీకరింప నేల ?

సూ :- అహమితి శబ్దస్య వ్యతిరేకా న్నాగమికమ్ 3.౨.౯

అహమితి శబ్దస్య = ఆత్మయందు నిరూఢమైన (అహమ్) నేను అను పదము, వ్యతిరేకాత్ = పృథివ్యాది వాచకములకంటె భిన్నమగుటవలన, వానిలో నొకటి కానేరదు. కాబట్టి, నాగమికమ్ = ఆగమ సిద్ధమైన ఆత్మను కాదన వీలులేదు.

ఏశబ్ద మే యర్థమునకు వాచకమో అది దానితో నన్వయిం చుట లోకమునజూచుచున్నాము. సామానాధికరణ్యమే అన్వయ మనబడును. తదభావము వ్యతిరేకమనబడును. ఆత్మ పృథి వ్యాదులలో నన్యతమమగునేని ఆత్మ నిరూఢమగు (ఆత్మ యందు వాడబడు) శబ్దము పృథివ్యాదులకు వ్యతిరేకము కాజనదు. (ద్రవ్యం భూః ఇతివత్ అహం భూః అహముదకమ్ ఇతి దృశ్యేత) 'భూమి ద్రవ్యము' అని ప్రయోగింప బడునట్లు 'నేను భూమి'- 'నేను జలము'- అని ప్రయోగింప బడవల సినది. కాని, అట్లు ప్రయోగింపబడుట మనమెన్నడును జూచి యుండము. కాబట్టి 'నేను' (అహమ్) అను శబ్దముచే వ్యవ హరింపబడు నాత్మ పృథివ్యాదులలో చేరక తద్భిన్నమే యని స్పష్టపడుచున్నది.

అవ : ఈ విషయమున ప్రత్యక్షాత్మవాది యిట్లాక్షేపించు చున్నాడు.

సూ. :- యది దృష్టమన్వక్షు మహం దేవదత్తోఽహం యజ్ఞదత్త ఇతి 3.౨.౧౦

అహం దేవదత్తః, అహం యజ్ఞదత్తః ఇతి = 'నేను దేవదత్తు డను, నేను యజ్ఞదత్తుడను' అని, అన్వక్షం యది దృష్టం= ప్రత్యక్షజ్ఞానముండగా అనుమానాదులతో నేమిపని ? అని సూత్రార్థము.

ప్రత్యక్ష సిద్ధవస్తువును అనుమానము ద్వారా సాధించుట నిష్ప్రయోజనము. కావుననే, న్యాయవార్తిక తాత్పర్యటీకా గ్రంథకారులయిన శ్రీ వాచస్పతి మిశ్రులు "న హి కరిణి దృష్టే

చీత్కారేణ త మనుమిమతేఽనుమాతారః" ఏనుగును కంటితో చూచిన తరువాత నైయాయికులు చీత్కారము ద్వారా ఏనుగు ననుమానింపరని వ్రాసియున్నారు. 'నేను దేవదత్తుడను' యజ్ఞదత్తుడను అని ప్రత్యక్షసిద్ధ మగుచుండ ప్రత్యగాత్మ ననుమానము ద్వారా సాధింపనేల ? అని సూత్రభావము.

అవ : సమాధానము.

సూ. :- దృష్ట ఆత్మని లిఙ్గే ఏక ఏవ దృఢత్వాత్
ప్రత్యక్ష వత్ప్రత్యయః 3.౨.౧౧

ఆత్మని = ఆత్మకు సంబంధించిన, లిఙ్గే = జ్ఞానేచ్ఛాది లింగము, దృష్టే=ఘటమును తెలిసికొనుచున్నాను, పటమును కోరుచున్నాను అను నిట్టి జ్ఞానము లభింపగా, ఏక ఏవ=ఒకే అనుమానిక జ్ఞానము కలుగుచున్నది, ఆ జ్ఞానము, దృఢత్వాత్ = తొలగింప శక్యము గానందున, ప్రత్యక్షవత్ప్రత్యయః = ప్రత్యక్షమువలె తోచును; కాని ప్రత్యక్షము గాదు

నేను తెలిసికొనుచున్నాను, కోరుచున్నాను, చేయుచున్నాను. అని కలుగు జ్ఞానేచ్ఛా కృతులనుబట్టి "ద్రష్టవ్యాతిరిక్తమై ప్రత్యగాత్మయను నొక వస్తువు కలదు. అందు జ్ఞానాదులాశ్రయించి యున్నవి" యని యొక జ్ఞాన ముదయించును. అది దృఢముగా నుండుటచే ప్రత్యక్షమువలె తోచునుగాని ప్రత్యగాత్మ యెన్నడును ప్రత్యక్షవిషయము గాదు. కావుననే ముందు సూత్రకారుడు తత్రాత్మా మనశ్చాప్రత్యక్షే (౮.౧.౨) (ఆత్మ మనస్సు ప్రత్యక్షము కావు). అని వర్ణించి యున్నాడు.

అవ : లైంగిక ప్రత్యక్ష గోచరమగుటచే మే మాత్మను ప్రత్యక్ష మనుట లేదు. నేను దేవదత్తుడను. నేను యజ్ఞదత్తుడను అని కలుగు మానసప్రత్యక్ష విషయ మగుటచే ప్రత్యక్ష మనుచున్నామందురేని దానికి సమాధానము.

సూ. :- దేవదత్తో గచ్ఛతి యజ్ఞదత్తో గచ్ఛతీ
త్యుపచారా చ్ఛరీరే ప్రత్యయః 3.౨.౧౨

దేవదత్తో గచ్ఛతి యజ్ఞదత్తో గచ్ఛతి ఇతి = దేవదత్తుడు వెళ్ళు చున్నాడు, యజ్ఞదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడు అని, ఉపచారాత్ = లక్షణద్వారా. శరీరే ప్రత్యయః = శరీర విషయక జ్ఞానము.

(అన్వయానుపపత్తిర్వా తాత్పర్యానుపపత్తిర్వా లక్షణా బీజమ్) లక్ష్యార్థమునకు కారణము అన్వయానుపపత్తియో తాత్పర్యానుపపత్తియో యగును. కాబట్టి శరీర విశిష్టప్రత్యగాత్మయందు శక్తములయిన దేవదత్తాది పదములు అన్వయానుపపత్తిచేత, లక్షణావృత్తిచే శరీరమునందు వర్తించును, అని భావము.

అవ : లక్షణార్థమున శంక-

సూ. :- సందిగ్ధ స్తూపచారః 3.౨.౧3

ఉపచారః=పై సూత్రమున జెప్పబడిన లక్షణార్థము, సందిగ్ధః= సంశయ గ్రస్తము.

దేవదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడనిన దేవదత్తుని శరీరము వెళ్ళుచున్నదని లక్షణార్థ మొనర్చుటకు తగిన హేతువు నిర్దేశింపబడకుండుటచే నయ్యది సందిగ్ధమని భావము

అవ : దేవదత్తాది పదములు లక్షణావృత్తిచేత శరీరము నందు వర్తింపకున్న నెందు వర్తించును ?

సూ. :- అహమితి ప్రత్యగాత్మని భావాత్
పరత్రాభావా దర్థాంతర ప్రత్యక్షః ౩.౨.౧౪

అహమితి = నేను దేవదత్తుడను అను ప్రత్యయము, ప్రత్యగాత్మని భావాత్ = తనలో (జీవాత్మలో) గలుగుటవల్లను, పరత్రాభావాత్ = ఇతరత్ర గలుగక పోవుటవల్లను, అర్థాంతర ప్రత్యక్షః = శరీరముకంటె భిన్నమైన ప్రత్యగాత్మ విషయమే గాని శరీరవిషయము గాదు.

నేను అను జ్ఞానము ప్రత్యగాత్మయందు గలుగును. అన్యత్ర గలుగదు. ఈ జ్ఞానము శరీరవిషయికమైనచో అన్య శరీరములందును గలుగవలయును. అట్లు గలుగకుండుటచే ఆత్మ ప్రత్యక్షమనియే యెఱుంగవలయు నని పూర్వపక్షాభిప్రాయము.

అవ : సమాధానము-

సూ. :- దేవదత్తో గచ్ఛతీ త్యుపచారా దభిమానా
త్తావ చ్ఛరీర ప్రత్యక్షోఽహంకారః ౩.౨.౧౫

దేవదత్తో గచ్ఛతీతి=దేవదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడు, యజ్ఞదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడు అను ప్రత్యయము (జ్ఞానము)వలె, ఉపచారాత్=లక్షణావృత్తితో, అభిమానాత్ శరీరప్రత్యక్షః=శరీరమే ఆత్మయనెడి యాత్మాభిమానమున-శరీరమున - ప్రత్యక్షము, అహంకారః = నేను దేవదత్తుడను, నేను యజ్ఞదత్తుడను అను అహం ప్రత్యయము.

దేవదత్తుడు వెళ్లుచున్నాడను జ్ఞానము శరీర విషయిక మయినట్లు అభిమానమువలన 'నేను దేవదత్తుడను యజ్ఞదత్తుడను' అను అహం ప్రత్యయము సైతము లక్షణచేత శరీర విషయమేగాని యన్యము కాదని భావము.

అవ : మరల శంకించుచున్నాడు.

సూ. :- సందిగ్ధ స్తూపచారః ౩.౨.౧౮

అహంకారము శరీర ప్రత్యక్షమేకాని అర్థాంతర ప్రత్యక్షము కాదనుటకు తగిన హేతువు నిర్దేశింప బడలేదనియే యీ సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : మరల శంకను పరిహరించుచున్నాడు.

సూ. :- న తు శరీర విశేషాత్ యజ్ఞదత్త విష్ణుమిత్రయోర్ జ్ఞానం విషయః ౩.౨.౧౯

యజ్ఞదత్త విష్ణు మిత్రయోర్ జ్ఞానమ్ = నేను యజ్ఞదత్తుడను, నేను విష్ణు మిత్రుడను అను జ్ఞానము, శరీర విశేషాత్ = శరీరవిషయిక మగుటవలన, విషయః = ఆత్మ విషయము, న తు = కాదు.

ఆత్మ కూటస్థ మగుటచే కేవలాత్మయందు ముఖ్య గౌణ గుణము లేవియు కలుగనేరవు. శరీరమున గమనము ప్రత్యక్షముగా కనబడుచున్నది. కాబట్టి దేవదత్తాది శబ్దములు లక్షణ చేత శరీరమున వర్తించుట కెట్టి హానియు నగపడదు. అట్టి యెడ సందేహమేలయని సూత్రాభిప్రాయము.

'దేవదత్తోఽహం-నేను దేవదత్తుడను' అను ప్రత్యయాదులు శరీర విషయికములగు నెడల సామాన్యతోదృష్ట మగుటచే ఆత్మ యాగమికమే కాని అనుమానికము కానేరదందురేని,

సూ. :- అహమితి ముఖ్యయోగ్యాభ్యాం శబ్దవద్వ్యతిరేకా
వ్యభిచారా ద్విశేషసిద్ధే ర్నాగమికః 3.2.౧౮

ముఖ్యయోగ్యాభ్యాం=ముఖ్యయోగ్యములద్వారా, అహమితి = నేను దేవదత్తుడను, యజ్ఞదత్తుడను అను జ్ఞానముచేత, శబ్దవద్వ్యతిరేకావ్యభిచారా ద్విశేష సిద్ధేః = శబ్దగుణము ద్వారా ఆకాశము సిద్ధించునట్లు ఆత్మ అను విశేషపదార్థము సిద్ధించుట వలన, నాగమికః = ఆగమమాత్ర సిద్ధ మన నొప్పదు.

శబ్దగుణము పృథివ్యాద్యష్ట ద్రవ్యములందు లభింపనిదై తనకాశ్రయ భూతమగు నాకాశ ద్రవ్యమును పృథివ్యాదులకు భిన్నముగా నెట్లు సిద్ధింపజేయుచున్నదో అట్లే 'నేను దేవదత్తుడను నేను యజ్ఞదత్తుడను' అను నిట్టి ప్రత్యయము పృథివ్యాద్యష్ట ద్రవ్యములం దనుపలబ్ధమై తన కాశ్రయభూతమగు ఆత్మను సిద్ధింపజేయు చున్నది. కాబట్టి పరిశేషాదనుమాన ప్రమాణగమ్యమగుటచే ఆత్మపదార్థము కేవల మాగమిక మన రాదు. అనుమానాగమము లను ప్రమాణద్వయ సిద్ధమని యెఱుంగ వలయును.

అవ : ఆత్మ ద్రవ్య మింతవఱకు పరీక్షింపబడినది ఇకముందు ఆత్మ నానాత్వమును పరీక్షింపదలచి పూర్వపక్షమును సూత్రించుచున్నాడు.

సూ. :- సుఖదుఃఖజ్ఞాన నిష్ప త్త్యవిశేషా దైకాత్మ్యమ్
3.౨.౧౯

ఐకాత్మ్యమ్ = చైత్ర మైత్రాదుల శరీరములు భిన్నము లైనను వానిలోని ఆత్మ మాత్రమొక్కటే. కారణ మేమన? సుఖ దుఃఖజ్ఞాన నిష్ప త్త్యవిశేషాత్=ప్రతిశరీరమునందును సుఖము దుఃఖము జ్ఞానమమున్నగు గుణము లుత్పన్నము లగుటయే కారణము.

శబ్ద గుణాశ్రయభూతమగు నాకాశ మొక్కటియై నట్లు సుఖదుఃఖ జ్ఞానాదిలింగములచే నిష్పన్నమగు నాత్మయు. నొక్కటియే యని సూత్రాభిప్రాయము.

అవ :- సమాధాన సూత్రము.

సూ. :- వ్యవస్థాతో నానా 3.౨.౨౦

వ్యవస్థాతః = నానాభేదములచే భిన్నములయిన సుఖదుఃఖ ములు ఒక యాత్మకు సంబంధించినవి మఱియొక యాత్మకు సంబంధించిన వానితో కలియకుండుటంబట్టి, నానా = ఆత్మ యొకటికాదు అనేకములని యెఱుంగవలయును.

బాల్యావస్థయం దనుభవించిన సుఖదుఃఖాదులు వృద్ధా వస్థ యం దనుసంధింపబడును. నేను బాల్యమున సుఖ మనుభవించితిని, నేను దుఃఖము ననుభవించితిని అని స్మరింప బడును. అట్లే యెల్ల శరీరములందు నొకే యాత్మ యున్న యెడల ఒక శరీరమున నేర్పడు సుఖదుఃఖములు మఱియొక శరీరమున తెలియవలసి యుండును. ఒకరు సుఖులైన

నెల్లరు సుఖులును, ఒకడు దుఃఖియైన నెల్లరు దుఃఖులును కావలసి యుందురు. లోకమున నట్లు చూడజాలకున్నాము. కాబట్టి యాత్మ యొక్కటి యన వీలుకాదు. ప్రతిశరీరమున కొక యాత్మ భిన్నముగా నుండవలయును.

అవ : యుక్తితో ననేకాత్మలు సిద్ధించినను శాస్త్ర మంగీకరించునా యన,

సూ. :- శాస్త్రసామర్థ్యా చ్చ 3.2.20

శాస్త్రమువల్లను అనేకాత్మలు సూచింపబడుచున్నవి.

"యే సమానాః సమనసో జీవా జీవేషు మామకాః
తేషాం శ్రీర్మయి కల్పతా మస్మిన్ లోకే శతం సమాః"
(యజు. ౧౯.౪౬)

ఈ లోకమున జీవించువారిలో నెవరు సమాన గుణకర్మస్వభావములు కలవారు, సమాన ధర్మమందు మనస్సుకలవారు, నాకు సంబంధించినవారు నగు జీవులు (పితరులు) కలరో వారి సంపద నూరేండ్లు నా కుండును గాక!

పితరులు బ్రదికియున్నంతకాలము బిడ్డలు సేవింపవలయును. అట్టి బిడ్డలు సజ్జను లగుదురు. వారికి పితరుల సంపద లభింపదగును. బిడ్డల సంపద పితరు లనుభవింప దగుదురు.

"చేతన శ్చేతనానామ్" (కఠ. ౫.౧౩)

చేతనములయిన జీవులలో పరమాత్మ సదా చేతనుడు.

చతుర్థాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

పూర్వాధ్యాయములందు పృథివ్యాది నవద్రవ్యములు పరీక్షింపబడినవి. జీవేశ్వర భేదములచే భిన్నమగు నాత్మ ద్రవ్యమును విడిచి మిగిలిన ద్రవ్యములకు మూలకారణమైన ప్రకృతి పదార్థమును పరీక్షింపగోరి యీ యధ్యాయమున ముందు ప్రకృతిరూపమును మహర్షి చూపుచున్నాడు.

సూ. :- సదకారణవన్నిత్యమ్ ౪.౧.౧

సత్ = ఉనికి గలదై, అకారణవత్ = కారణము లేనిదగుచు, నిత్యం = పరిణామి నిత్యమగునది, పృథివ్యాదులకు మూల కారణము, అదే ప్రకృతి యనబడును.

ప్రకృతి (సత్) ఉనికిగల దనుటచే అసత్తనిగాని అభావ మని గాని యనరాదు. కారణములేని దనుటచే ఇచ్ఛా రూప గుణమనంజనదు. నిత్యమనుటచే క్షణికమగు విజ్ఞానము కంటెను కూటస్థ నిత్యమగు (పరిణామముచెందని) బ్రహ్మ కంటెను భిన్నమనియే సూత్రాభిప్రాయము. ప్రకృతి పరిణామి నిత్యము. అనగా మార్పుచెందుచు నిత్యముగా నుండును.

అవ : ప్రకృతి సత్పదార్థమనుటకు హేతువేమి ?

సూ. :- తస్య కార్యం లిఙ్గమ్ ౪.౧.౨

తస్య = నిత్యమూలకారణమగు ప్రకృతియొక్క సద్భావము నకు, కార్యం = ఇంద్రియ గోచరమగు కార్యము, లిఙ్గమ్ = ప్రమాణము- హేతువు.

ప్రతి కార్యము సోపాదానకము - ఉపాదానకారణము గలది-ఘటాదులవలె. ఈ జగత్తుకూడ సావయవ మగుట వలన సోపాదానకమే కావలయును. కాబట్టి యీ జగత్తునకు ఉపాదానకారణము (సమవాయి కారణము) అయిన వస్తువే నిత్యమైన మూలకారణము. అది ప్రకృతి యన బడును.

అవ : కారణమునకు కార్యమెట్లు లిఙ్గము - హేతువు- ప్రమాణమగును ?

సూ. :- కారణభావా త్కార్యభావః ౪.౧౩

కారణభావాత్ = కారణ సత్త్వమువలన, (ఉనికివలన) కార్యభావః=కార్యసత్త్వమనునది (ఉనికి) నియమము.

ఏ పదార్థముయొక్క సత్త్వాసత్త్వముల వలన దేని సత్త్వా సత్త్వము లుండునో అ (కార్య) పదార్థము దానికి లింగమని ధ్రువమైన నియమము. కార్య భావాభావములు (ఉనికి లేములు) కారణ భావాభావములవలన నియమముగా నేర్పడు చున్నవి. ఈ నియమ మెక్కడను తప్పదు. కాబట్టి కారణ మునకు కార్యము లింగమగును.

మన మీలోకమునగల కొండొక స్థూల ఘటాది కార్య మును అవయవములుగా విభజించుచు పోయిన చివరకొక యల్పతమావయవ విభాగావస్థను పొందుదుము. అ యల్పత

మూవయవము విద్యుత్సాహాయ్యముునను విభజింప వీలుగాని పరిస్థితిలో నుండియుండును. అట్టిదానినే పరమాణువందురు. ఆ పరమాణువు లనంతములు. ఈ పృథివ్యాది పరమాణువులు వేయి తరములలోను లెక్కింప నలవిగావు. అవి యవాంతర భేదములచే ననేక విధములయ్యు సత్వరజస్తమో భేదములచే మువ్విధముల విభజింపబడుచున్నవి. సాంఖ్య యోగ వేదాంతులు వానిని గుణములని వ్యవహరింతురు. వైశేషికులు, గౌతములు, నైయాయికులు, మీమాంసకులు పరమాణువు లందురు. శ్వేతాశ్వతర శాఖీయులు లోహిత శుక్ల కృష్ణ నామములతో పిలుతురు. ఈ పరమాణువు లన్నింటియొక్క యొకానొక దివ్యశక్తి స్వరూపమే ప్రమాణ కుశలుల కనధిగమ్యమై, (అప్రాప్యమై) యోగులకు దుర్లక్ష్యమై, (కష్టముతో సాక్షాత్కారము చేసికొనబడునదై) ముముక్షువులకు దురతిక్రమమై, మూలకారణము ప్రకృతి యనబడుచున్నది. దానినే సాంఖ్య యోగ వేదాంతులు తదితర వైదికులు సామ్యావస్థ యందురు. దైవీశక్తి-పరాశక్తి-మాయ-మహామాయ-ప్రకృతి-అవ్యక్తము-అవ్యాకృతము నని యామూలకారణమగు ప్రకృతికి నామాంతరములు. ఈ మూల ప్రకృతియందే ప్రలయ కాలమున సమస్త ప్రపంచము సుషుప్తి ననుభవించుచున్న ప్రాణిజాతమువోలె తమస్సుచే నిగూఢమై పిండీభూతమై యుండును. అప్పుడు ప్రకృతి 'స్వధ' యనబడును. పవిత్ర వేదములందిది యిట్లే వర్ణింపబడి యున్నది.

"న మృత్యురాసీ దమృతం న తర్హి న రాత్ర్యా అహ్న
ఆసీ త్ప్రకేతః, ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకం
తస్మాద్ధాన్యన్న పరః కించనాస."

(ఋ. మం. ౧౦ సూ. ౧౨౯)

'జగత్సృష్టికి పూర్వము మృత్యువు లేదు. జీవనము లేదు. రాత్రిజ్ఞానము పగటిజ్ఞానమును లేదు. ప్రాణశక్తి రూప ముండెను. కాని అది స్థూల వాయువు కాదు. అది ఒక్కటియే. దానికంటె వేఱుగ మఱొకటి యేదియు న్యూనాధికమైనది లేదు :

ప్రాణుల భోగోపలబ్ధి కొఱకు (సుఖదుఃఖానుభవము కొఱకు) భగవత్సిసృక్షవల్ల-సంకల్పమువల్ల-ఆ మూల ప్రకృతి యందు క్షోభ-సంచలనము-ఏర్పడును. ఆ క్షుబ్ధప్రకృతియందు సత్వగుణ బహుళమగు నొకభాగ మేర్పడుచున్నది. అది మహత్తనబడును. ఆ మహత్తుయొక్క అవస్థా విశేషమే అహంకార మనబడును. ఆ యహంకారమునకు సంబంధించిన సత్వగుణ బహుళమగు భాగమునుండి యీశ్వర నియమము ననుసరించి ప్రతిజీవి కొక్కొక మనస్సు మధ్యమ పరిమాణము గలది యుత్పన్న మగును. తమోగుణ బహుల మగు భాగమునుండి దిక్కాలములు జనించును. అవి వ్యాపక ములు. మఱియు, వ్యాపకమగు శబ్దతన్మాత్ర, అణు పరిమాణ ములు గల స్పర్శతన్మాత్ర-రూపతన్మాత్ర-రసతన్మాత్ర - గంధ తన్మాత్రలు జనించును. ఇందు తుదినాలుగు తన్మాత్రలు వైశేషిక గౌతమ మీమాంసకులచే ద్వ్యణుకము లనబడును. శబ్దతన్మాత్రవలన ఆకాశము పుట్టును. స్పర్శతన్మాత్రవలన

త్ర్యణుకాది (మూడు ద్వ్యణుకములు) క్రమము ననుసరించి మహావాయువు జనించును. ఇట్లే రూప రస గంధ తన్మాత్రముల వలన అగ్ని-జల-పృథివీ భూతములు పుట్టుచున్నవి. ఇది సంక్షిప్త సృష్టి క్రమము.

అవ : కార్యరూప హేతువువలన నై[illegible] మూల కారణము సిద్ధించును గాని యది నిత్య మనుటలో ప్రమాణ మేమి ? యన :

సూ. :- అనిత్య ఇతి విశేషతః ప్రతిషేధభావః ౪.౧.౪

అనిత్య ఇతి=నిత్యపదార్థమొండు లేదని చెప్పువారి, విశేషతః= విశేషము యొక్క-నిత్యముయొక్క, ప్రతిషేధభావః = నిషేధమే ప్రమాణము.

నిత్య భావపదార్థమొండు బ్రహ్మాండమున లేని పక్షమున అనిత్యమని మనము నిషేధించు పదార్థ మెయ్యది ? నిషేధమునకు ప్రతియోగిగానుండు నదియే నిత్యమని తాత్పర్యము.

అవ : భావ పదార్థము లన్నియు నుత్పత్తి వినాశవంతము లగుటచే నా తారతమ్యము. కావున తదపేక్షయా మా ప్రతిషేధ మందురేని,

సూ. :- అ వి ద్యా ౪.౧.౫

భావ పదార్థము (ఉనికిగల పదార్థములు) లన్నియు నుత్పత్తి వినాశవంతములని మీరెంచుట (అవిద్యా) భ్రాంతి యగును. నిరవయవ భావ పదార్థములు ఉత్పత్తి వినాశవంతములుగావు. ఆ నియమము సావయవ పదార్థములకే చెల్లును.

వైదికులు జీవేశ్వర ప్రకృతులనెడి భావత్రయమును నిరవయవ మనియు మిగిలిన ప్రపంచము సావయవమనియు నెంతురు. అందు జీవేశ్వరులు కూటస్థ నిత్యములు. ప్రకృతి పరిణామి నిత్యము.

అవ : పృథివ్యాదులకు మూల కారణము ప్రకృతి యనునది యొకటియున్న నది కన్నులకేల కనబడదు ?

సూ. :- మహత్యనేక ద్రవ్యవత్వాత్ రూపాచ్చోపలబ్ధిః ౪.౧.౬

మహతి = మహత్పరిమాణముగల ద్రవ్యమునందుండు, అనేక ద్రవ్యవత్వాత్ = అనేక ద్రవ్యసమవేతత్వమువల్లను, రూపాచ్చ = రూపసమవాయమువల్లను, ఉపలబ్ధిః = అది చక్షుర్గోచర మగును.

మహత్వ పరిమాణముగల యేద్రవ్యమున ననేక ద్రవ్యవత్వము (అనేక ద్రవ్యములు సమవాయ సంబంధముతో నుండుట) రూపము (ఉద్భూతము) నుండునో అదియే కన్నుల కగపడును. మూలకారణమగు ప్రకృతి యందనేకద్రవ్యములు సమవేతము గాకుండుటచే నది కంటి కగపడకున్నది.

అవ : మహాభూతమగు వాయువునందు అనేక ద్రవ్య సమవేతత్వమున్నది కదా! అది యేల కంటికగపడదు ?

సూ. :- సత్యపి ద్రవ్యత్వే మహత్వే రూపసంస్కారా భావాత్ వాయో రనుపలబ్ధిః ౪.౧.౭

ద్రవ్యత్వే = అనేక ద్రవ్యవత్వము, మహత్వే=మహత్పరిమాణ వత్వము, సత్యపి = ఉన్నప్పటికి, రూపసంస్కారాభావాత్ = రూపసంబంధము లేకపోవుటవల్ల, వాయో రనుపలబ్ధిః = వాయువు కంటికి కనబడదు.

అవ : దేని సంబంధమువల్ల ద్రవ్యము ... మగునో, ఆరూప మెట్లు కంటికి కనబడును ?

సూ. :- అనేక ద్రవ్యసమవాయాత్ రూపవిశేషాచ్చ
రూపోపలబ్ధిః ౪.౧.౮

అనేక ద్రవ్యసమవాయాత్=అనేక ద్రవ్యములు సమవేతములై యుండు నట్టియు మహత్పరిమాణము గలిగినట్టియు ద్రవ్యము నందు సమవేతమై యుండుటవల్లను, రూపవిశేషాత్ = ఉద్భూతత్వానభిభూతత్వముల కాశ్రయ మగుటవల్లను, రూపోపలబ్ధిః = రూపము కంటికి కనబడును.

అనేకావయవ ద్రవ్యములచే నేర్పడి మహత్పరిమాణ వంతమైన ద్రవ్యమునందు ఏరూపము సమవాయ సంబంధ ముతో నుండి యుద్భూతత్వాది విశేషముల కాశ్రయమగునో ఆరూపమే చక్షుర్గోచర మగును. ఇతర రూపము కనబడదు.

ప్రత్యక్ష గ్రహణయోగ్యత్వ ముద్భూతత్వ మనబడును. బలవత్సజాతీయగ్రహణకృతమగు నగ్రహణత్వము అభిభవ మనబడును.

(పెద్దదీపముండగా చిన్నదీపము కనబడదు. సూర్యు డుండగా నక్షత్రములు కనబడవు. చిన్నదీపమునకు పెద్ద

దీపము, నక్షత్రములకు సూర్యుడు బలవత్సజాతీయములు. అవి గ్రహింపబడునప్పుడు చిన్నవి గ్రహింపబడవు. బలవత్స జాతీయ గ్రహణకృతమగు నగ్రహణత్వమనగా నిట్టిదియే.)

సూ. :- తేన రస గంధ స్పర్శేషు జ్ఞానం వ్యాఖ్యాతమ్ ४.౧.౯

తేన=రూపోపలబ్ధికి నిర్దేశింపబడిన ప్రయోజకత్వముచేత, రస గంధస్పర్శేషు = రస గంధ స్పర్శములయిన విశేషగుణము లందు, జ్ఞానం = వాసన, నాసికాది జ్ఞానముకూడ, వ్యాఖ్యాతమ్ = నిరూపింపబడినదని యెఱుగవలయును.

అవ : పాషాణాది గంధము నాసికకు గోచరము గాకుం డుటచే పై లక్షణమట వ్యభిచరించు నను సందేహమును దూరమొనర్చుచున్నాడు.

సూ. :- తస్యాఽభావా దవ్యభిచారః ४.౧.౧౦

తస్య = గంధ విశేషము, అభావాత్ = లేకుండుటవలన, అవ్యభిచారః = పై నియమమున నెట్టి దోషమును లేదు.

పాషాణాదులలో గంధముండును. కాని అనుద్భూత రూపమున నుండును. కాబట్టి నాసిక కుపలబ్ధము కాదు. అందువల్లనే లక్షణమున అనేక ద్రవ్య సమవేతత్వముతో బాటు గంధ విశేషత్వము నుండుట యావశ్యకమని సూచింపబడి నది. విశేషత్వ మనగా ఉద్భూతత్వము అనభిభూతత్వము నని పైన వర్ణించియున్నాము.

అవ : రూప రస గంధ స్పర్శాదులు బాహ్యేంద్రియములలో నొక్కొక్క దానిచే నుపలబ్ధము లగునని చెప్పినట్లు సంఖ్యాది గుణాంతరముల యుపలబ్ధికిగల ప్రయోజకత్వము-విశేషహేతుత్వము-ను నిరూపించుచున్నాడు.

సూ. :- సంఖ్యాః, పరిమాణాని, పృథక్త్వం, సంయోగ
విభాగౌ, పరత్వా పరత్వే, కర్మ చ, రూపద్రవ్య
సమవాయా చ్చాక్షుషాణి ౪.౧.౧౧

సూత్రమునందలి చకారము వలన స్నేహద్రవత్వవేగ గుణములను గ్రహింపవలయును. సూత్రమున వర్ణింపబడిన సంఖ్యా పరిమాణము, పృథక్త్వము, సంయోగ విభాగములు, పరత్వా పరత్వములు, స్నేహము, ద్రవత్వము, వేగము, కర్మము ఇవియన్నియు, రూపద్రవ్య సమవాయాత్ = రూపముగల ద్రవ్యములందు సమవాయ సంబంధముతో నుండుటవల్ల, చాక్షుషాణి = చక్షుర్గోచరములు, త్వగింద్రియ గోచరములు నగునని సూత్రార్థము.

సూ. :- అరూపి ష్వచాక్షుషాణి ౪.౧.౧౨

పూర్వసూత్రమంతయు నిందు జోడింపవలయును. అనగా పై జెప్పిన సంఖ్యాదులన్నియు, అరూపిషు = రూపములేని ద్రవ్యములందు సమవాయ సంబంధముతో నుండియు, అచాక్షుషాణి = చక్షుర్గోచరములు, త్వగింద్రియ గోచరములు కావు, అని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

సూ. :- ఏతేన గుణత్వే భావే చ సర్వేంద్రియజ్ఞానం
వ్యాఖ్యాతమ్ ౪.౧.౧౩

ఏతేన = రూపాది గుణము లా యా యింద్రియ గోచరము లగునని చెప్పుటచే, గుణత్వే = గుణములందుండు గుణత్వ మను జాతియు, భావే చ = 'సత్తా' యను పరజాతియు, సర్వేంద్రియ జ్ఞానం=చక్షురాదీంద్రియము లన్నిటికి విషయము లగునని, వ్యాఖ్యాతమ్ = వ్యాఖ్యానము చేయబడిన ట్లెంచ వలయునని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.

('యేనేంద్రియేణ యా వ్యక్తి ర్గృహ్యతే తేనైవ తద్గతా జాతి' రపి) 'ఏవ్యక్తి యే యింద్రియముచే గ్రహింపబడునో అవ్యక్తియందలి జాతియు నా యింద్రియముచేతనే గ్రహింప బడు'నను నియమము నిట స్మరింపవలయును.

చతుర్థాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

అవ : మూలకారణమగు ప్రకృతి సద్భావమును నిరూపించుటకు పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము హేతువుగా నుదాహరింపబడినది కదా ! ఆ హేతుద్రవ్య మెన్నివిధముల నుండునన ? (సద్భావము ఉనికి)

సూ. :- తత్పునః పృథివ్యాది కార్య ద్రవ్యం త్రివిధం
శరీరేంద్రియ విషయ సంజ్ఞకమ్ ౪.౨.౧

తత్పునః=మూలప్రకృతి సద్భావమునకు లింగముగా నుదాహరింపబడిన, పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యం = భూమి మున్నగు జన్యద్రవ్యము, శరీరేంద్రియ విషయ సంజ్ఞకమ్ = శరీరము, ఇంద్రియము, విషయము నను పేరులతో, త్రివిధమ్=మూడు విధములుగా నున్నది.

(భోక్తుర్భోగాయతనం, చేష్టేంద్రియార్థాశ్రయో వా శరీరమ్) ఆత్మ సుఖదుఃఖముల ననుభవింప ననువగు నాయతనము శరీర మనబడును. లేక చేష్టలకు, ఇంద్రియములకు ఇంద్రియార్థము లయిన శబ్దస్పర్శాదులకు నాశ్రయమైనది శరీరమనబడును.

(శరీరేంద్రియ సంయుక్తేఽర్థే జ్ఞాతు రపరోక్ష ప్రతీతి సాధనం ద్రవ్య మింద్రియమ్) శరీరేంద్రియములతో సంయుక్తములయిన పదార్థముల ప్రత్యక్ష జ్ఞానమును ఆత్మకు కలిగించు సాధనము ఇంద్రియ మనబడును.

(శరీరేంద్రియ వ్యతిరిక్తత్వే సతి ఆత్మోపభోగసాధనం ద్రవ్యం విషయః) శరీరేంద్రియములకు భిన్నమై ఆత్మకు సుఖదుఃఖముల ననుభవించుటలో సాధనమగు ద్రవ్యము విషయమనబడును. ఇట్లు భూజల తేజోవాయువులు ప్రతిదియు మువ్విధములుగా నుండును. శరీరము లేకుండుటచే నాకాశము రెండు విధములు. శరీరేంద్రియములు రెండును లేకుండుటచే కాలము-దిక్కు నొక్కొక్క విధమై యున్నవి.

అందు అస్మదాదుల దేహము శరీరము; నాసాగ్రవర్తి ఘ్రాణ మింద్రియము, మృత్పాషాణాదులు విషయము నని పృథివి మువ్విధములు. (౧) జలచరముల దేహము శరీరము. రసనాగ్రవర్తి జిహ్వ ఇంద్రియము, సరిత్సముద్ర హిమకరకాదులు-నదులు, సముద్రములు, మంచు, వడగండ్లు విషయమునని జలము మువ్విధములు. (౨) తేజోమండలస్థ సత్త్వముల దేహము శరీరము. కృష్ణతారాగ్రవర్తి చక్షువు ఇంద్రియము. (నల్లని కనుపాపలో నుండునది) భౌమ-దివ్య-ఉదర్య-ఆకరజ (భౌమ = భూమిలో వాడుకొను నిప్పు, దివ్యము = ద్యులోకమునందలి సూర్యాదులలోని అగ్ని, ఉదర్యము=ఉదరములోని జఠరాగ్ని, ఆకరజము=గనులలో నుండు అగ్ని.) భేదముల నొప్పునది విషయమునని అగ్ని మువ్విధములు. (౩) వాయుమండలస్థ జీవుల దేహము శరీరము, శరీరమంతటను వ్యాపించి యుండు త్వక్కు ఇంద్రియము. వృక్షాదులను కంపింప జేయుటలో హేతువును, శరీరాంతర్భాగముల సంచరించు ప్రాణమును విషయము. ఇట్లు వాయువు మువ్విధములు. (౪) కర్ణశష్కుల్యవచ్ఛిన్నాకాశము శ్రోత్రేంద్రియము. మిగిలిన ఆకాశము విషయము నని ఆకాశము రెండు విధములు.

అవ : పై జెప్పబడిన మువ్విధములగు పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యములు పంచభూతముల కలయికచే నేర్పడునా లేక యొక్కొక్కటి యొక్కొక్క భూతముచే నేర్పడునా ?

సూ. :- ప్రత్యక్షాప్రత్యక్షాణాం సంయోగస్యాప్రత్యక్షత్వాత్ పంచాత్మకం న విద్యతే ౪.౨.౨

శరీరేంద్రియ విషయము లనబడు పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము. పంచాత్మకం = పంచభూత సంయోగము సమవాయి ,కారణ ముగా గలది. న విద్యతే = కాదు. ఎందువల్లనన. ప్రత్యక్షా ప్రత్యక్షాణాం = ప్రత్యక్షము లగు నట్టియు ప్రత్యక్షములు కానట్టియు ద్రవ్యములయొక్క. సంయోగస్య = పరస్పర సంయోగ మను సంబంధము. అప్రత్యక్షత్వాత్ = ప్రత్యక్షము కాదు, అను నియమమువలన.

శరీరేంద్రియ విషయము లనబడు పృథివ్యాది కార్య ద్రవ్యము పంచభూతముల కలయికచే నేర్పడునది కాదు. ఎందువల్లననగా – ప్రత్యక్షములగు పృథివీ జలాగ్నులయు, అప్రత్యక్షములగు వాయ్వాకాశములయు పరస్పర సంయోగ సంబంధము ప్రత్యక్షము కాదు కనుక. సంయుక్తములగు ద్రవ్యములు రెండు ప్రత్యక్షములగుచో వాని సంయోగము కూడ ప్రత్యక్షమగును. ఒక ద్రవ్యము ప్రత్యక్షమై మఱొకటి అప్రత్యక్ష మగుచో వాని సంయోగము అప్రత్యక్షమే యగునని నియమము.

సూ. :- గుణాంత రాప్రాదుర్ భావా చ్చ ౪.౨.3

ఈ సూత్రమునందలి చకారము పంచాత్మకము (పంచభూత ములతో నిర్మింపబడినది) కాదనుటలో నిది మఱియొక హేతువని తెలుపుటకు ప్రయోగింపబడినది. శరీరేంద్రియాది కార్యములు పంచాత్మకములుగావు. ఎందువల్లనన, గుణాం తరాప్రాదుర్భావాత్ = కారణ గుణములకంటె భిన్నగుణము గుణాంతర మనబడును. అట్టి గుణాంతరమిట కనబడ కున్నది. కాబట్టి పంచాత్మకము గాదని తెలియుచున్నది.

అవ : పంచాత్మకము గాకున్న త్ర్యాత్మక మగునా ? యన-

సూ. :- న త్ర్యాత్మకం ४.२.४

పూర్వసూత్రమిట ననువర్తించును. కాబట్టి గుణాంతరా ప్రాదుర్భావము వలననే శరీరేంద్రియాదికార్యము త్ర్యాత్మక మును కానేరదు.

అవ : శరీరేంద్రియాదులు పంచాత్మకముగాని, త్ర్యాత్మ కముగాని కాని పక్షమున గంధమువలె క్లేద పాకాది గుణములు జలజ్యోతి రనిలాదులకు సంబంధించినవి వానియం దేల కనబడుచున్నవి ?

సూ. :- అణుసంయోగ స్త్వప్రతిషిద్ధః ४.२.५

శరీరాది కార్యములందు, అణుసంయోగస్తు = జలాదుల యణువుల సంయోగము మాత్రము మాచే, అప్రతిషిద్ధః = నిషేధింపబడలేదు.

శరీరాది కార్యములు ఒక్కొకక్క ద్రవ్యముచే నేర్పడినవి. ద్రవ్యాంతరములు వాని కారంభకములుకావు. అనుటచే ద్రవ్యారంభక మగు నసమవాయి కారణరూప సంయోగము నిషేధింపబడినది. కాని నిమిత్త కారణ భూతమగు సంయో గము ప్రతిషిద్ధము కానేరదు. అందువలన పృథివ్యారబ్ధ ద్రవ్యమునందు జలాదుల అణుసంయోగము ఉపష్టంభక ముగా (పోషకముగా) నుండునని భావము. కాబట్టి ఆయా ద్రవ్యగుణములు ప్రతికార్యమునందు కనబడుట దోషము కానేరదు.

సూ. :- తత్ర శరీరం ద్వివిధం యోనిజ మయోనిజం చ

౪.౨.౬

తత్ర = శరీరేంద్రియ విషయములందు, శరీరం=శరీరనామక ద్రవ్యము, యోనిజం = శుక్రశోణితముల సన్నిపాతము యోని యనబడును. దానివలన జనించినది యోనిజ మనబడును, అయోనిజం చ = యోనివలన జనింపనిది అని, ద్వివిధం= రెండు విధములని సూత్రార్థము.

యోనిజ శరీరము మరల రెండువిధములుగా విభజింప నగును. జరాయుజము, అండజము. గర్భవేష్టన చర్మపుట కము-మావి-జరాయువనబడును. దానినుండి పుట్టుటవలన మనుష్య పశుమృగముల శరీరములు జరాయుజములు. పక్షులయు సరీసృపములయు శరీరము అండజము.

అయోనిజము సాంకల్పికము, సాంసిద్ధికము, స్వేద జము, ఉద్భిజ్జము నని నాలుగు విధములు. ప్రజాపతి సంకల్పమువలన సృష్ట్యాదియందు బుట్టిన మహర్షి - పశు - పక్షుల శరీరములు సాంకల్పికములు. యోగసిద్ధివలన నేర్పడిన యోగుల శరీరములు సాంసిద్ధికములు. దంశ మశ కాదుల శరీరములు స్వేదజములు. తరు గుల్మ లతాదుల శరీరము లుద్భిజ్జములు, అని తెలియనగును.

అవ : సర్గాదియందు జనించిన జీవాత్మల శరీరములు అయోనిజము లనుటకు హేతువేమి ?

సూ. :- అనియత దిగ్దేశ పూర్వకత్వాత్ ౪.౨.౭

అనియత దిగ్దేశ పూర్వకత్వాత్ = నిశ్చిత దిగ్దేశ కారణకములు గాకుండుట వలన సర్గాదియందలి శరీరములు అయోనిజము లని సూత్రార్థము.

సూ. :- ధర్మవిశేషా చ్చ ౪.౨.౮

ఇందలి చకారమువలన అధర్మ విశేషము గ్రాహ్యము, ధర్మ విశేషాచ్చ = ధర్మాధర్మ విశేషముల వలన (ధర్మాధర్మ విశేషములన ప్రకృష్ట (బలపడిన) ధర్మాధర్మము లని అభిప్రాయము).

సర్గాదియందలి శరీరములు భూత సూక్ష్మ కారణముల వలననే యేర్పడునని యెంచిన నవి ఘటపటాదులకంటె విలక్షణములు కానేరవు. కాబట్టి ధర్మాధర్మ సహకృత భూత సూక్ష్మ కారణములచే నేర్పడునని యీ సూత్రభావము.

అందు ధర్మవిశేష సహితమువలన సృష్ట్యాదియందలి మహర్షుల శరీరములును, అధర్మ సహితము వలన దంశమశ కాది క్షుద్రజంతువుల శరీరములును, ధర్మాధర్మ సహితము వలన పశ్వాదుల శరీరములును, జనించునని వివేకము.

సూ. సమాఖ్యాభావా చ్చ ౪.౨.౯

(సమాఖ్యా = యౌగికసంజ్ఞ) సమాఖ్యాభావాచ్చ = మనువు, అగ్ని, వాయువు, నను వేదోక్తసంజ్ఞల వలన, సర్గాదియందు అయోనిజ శరీరభేదములు గలవని తెలియుచున్నది.

అవ : మహర్షుల సంజ్ఞలు ఇతర నామములవలెనే వారి మాతాపితలచే సంకేతింపబడినవని యేల చెప్పరాదు ?

సూ. :- సంజ్ఞాయా అదిత్వాత్ ౪.౨.౧౦

సంజ్ఞాయాః = మహర్షుల సంజ్ఞలు, అదిత్వాత్ = మొదటి వగుటవలన.

మహర్షులు సర్గాదియందు బుట్టినవారు, అంతకుపూర్వము మఱియెవరి యుత్పత్తియు నయియుండలేదు. అందుచే మహర్షుల సంజ్ఞలు వారికి పూర్వ ముద్భవించిన వ్యక్తులచే నేర్పఱపబడినవని యెంచుట కవకాశము కానము.

సూ. :- స న్త్యయోనిజాః ౪.౨.౧౧

కాబట్టి సర్గాదియందు జనించిన మహర్షి ప్రభృతుల శరీరములు, అయోనిజాః సన్తి = యోని లేకయే యేర్పడినవి.

అవ : ఇందు వైదిక ప్రమాణ మేమన ?

సూ. :- వేదలింగా చ్చ ౪.౨.౧౨

వేదప్రమాణము వలనను అయోనిజ శరీరములు కలవని సూత్రాభిప్రాయము.

వైదిక ఉదాహరణములు :

"విద్వాన్ దేవాన్ జగత్యావివేశ
తేన చాక్లుపే ఋషయో మనుష్యాః"
(ఋ. అ. ౮. ౪. వ. ౧౮. ౫.)

"తస్మాదశ్వా అజాయన్త, యే కే చోభయాదతః
గావో హ జజ్ఞిరే తస్మాత్ తస్మా జ్జాతా అజావయః"
(ఋ అష్ట ౮. అ౪. వ. ౧౮. ౧౦)

పంచమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

పూర్వాధ్యాయములందు ద్రవ్యములు పరీక్షింపబడినవి. తరువాత క్రమాగత గుణములు పరీక్షింప బడవలసియుండగా శిష్యుల జిజ్ఞాస ననుసరించి ముందుగా కర్మమును పరీక్షింప నెంచి ఉత్క్షేపణమను కర్మమును గుఱించి మహర్షి సూత్రమును రచించుచున్నాడు.

సూ. :- ఆత్మసంయోగ ప్రయత్నాభ్యాం హస్తే కర్మ

౫.౧.౧

ఆత్మ సంయోగప్రయత్నాభ్యాం = మనోవిశిష్టమగు ప్రత్యగాత్మ యొక్క సంయోగ ప్రయత్నములవలన, హస్తే =శరీరావయవ మయిన చేతియందు, కర్మ = ఉత్క్షేపణాత్మకమగు క్రియ యేర్పడుచున్నది.

జీవాత్మ తాను చేయదలచిన యజ్ఞాధ్యయనాదులందు శరీరావయవ మగు చేతిని పైకెత్త నిచ్ఛగించినపుడు ఆత్మ యందు తదనుకూల ప్రయత్నమేర్పడును. ఇట్టి ప్రయత్న ముతో గూడిన ఆత్మ హస్త సంయోగమువలన ఉత్క్షేపణ మను కర్మ మేర్పడును.

ఆత్మ యణుస్వరూపముగలదై హృదయమున నుండు టచే హస్తముతో సాక్షాత్ సంబంధము కలుగజాల నప్పటికి

మనస్సు మధ్యమ పరిమాణముగల దగుటవలన దానిద్వారా అత్మకు హస్తసంయోగ మేర్పడుట కెట్టి యాటంకము నుండ దని గ్రహింపవలయును.

ఈ ఉత్క్షేపణకార్యమునకు సమవాయి కారణము హస్తము. అసమవాయి కారణము ప్రయత్నముం గూడిన అత్మ సంయోగము. నిమిత్త కారణము ప్రయత్నము.

అవ : హస్తోత్క్షేపణమును చెప్పి తదధీన ముసలోత్క్షేపణ మును వర్ణించుచున్నాడు.

సూ. :- తథా హస్తసంయోగాచ్చ ముసలే కర్మ ౫.౧.౨

ఇందలి చకారమువలన గురుత్వము గ్రహింపబడుచున్నది. తథా హస్తసంయోగా చ్చ = ఉత్క్షేపణముతో కూడిన హస్త సంయోగమువలనను గురుత్వము వలనను, ముసలే=యజ్ఞాదు లందు ధాన్యాదులను దంచుట కుపయోగించు రోకటియందు, కర్మ = ఉత్క్షేపణ కర్మము జనించును.

మానవుడు చేతితో రోకటిని పట్టుకొని 'దీనిని ఎత్తుదును, అని కోరును. అప్పుడు అత్మయందు ప్రయత్నము జనించును. దానివలన అత్మకు హస్తముతో సంయోగ మేర్పడును. ఆ సంయోగమువలన హస్తమున ఉత్క్షేపణ కర్మము జనించును. ఆ క్షణముననే అత్మప్రయత్నము నపేక్షించునట్టి ఉత్క్షేపణ కర్మముతో కూడిన హస్తముతో ముసలమునకు (రోకలికి) సంయోగ ముండుటవలన ముసలమునందును ఉత్క్షేపణ కర్మము జనించును. అప్పుడు రోకలి పైకి (కొంతదూరము) ఎత్తబడును. ఆకోరికకు నివృత్తి కలిగినపుడు మరల జనించు అపక్షేపణేచ్ఛ నపేక్షించు అత్మహస్త సంయోగమువలన

హ_స్తమునందును, అట్టి హ_స్తముసల సంయోగము వల్ల
ముసలమునందును, ఒకే సమయమున అపక్షేపణ కర్మమ
జనించును.

అవ : రోకలి ఱోటితో కొట్టుకొని పైకి ఎగురునుకదా!
ముసలోత్పతనమునందు హ_స్తసంయోగము కారణమగునా

సూ. :- అభిఘాతజే ముసలాదౌ కర్మణి వ్యతిరేకా

దకారణం హ_స్తసంయోగః ౫.౧.

అభిఘాతజే = ముసలాదులతో ఱోటికేర్పడు, అభిఘాతాఖ్యగల
సంయోగ విశేషమువల్ల నేర్పడు, ముసలాదౌ కర్మణి = ము
లాదులం దేర్పడు ఉత్పతన కర్మమందు, హ_స్తసంయోగః =
పూర్వపు హ_స్త సంయోగము, అకారణం = కారణముకాదు
ఎందువల్లనన, వ్యతిరేకాత్=ఆ హ_స్త సంయోగము లేకున్నను
రోకలి ఱోటితో కొట్టుకొని పైకెగురును.

అభిఘాతము = రోకటితో దంచునప్పుడు రోకటికిఱోటి
కలుగు సంయోగము. అట్టి అభిఘాతమువలన రోకటియందు
ఉత్పతన-పైకెగురు-కర్మ కలుగును. అట్లు రోకలి పైకెగురు
టలో హ_స్త సంయోగము కారణము కాదు. కారణమేమన:
హ_స్త సంయోగము లేకున్నను రోకలి ఱోటితో కొట్టుకొనినపుడు
పైకెగురును.

సూ. :- తథా ఆత్మ సంయోగో హ_స్తకర్మణి ౫.౧.౪

'వ్యతిరేకాదకారణమ్' అను శబ్దము దిందును అను
వర్తించును, తథా = ఱోటితోకొట్టుకొని రోకలి పైకెగురుటలో

హస్త సంయోగమెట్లు కారణముకాదో అట్లు, హస్తకర్మణి = రోకలి పైకెగురునపుడు రోకటితో కూడ హస్తము పైకెగురును. ఆ హస్తోత్పతనమునందు, ఆత్మ సంయోగః = ప్రయత్నవంత మగు నాత్మ సంయోగము, అకారణం = కారణము కాదు. ఏందువల్లనన, వ్యతిరేకాత్ = అదిలేకున్నను జరుగును.

అవ : అప్పుడు దేనివలన హస్తమునం దుత్పతన కర్మ మేర్పడు చున్నది ?

సూ. :- అభిఘాతాన్ముసల సంయోగాద్ధస్తే కర్మ ౫.౧.౫

అభిఘాతాత్ = ఱోటి తాకిడివలన, ముసలసంయోగాత్=పుట్టిన వేగయుక్త ముసల సంయోగమువలన, హస్తే కర్మ = హస్తమునం దుత్పతన కర్మ మేర్పడుచున్నది.

ఱోటి తాకిడివలన జనించిన వేగముతోకూడిన రోకటితో సంయోగముండుటచే హస్తమునందు కర్మమేర్పడుచున్నది.

అవ : కాని ఆసమయమున శరీరమునందును చలనాత్మక కర్మము చూడనగును. అది యెట్లేర్పడుచున్నది ?

సూ. :- ఆత్మకర్మ హస్త సంయోగాచ్చ ౫.౧.౬

హస్తసంయోగాచ్చ = శరీరావయవమగు హస్తమునకు వేగముతో కూడిన రోకటితో సంయోగముండుటవలనను, వేగము వలనను, ఆత్మకర్మ = శరీరమునందు సంచలనాత్మక కర్మ మేర్పడుచున్నది.

సూ. :- సంయోగాభావే గురుత్వా త్పతనమ్ ౫.౧.౭

సంయోగాభావే = పతనమునకు ప్రతిబంధకమగు సంయోగ విశేషము లేకుండుటంబట్టి, గురుత్వాత్ = అడ్డు పెట్టబడని అసమవాయి కారణమగు గురుత్వము వలన, పతనమ్ = ఉపరిస్థిత వస్తువునందు అపక్షేపణ రూపకర్మ మేర్పడును.

అందు మొదటి పతనము గురుత్వమువలనను అనంతర పతనములు గురుత్వ వేగమువలనను అగునని యెఱుగునది.

అవ : గురుత్వమువలన నూర్ధ్వతిర్యగ్గమనములు కలుగక పతనమే యేల కలుగవలయును ?

సూ. :- నోదన విశేషాభావాన్నోర్ధ్వం న తిర్యగ్గమనమ్ ౫.౧.౮

నోదన విశేషాభావాత్ = ఒకానొక సంయోగ సంబంధము నోదన మనబడును. దానిలోని తర తమ భేదములు నోదన విశేషము లనబడును. అట్టిది లేకుండుటవలన, నోర్ధ్వం న తిర్యగ్గమనమ్ = ఊర్ధ్వముగాగాని అడ్డముగాగాని గమన మేర్పడదని సూత్రార్థము.

అవ : నోదన విశేష మెట్లేర్పడుచున్నది ?

సూ. :- ప్రయత్న విశేషా న్నోదన విశేషః ౫.౧.౯

ప్రయత్నవిశేషాత్ = పైకిగాని, క్రిందికిగాని, అడ్డముగాగాని, దూరమునకుగాని యొకానొక వస్తువును (పాఱ) వేయుదును కోరికతో జనించు ప్రయత్న విశేషము వలన, నోదన విశేషః = నోదకములగు హస్త, జ్యాదులతో న్నోదములయిన

లోష్ఠ బాణాదులకు గల సంబంధ విశేష స్వరూపమగు నోదన విశేషము జనించును.

సూ. :- నోదనవిశేషా దుదసన విశేషః ౫.౧.౧౦

నోదన విశేషాత్=పైన జెప్పిన నోదన విశేషమువలన, ఉదసన విశేషః = గురుత్వముగల వస్తువునందు దూరోత్క్షేపణాదులు కలుగును.

సూ. :- హస్తకర్మణా దారక కర్మ వ్యాఖ్యాతమ్ ౫.౧.౧౧

లోష్ఠాదుల (ఱాయి మొదలగువానిని) నుత్క్షేపించుటకు హస్తమునం దెట్లు కర్మము జనించునో అట్లే క్రీడించుబాలకుల హస్త పాదాదులందు చలన మేర్పడునని సూత్రాభిప్రాయము.

సూ. :- తథా దగ్ధస్య విస్ఫోటనే ౫.౧.౧౨

దగ్ధస్య = వహ్ని సంయోగమువలన దహింపబడిన ఱాళ్లు బొంగులు మున్నగునవి, విస్ఫోటనే=పగిలినపుడు వాని యవయవములందు కలుగు తిర్యగ్గమనాది రూపముగుకర్మ, తథా= బాలకులందు కలుగు కర్మములవలె నేర్పడు నని సూత్రార్థము.

అవ : ప్రసుప్త్యా ద్యవస్థలందు చలనము కొండొక సమయముల కనబడును. చైతన్యము లేకుండుటచే ప్రయత్న ముండదుగనుక ఆ చలన మెట్లేర్పడును ?

సూ. :- యత్నాభావే ప్రసుప్తస్య చలనమ్ ౫.౧.౧౩

'వాయుసంయోగాత్' అను హేతువు ముందు సూత్రమునుండి గ్రహింపసగును. యత్నాభావే = ప్రయత్నము లేనప్పుడు,

ప్రసుప్తస్య = (ప్రసుప్తి యచేతనావస్థను తెలుపును కాబట్టి) నిద్రామూర్ఛా మరణాద్యవస్థలను పొందిన వానియొక్క, చలనం = అకస్మాత్తుగా నప్పుడప్పుడు కలుగు కదలిక, వాయు సంయోగాత్ = వాయు విశేష (ప్రాణవాయు) సంయోగము వల్లనని యెఱుంగ వలయును.

అవ : మఱొక యుదాహరణము :

సూ. :- తృణే కర్మ వాయు సంయోగాత్ ౫.౧.౧౪

తృణే = తృణాదులందు, కర్మ=ఊర్ధ్వ తిర్యగ్గమనాది లక్షణ క్రియ, వాయు సంయోగాత్ = ఆధిభౌతిక వాయు సంయోగమువల్ల నగునని సూత్రార్థము.

అవ : కొన్ని మణులు మున్నగునవి కదలుచుండుట చూడనగును. వానిలో ప్రయత్నాది దృష్టకారణ మేమియు గానరాదు. కాబట్టి యట నేర్పడు కర్మమునకు కారణ మేమగు నన ?

సూ. :- మణిగమనం సూచ్యభిసర్పణ మదృష్టకారణమ్ ౫.౧.౧౫

మణిగమనం = తృణకాంతమణినిగూర్చి తృణవిశేషమున గలుగు గమన రూప మగుకర్మము, సూచ్యభిసర్పణం= అయస్కాంతమణి వైపునకు సూచీగమనము అదృష్టకారణమ్ = దృష్టిగోచరము కాని వస్తు స్వభావాత్మకమగు అదృష్ట కారణమువల్ల నేర్పడుచున్నది.

అవ : ప్రతిక్రియయు నాలుగు క్షణములుండి యైదవ క్షణమున నశించును. కాబట్టి వింటినారినుండి విడివడిన బాణమునందు ఆ బాణము క్రిందపడు లోపల ననేక కర్మము లేర్పడుచున్నవని యంగీకరింపవలసి వచ్చుచున్నది. ఆ యనేకత్వమునకు లింగమేమన ?

సూ. :- ఇషా వయుగపత్సంయోగవిశేషాః
కర్మాన్యత్వే హేతుః ౫.౧.౧౬

ఇషా = జ్యావిముక్త-నారినుండి వదలిన-బాణమునందు, కర్మాన్యత్వే = పతనకాలమునకు మధ్య నేర్పడు అనేక కర్మములందు, అయుగపత్సంయోగ విశేషాః = భిన్నభిన్న సమయములం దుత్పన్నములగు స్వజన్యోత్తరోత్తర సంయోగ విశేషములు, హేతుః = కారణము.

ధనుర్విముక్త బాణము దూరమున భూమిపై పడుటకు పూర్వము అంతరాలమున ననేక ప్రదేశములతో సంయుక్త మగుచుండుట చూచుచున్నాము. ఆ యా దేశములతోనగు సంయోగములక్రమ మిట్లుండును. ''మొదటి క్షణమున కర్మోత్పత్తి, అనంతరము విభాగము, అటుపై పూర్వసంయోగ నాశము, తరువాత ఉత్తరసంయోగము" ఇట్లు నాలుగు క్షణములగును. అయిదవ క్షణమున స్వజనక కర్మము నశింప జేయబడును. ఇట్టి సంయోగము లన్నియు నొక్క క్షణమున నేర్పడు నన వీలుండదు. అనేక క్షణములలో నేర్పడు నీ సంయోగము లన్నియు నొక్క కర్మముచే నగుటకు వీలుండదు. కాబట్టి యనేక కర్మము లనాయాసముగ సిద్ధించునను

భావముతో పై సూత్రమున ''అయుగపత్సంయోగవిశేషాః హేతుః'' అని యుదాహరించి యున్నాడు.

అవ: బాణ పతనమునకు పూర్వము దానియం దనేక కర్మములే కారణమున జనించునన ?

సూ. :- నోదనాదాద్యమిషోః కర్మ, తత్కర్మకారితాచ్చ సంస్కారాదుత్తరం, తథోత్తర ముత్తరంచ
౫.౧.౧౭

నోదనాత్ = నోదనమను పేరుగల ఇషుజ్యా సంయోగవిశేషము వలన, ఇషోః = బాణమునందు, అద్యం కర్మ = మొదటి కర్మ మేర్పడును. తత్కర్మ కారితాచ్చ = అద్యకర్మము వలన జనించిన, సంస్కారాత్ = వేగాఖ్య సంస్కారమువలన ఉత్తరం = రెండవకర్మము, తథోత్తర ముత్తరంచ = అద్య కర్మము వలన నేర్పడిన వేగాఖ్య సంస్కారము వలన ద్వితీయ కర్మమెట్లు జనించినదో అట్లే తృతీయ చతుర్థ పంచ మాది కర్మములును జనించు నని సూత్రార్థము.

అవ: వేగాఖ్య సంస్కారమే యనేక కర్మములను పుట్టించు నెడల బాణ మెన్నడును క్రింద బడరా దనిన —

సూ. :- సంస్కారాభావే గురుత్వా త్పతనమ్ ౫.౧.౧౮

సంస్కారాభావే = కర్మసంతానమను బహుకార్య కారణము వలన శక్తి క్షీణించి వేగాఖ్య సంస్కారము ప్రతిబంధకము కాకపోగా, గురుత్వాత్ = ప్రతిబంధక రహితమైన బాణము

నందలి గురుత్వమువలన, పతనమ్ =బాణమును క్రింది ప్రదేశముతో సంయుక్త మొనర్పగల కర్మము (పతనము) ఏర్పడును.

ఇట్లే దూరక్షిప్త లోష్ఠాదుల విషయమున నెఱుంగునది.

పంచమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

ఈ యాహ్నికమున పృథివ్యాది ద్రవ్యములందు నోద నాదులవలన జనించు కంపనాది కర్మములను పరీక్షింపగోరి మొదట పృథివి యందలి కర్మమును సూత్రించుచున్నాడు.

సూ. :- నోదనాభిఘాతాత్ సంయుక్త సంయోగాచ్చ
పృథివ్యాం కర్మ ౫.౨.౧

నోదనాభి ఘాతాత్ = అభ్యంతర వస్తువుల నోదనాభిఘాతాఖ్య సంయోగమువలన, సంయుక్త సంయోగాచ్చ=వస్తుసంయుక్త పృథివీ సంయోగము వలన, పృథివ్యాం=భూపర్వతాదులందు, కర్మ = భూకంపాది కర్మమేర్పడును.

ఏ సంయోగముచేత సంయోగి పదార్థములు పరస్పరము విభక్తములు కావో అట్టి సంయోగము నోదన మనబడును. లేక (యః సంయోగ విశేషః శబ్దనిమిత్తకారణం న భవతి స్పర్శ

వద్ద్రవ్య సంయోగ ఇతి యావత్ స నోదనాఖ్యః సంయోగః) శబ్దమునకు నిమిత్త కారణముగాని స్పర్శవద్ద్రవ్యసంయోగము నోదన మనబడును.

(స్పర్శవేగోభయవద్ద్రవ్య సంయోగోఽభి ఘాతాఖ్యః సంయోగః) ఏ సంయోగ విశేషమువలన పుట్టిన కర్మము సంయోగి పదార్థములను వేఱుపఱచి శబ్దమును జనింప జేయునో ఆ సంయోగ విశేషము అభిఘాత మనబడును.

భూమి తనలోనున్న వస్తువులచే నుద్యమానమో లేక అభిహన్యమానమో అగుచు తనపైనున్న పర్వతాదులతో సంయోగము పొందును. అట్టి సంయోగమే సంయుక్త సంయోగ మనబడును,

అవ : భూమి తన యక్షముమీదను, సూర్యుని చుట్టును తిరుగుచున్నది గదా! ఇట్లు తిరుగాడు భూమిలో నేర్పడు నీ గమనాత్మకమగు కర్మమెట్లు కలుగుచున్నది ?

సూ. – తద్విశేషేణాదృష్ట కారితమ్ ౫.౨.౨

విశేషేణ = పృథివిలో నేర్పడు నీ గమనాత్మక విశేషకర్మము, తత్ = అది, అదృష్టకారితమ్ = జీవుల యదృష్టము వలన నేర్పడిన వస్తుగత శక్తివల్ల నేర్పడుచున్నది.

కర్మవైచిత్ర్యమువలన సృష్టివైచిత్ర్య మని వైదికుల సిద్ధాంతము. సూర్యమండలముచే నాకృష్టమై భూమి యిట్లు నిత్యము పరిభ్రమించుటకు కారణము జీవుల యదృష్టకారిత వస్తు శక్తియని వైదికుల ఆశయము.

సూ. :- అపాం సంయోగాభావే గురుత్వా త్పతనమ్

౫.౨.౩

అపాం = సంయోగ వశమున మేఘమండలమునను నీటికి, సంయోగాభావే = వాయుసంయోగమువలన కర్మ మేర్పడుటచే గురుత్వమున కాధారముగా పతన ప్రతిబంధకమైయున్న మేఘ సంయోగము నశించుటబట్టి, గురుత్వాత్=స్వగత గురుత్వము వలన, పతనమ్ = అధఃప్రదేశ సంయోగ ఫలకమగు వర్షణా త్మక కర్మ మేర్పడును.

అవ : భూమియందు పడిన జలము ప్రవాహరూపమున నెట్లు ప్రవహించును ?

సూ. :- ద్రవత్వా త్స్యందనమ్ ౫.౨.౪

భూపతితజలము ప్రవాహ రూపమున, స్యందనమ్=ఒక స్థలము నుండి నిమ్న ప్రదేశమునకు జరుగుట, ద్రవత్వాత్ = తన యందుగల ద్రవత్వ గుణమువలన.

జలము తనయందలి ద్రవత్వ గుణమువలన నొక స్థలమునుండి నిమ్న ప్రదేశమునకు జరుగునని భావము.

అవ: యంత్రములు లేకయే భూగతజల మెట్లంత రిక్షమునకు బోయి మేఘ రూపమును బొంది వర్షాకాలమున తిరిగి భూమిపైకి వచ్చుచున్నదన ?

సూ. :- నాడ్యవాయుసంయోగా దారోహణమ్ ౫.౨.౫

నాడ్యవాయుసంయోగాత్ = సూర్యరశ్మి వాయుసంయోగము వలన, ఆరోహణమ్ = భూమిస్థజలము అంతరిక్షమున కెగురుచున్నది.

వాయుసంయుక్త సూర్యకిరణములు జలమును అంతరిక్షమున జేర్చుచున్నవని భావము.

అవ: అది యెట్లన ?

సూ. :- నోదనా పీడనా త్సంయుక్త సంయోగాచ్చ

౫.౨.౬

నోదనా పీడనాత్ = బలవద్వాయు నోదనముచే నేర్పడిన ఆ పీడనమువలన, సంయుక్త సంయోగాత్ చ = వాయు సంయుక్త సూర్యరశ్మి సంయోగము వలనను జల మాకాశమున చేరును.

పాత్రయందు కాగుచున్న జలము బలమైన వాయువుచే ప్రేరింపబడు అగ్ని సంయోగమువలన పైకెగురునట్లు బల వద్వాయు నోదనముచే పీడింపబడు సూర్యకిరణముల సంయోగమువలన భూగత జల మంతరిక్షము నధిరోహించు చున్నదని యభిప్రాయము.

అవ: వృక్షమూలమున పోసిన జలము వృక్షాభ్యంత రమున నూర్ధ్వగమన మొనర్చుచున్నదిగదా ? అట సూర్య కిరణములు లేకుండుటచే నెట్లూర్ధ్వ గమన మేర్పడు చున్న దన ?

సూ. :- వృక్షాభిసర్పణ మిత్యదృష్టకారితమ్ ౫.౨.౭

వృక్షమూలమందుంచబడిన జలము జీవముల యదృష్ట రూపమయిన వృక్షాంతర్గత శక్తి ద్వారా వృక్షమున నూర్ధ్వ గమన మొనర్చుచున్నదని సూత్ర తాత్పర్యము.

అవ: అంతరిక్షగత జలమేల గట్టిపడి వడగండ్లరూపము నొందుచున్నది. భూమియందు బడినవుడేల కఱగి స్యందించు చున్నది.

సూ, :- అపాం సంఘాతో విలయనం చ తేజః సంయోగాత్ ౫.౨.౮

అపాం = మేఘమండలమునగల-నీటియొక్క, సంఘాతః = హిమ, కరకాది రూపమగు దృఢమయిన సంయోగ విశేషము, విలయనం చ = ఆ సంయోగ వినాశము, తేజఃసంయోగాత్ = దివ్యాదివ్యతేజః సంబంధ విశేషము వలన నగునని యర్థము.

అవ : అంతరిక్షస్థలమున దివ్యతేజః సంయోగ మున్నదనుటకు ప్రమాణమేమి ?

సూ. :- తత్ర విస్ఫూర్జథు ర్లింగమ్ ౫.౨.౯

తత్ర = మేఘమండలమునగల జలమున, దివ్యతేజఃసంయోగ మున్నదనుటకు, విస్ఫూర్జథుః = వజ్ర నిర్ఘోషము – ఉఱుము లిఙ్గమ్ = ప్రమాణమని యర్థము.

మేఘమండల గతజలమున దివ్యతేజః సంయోగము. లేకున్న ముందు మెఱపులు, తరువాత ఉఱుములు, అటుపై

కరకాది పాతమును సంభవింపవు. కాబట్టి తేజః సంయోగ మట నున్నదని యూహింపనగును.

అవ : ఇందు వైదిక ప్రమాణ మేమైన కలదా ! యన—

సూ. :- వై దే క ం చ   ౫.౨.౧౦

వైదిక ప్రమాణమును గలదని సూత్రాభిప్రాయము.

"గర్భో యో అపామ్" (ఋ.అష్ట.౧ అ ౫వ౧౪.మం.౨)

"అగ్నే గర్భో అపామసి"   (యజు. ౧౨.3౭)

అవ : శబ్దము సంయోగ విభాగపూర్వకముగా జనించు నని నియమము. ఉఱుము కూడ నొకశబ్దము. కాబట్టి యది దేనిసంయోగ విభాగముల వలన జనించుచున్న దన ?

సూ. :- అపాం సంయోగాద్ విభాగాచ్చ స్తనయిత్నోః

౫.౨.౧౧

అపాం సంయోగాత్=అప్తేజః సంయోగమువలన, విభాగాచ్చ= విభాగము వలనను, స్తనయిత్నోః = ఉఱుము జనించు చున్నదని సూత్రార్థము.

సూ. :- పృథివీ కర్మణా తేజః కర్మ వాయు కర్మ చ వ్యాఖ్యాతమ్   ౫.౨.౧౨

భూమియందలి కర్మమువలెనే అగ్ని వాయువులందు గలుగు కర్మములు స్వస్త్రే యేర్పడుచున్నవని యెఱుగవలయు నని సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : అగ్ని వాయువులం దేర్పడు కర్మము లేవన ?

సూ. :- అగ్నేరూర్ధ్వ జ్వలనం, వాయో_స్తిర్యక్పవనమ్
అణూనాం మనసశ్చాద్యం కర్మాదృష్టకారితమ్
౫.౨.౧౩

అగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం = అగ్ని పైకిజ్వలించుట, వాయో_స్తిర్య క్పవనమ్ = వాయు వడ్డముగా వీచుట, అణూనాం మనస శ్చాద్యం కర్మ=అణువులయు, మనస్సుయొక్కయు మొదటి చలనాత్మక కర్మములు, అదృష్టకారితమ్=అదృష్టజనితములు.

అవ : మనస్సున కా యా యింద్రియాదులతో సంబంధ మును కలుగజేయు వృత్తి స్వరూపమగు కర్మ మెట్లేర్పడు నన?

సూ. :- హస్త కర్మణా మనసః కర్మవ్యాఖ్యాతమ్ ౫.౨.౧౪

మనసః = సర్గాది యందభివ్యక్తమయిన మనస్సు యొక్క, కర్మ = ఆయా యింద్రియములతో సంబంధింప జేయు వృత్తిరూపమగు కర్మము, హస్తకర్మణా = ఆత్మ సంయోగ ప్రయత్నముల వలన నేర్పడు హస్తకర్ముద్వారా, వ్యాఖ్యాతమ్ = ఆత్మ ప్రయత్న సంయోగముల వలన బుట్టు నని వర్ణించినట్లు భావింపవలయునని సూత్రార్థము.

అవ : ఇట్టి మానసిక కర్మమునకు లింగ మేమన ?

సూ. :- ఆత్మేంద్రియ మనోఽర్థ సన్నికర్షాత్ సుఖదుఃఖే
౫.౨.౧౫

ఆత్మేంద్రియ మనోఽర్థ సన్నికర్షాత్ = ఆత్మ ఘ్రాణాదీంద్రి యములతో మనస్సునకును, గంధాద్యర్థములతో ఇంద్రియము

లకును, సన్నికర్షాత్ = సంయోగ, సంయుక్త-సమవాయాది లక్షణ సంబంధము వలన, కలుగు నాయా పదార్థ జ్ఞానము వలన బుట్టునట్టి, సుఖదుఃఖే = సుఖదుఃఖములు, మానసిక కర్మలు కలవనుటకు ప్రమాణమని సూత్రార్థము.

అవ : మనస్సునందు కర్మ మెప్పుడుండదు ? యోగ దశయందనినచో, యోగ మననేమి ?

సూ. :- తదనారంభ ఆత్మస్థే మనసి, శరీరస్య
దుఃఖాభావః స యోగః ౫.౨.౧౬

మనసి ఆత్మస్థే = మనస్సు అభ్యాస వైరాగ్యములద్వారా ఆత్మయందే యుండగల్గినపుడు, తదనారంభః = కర్మానుగుణ ప్రయత్నము లేకుండుటచే మానసిక కర్మ మేర్పడదు, శరీరస్య = అట్టిచో శరీర-ఆత్మకు సంబంధించిన. దుఃఖాభావః = ప్రమాణాదివృత్తులు లేకుండుటయే, స యోగః = యోగమనబడును.

చిత్తము దృష్టానుశ్రవిక విషయములందు తృష్ణను విడిచి స్థితి కొఱకు యత్నించినపుడు నిరంతరప్రయత్నమున నన్యత్ర స్థితిని బొందనేరక ఆత్మయందే నిలచును. అట్టిచో కర్మానుగుణ ప్రయత్న మొండు లేకపోవుటచే బహిరింద్రియములతో సంబంధమును కలిగించు కర్మములు కలుగనేరవు. ఇట్లు కర్మారంభ విరహితమై మనస్సు ఆత్మయందు స్థిర మగుట వలన గలుగు ప్రమాణ విపర్యయాది వృత్త్యభావమే యోగమనబడును.

సూ. :- అపసర్పణ ముపసర్పణ మశిత పీతసంయోగాః
కార్యాంతర సంయోగాశ్చేత్యదృష్టకారితాని
౫.౨.౧౭

అపసర్పణం = భోగించుట వలన ప్రారబ్ధ కర్మము క్షయించుటంబట్టి నశించుదేహమునుండి ఆత్మతోకూడి మనస్సు బయటికి వెడలుట, ఉపసర్పణం = దేహాంతరమున ఆత్మయుక్త మనః ప్రవేశము, అశితపీతసంయోగాః = తిని త్రాగిన అన్నోదకములు పక్వములయి దేహమున నాడులద్వారా భిన్న భిన్న - అవయవములతో సంబంధించుట, కార్యాంతర సంయోగాశ్చ = ఒకదేహమునుండి మఱియొక దేహమునకు బోవు మనస్సుతోబాటు ప్రాణాదులు నటకుచేరు కర్మములు - ఇవన్నియు, అదృష్టకారితాని = పుణ్యాపుణ్య రూపమగు నదృష్ట జన్యములని యర్థము.

అవ : అదృష్టాధీనమగు మనస్సు హేతువుగాగల సంసారము నిరూపింపబడినట్లు మోక్షము సైతము నిరూపింపదగియున్నది.

సూ. :- తదభావే సంయోగాభావోఽ
ప్రాదుర్భావశ్చ మోక్షః
౫.౨.౧౮

తదభావే = తత్త్వ విమర్శవలన నేర్పడిన వివేకము వలన సంచితములు, భోగమువలన ప్రారబ్ధములు, మిథ్యా జ్ఞానాపాయమువలన రాగద్వేషాది దోషములు నివృత్తి నొందుటచే ఆగామి - అదృష్టములును నశించుటవలన, సంయోగభావః = ఆత్మకు మనస్సుతో గల సంబంధాభావము అనగా జన్మా

భావము కలుగును, అప్రాదుర్భావశ్చ = జన్మరూప నిమిత్తములేమి దుఃఖానుత్పత్తి యేర్పడును. మోక్షః = ఈ స్థితియే మోక్షమనబడును.

పలుమాఱు జన్మములు లభించుటయే జీవులకు దుఃఖఫలకమగు సంసారమనబడును. అట్లు మాటిమాటికి జన్మమునకు లోనగుట యదృష్టమున్నంతవఱకు తప్పదు. అదృష్టము దోషములవలన నేర్పడును. దోషములనగా రాగద్వేషాదులు. అవి యజ్ఞానమువలన కలుగును. ఆ యజ్ఞానము తత్త్వజ్ఞానము వలనగాని నివృత్తికాదు. ఇట్లు తత్త్వజ్ఞానమువలన మిథ్యాజ్ఞానము తొలగి దోషములనుండి విడివడి యదృష్టము లేమి జన్మము నశించును. నాడు జన్మములవలన కల్గు ఆధ్యాత్మికాది త్రివిధ దుఃఖములు నశించును. త్రివిధ దుఃఖాత్యంతాభావమే మోక్షమనబడును.

తత్త్వజ్ఞానము ద్వారా దుఃఖాత్యంత నివృత్తి కలిగి బ్రహ్మానందము నుపభోగించుటయే మోక్షమని వైదికుల రాద్ధాంత మైనను దుఃఖాత్యంత నివృత్తివలన నట్టి యానందానుభవము తప్పక కలుగుననియు నందువలన దుఃఖ నివృత్తియే యత్ననిష్పాద్యమని యెంచి దుఃఖాత్యంత నివృత్తియే యుపవర్గమనియు శాస్త్రప్రవాదము కలిగినది.

అవ : పృథివ్యాదుల వలెనే యంధకారమునకు సంబంధించిసకర్మముల నేల పరీక్షింపరు ? (నీలం తమశ్చలతి) నల్లని చీకటి నడచుచున్నది. అను ప్రయోగ సిద్ధమగు కర్మము బోధపడుచున్నదిగదా ! అనగా ఋషి యిట్లు చెప్పుచున్నాడు.

సూ. :- ద్రవ్యగుణకర్మ నిష్పత్తి వైధర్మ్యాత్
భా ఽభావ స్తమః ౫.౨.౧౯

ద్రవ్య గుణకర్మ నిష్పత్తి వైధర్మ్యాత్ = ద్రవ్యగుణకర్మముల నిష్పత్తి కంటె విలక్షణనిష్పత్తి గలదగుటచే, భా ఽభావః = తేజోఽభావమే, తమః = తమః పదార్థము (అంధ

అంధకారము (తమః) నిత్యమనవీలుపడదు. అది జన్యమగు చున్నట్లు తెలియుచున్నది. కాబట్టి జన్యములగు ద్రవ్యగుణ కర్మములలో నొకటి కావలసి యుండును. గుణకర్మములలో నది చేరుటకు వీలులేదు. (నీలం తమః) నల్లని చీకటి యను టచే నలుపురంగు గలదని తెలియుచున్నది. నలుపురంగు గుణము. గుణకర్మములు గుణములు కలిగి యుండవు. ఇక మిగిలిన ద్రవ్యములలో భూజలాగ్నులలో నది చేరదు. కారణ మేమన, ఈ మూడు ద్రవ్యములు స్పర్శవంతములు, అంధ కారమునకు స్పర్శములేదు. వాయ్వాదులలో చేరునందుమా? నీలరూపము కలదిగా భాసించుటచే రూపరహిత వాయ్వాదు లందును చేర్చుటకు వీలులేదు. కాబట్టి గుణకర్మవంతమగు ద్రవ్యమన వీలులేదు.

ఉద్భూత రూపవద్యావత్తేజః సంసర్గా భావమే తమ స్సనబడును. అనగా అభావ పదార్థమని తాత్పర్యము. కాబట్టి తత్కర్మము పరీక్షింప నావశ్యకము గానము. (నీలం తమ శ్చలతి) అను వాక్యప్రతీత కర్మము భ్రమమాత్రమే. దీపాప సర్పణము తమస్సున నారోపింపబడి యట్లు వ్యవహరింప బడుచున్నది.

సూ. తేజసో ద్రవ్యాంత రేణావరణా చ్చ ౫.౨.౨౦

పూర్వసూత్రమునగల 'భాఽభావః' అను పదమిందనువర్తించును. ఇందలి చకారమువలన అంధకారమున గల కర్మ ప్రతీతి, రూపప్రతీతియు ఔపాధికములని తెలియనగును. ద్రవ్యాంతరేణ = తేజస్సుకంటె భిన్నమైన అవరక ద్రవ్యము చేత, తేజసః = ఉద్భూత రూపవంతమగు తేజోమాత్రమునకు, ఆవరణాత్ = ఆచ్ఛాదనము కలుగుట వలన నియమముగా అంధకార మేర్పడుచున్నది. కాబట్టి తేజోఽభావమే అంధకారమని సూత్రార్థము.

ద్రవ్యాంతరముచే తేజః పదార్థ మావరింప బడినపుడే అంధకార మేర్పడుచున్నది. ద్రవ్యాంతరమగు నెడల నటులెన్నడు కానేరదు. కాబట్టి భాఽభావమే (తేజోఽభావమే) అంధకారమని యనుమానింపబడుచున్నదని తాత్పర్యము.

అవ : అంధకార మభావ పదార్థ మగుటం బట్టి తత్కర్మ మపరీక్ష్యమయినను, దిగాదుల కర్మ మేల పరీక్షింప బడదన ?

సూ. :- దిక్కాలావకాశం చ క్రియావద్వైధర్మ్యా న్నిష్క్రియాణి ౫.౨.౨౧

దిక్కాలావకాశం = దిక్కాలాకాశములు, క్రియావద్వైధర్మ్యాత్ = క్రియావంతములగు పదార్థములు మూర్తములను నియమముండుటచే క్రియావంతములలో మూర్తత్వము సాధర్మ్యము, అమూర్తత్వము వైధర్మ్యము నగుటవలన, నిష్క్రియాణి = క్రియారహితములని సూత్రార్థము.

దిక్కు, కాలము, ఆకాశము మూడును మూర్త పదార్థములు కామి కర్మరహితము లనియు నందువలన వాని కర్మము పరీక్ష్యము కాదనియు సూత్రాభిప్రాయము.

ఈ సూత్రమునందలి చకారమువలన ఆత్మపదార్థము సంగ్రాహ్యమని శంకర మిశ్రుల అభిప్రాయము. అనగా పరమాత్మ. జీవాత్మ యను రెండైనను కూటస్థ నిత్యము... పరిణామ మసంభవము. అందువలన నిష్క్రియత్వమని వివేకము.

సూ. :- ఏతేన కర్మాణి గుణాశ్చ వ్యాఖ్యాతాః ౫.౨.౨౨

ఇందు పైసూత్రమునుండి 'నిష్క్రియాణి' అను పద మను వర్తించును. ఏతేన = క్రియావద్వైధర్మ్యరూప హేతువు వలననే, కర్మాణి = ఉత్క్షేపణాది కర్మములు, గుణాశ్చ = రూపాది గుణములును, వ్యాఖ్యాతాః = క్రియారహితము లని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లే యెఱుగవలయును.

అవ : గుణ కర్మములు క్రియారహితములగు నెడల వానికి ద్రవ్యముతో నెట్లు సంబంధ మేర్పడును ? సంబంధము కర్మ జన్యమే కదా ? యన -

సూ. :- నిష్క్రియాణాం సమవాయః కర్మభ్యో నిషిద్ధః ౫.౨.౨౩

నిష్క్రియాణా = గుణకర్మములకు, సమవాయః = ద్రవ్యముతో సమవాయ సంబంధ మంగీకరింపబడినది, కాని సంయోగ సంబంధము కాదు. సమవాయ సంబంధము నిత్యమగుటచే, కర్మభ్యః = కర్మములవలన దాని యుత్పత్తి నిషిద్ధః = మాచే నిషేధింపబడిన దని సూత్రార్థము.

కర్మ జన్యత్వ నియమము సంయోగ సంబంధమునకే గాని సమవాయ సంబంధమునకు లేదు. సమవాయ సంబంధ మనగా నిత్యసంబంధము. ద్రవ్యములతో గుణకర్మలకు గల సంబంధము సమవాయము. అందువలన దోషము లేదని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.

అవ : గుణములు నిష్క్రియములగు నెడల కర్మారంభకము లెట్లగును ? కర్మారంభకములని యింతకుపూర్వ గ్రంథమున చెప్పియున్నారు. కావున క్రియారహిత గుణములు కర్మముల నెట్లు కలిగించుననన ?

సూ. :- కారణం త్వసమవాయినో గుణాః   ౫.౨.౨౪

గుణాః = సంయోగాది గుణములు, కారణం త్వసమ వాయినః = కర్మోత్పత్తి విషయమున అసమవాయి కారణము లని చెప్పియుంటిమి. సమవాయి కారణము కాదు.

కర్మకు సమవాయి కారణము క్రియారహిత మగునది కాజాలదు. అసమవాయి కారణమున కట్టి నియమము లేదు. ఇంతకు పూర్వము గుణములు కర్మవిషయమున అసమవాయి కారణములుగా చెప్పబడినవి. సమవాయి కారణములని చెప్పబడలేదు. కాబట్టి దోషమొండును లేదని సూత్రకారుని యభిప్రాయము.

సూ. :- గుణై ర్దిగ్ వ్యాఖ్యాతా   ౫.౨.౨౫

గుణైః = అమూర్తములను హేతువు వలననే కర్మసమవాయి కారణములు కాని గుణములద్వారా, దిక్ వ్యాఖ్యాతా =

పూర్వాదిదిశలును కర్మ సమవాయి కారణములు కావని వ్యాఖ్యానము చేయబడిన ట్లెంచవలయునని సూత్రార్థము.

అమూర్తము లను హేతువువలన గుణములు కర్మసమవాయి కారణము కానట్లు దిక్కుకూడ అమూర్తమే యగుట వలన నదియు కర్మ సమవాయి కాదు. (ఇహ కర్మోత్పన్నం, ఇదానీం కర్మోత్పన్నమ్) 'ఇక్కడ కర్మమేర్పడినది. ఇప్పుడు కర్మము జనించినది' అను ప్రతీతియందు బోధపడు కర్మాధారత్వము (వనే సింహనాదః) 'వనమునందు సింహనాద' మను తావులందువలె నౌపచారికమని (అప్రధానము-గౌణము) యెంచవలయును. ముఖ్యప్రతీతి (జ్ఞానము) కాదు.

సూ. :- కారణేన కాలః ౫.౨.౨౬

కారణేన = నిమిత్త కారణము గాన, కాలః = కాలపదార్థము కర్మసమవాయి కారణము కాదని వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లు భావింపవలయునని సూత్రాభిప్రాయము.

షష్ఠాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

'అథాతో ధర్మం వ్యాఖ్యాస్యామః' అని ప్రతిజ్ఞనొనర్చి యందులకు వేదమును ప్రమాణముగా మహర్షి నుడివి

యున్నాడు. ధర్మమున ప్రమాణముగా చెప్పబడిన వేద ప్రామాణ్యమును నిరూపింపదలచి యది యీశ్వర బుద్ధిపూర్వకముగా రచియింపబడినదని యనుమానముచే సాధింపనెంచి సూత్రమును రచించుచున్నాడు.

సూ. :- బుద్ధిపూర్వా వాక్కృతి ర్వేదే ౬.౧.౧

వేదే = ఋగ్యజుస్సామాథర్వము లను పేర్లుగల వేదమునందు యా వాక్కృతిః = కల వాక్యరచన, సా బుద్ధిపూర్వా = స్వార్థ విషయ (స్వార్థము విషయముగాగల) వక్తృ యథార్థ జ్ఞానము పూర్వముగా గలది.

అనేక విద్యల కాటపట్టయి ప్రదీపముంబోలి సర్వార్థములను ప్రకాశింపజేయు సర్వజ్ఞకల్పితమగు వేదమునందుగల వాక్యరచనయు రచనయే యగుటంబట్టి బుద్ధిపూర్వకమయ్యె అస్మదాదుల బుద్ధిపూర్వక మనుట యసంభవము గాన నీశ్వర బుద్ధిపూర్వక మగుటచే నెంతయు ప్రమాణ మనుట నిర్వివాదము.

సూ. :- బ్రాహ్మణే సంజ్ఞాకర్మ సిద్ధిలింగమ్ ౬.౧.౨

బ్రాహ్మణే = బ్రాహ్మణ ప్రభృతి సమస్త ప్రాణులందును, సంజ్ఞాకర్మ = సర్గారంభమున వేదమువలన ప్రవృత్తమైన నామకర్మములు, సిద్ధిలింగమ్ = వేద మీశ్వరోక్తమనుటలో ప్రమాణాంతరమని యెఱుంగునది.

సర్గారంభమున భగవంతుడే సకల ప్రాణులకును సంజ్ఞాకర్మములను విధింపవలసి యుండెను. వేదముద్వారా

సంజ్ఞాకర్మములు ప్రథమమున ప్రవృత్తములయ్యెను. వేద మేర్పడుటకు మార్గాంతరము లేమి నీశ్వరోక్తమనుట నిర్బాధ మని తాత్పర్యము.

సూ. :- బుద్ధిపూర్వో దదాతిః ౬.౧.3

దదాతిః = దానజ్ఞానము, బుద్ధిపూర్వః = సర్వజ్ఞ బుద్ధిపూర్వక మని సూత్రతాత్పర్యము.

"ఉచ్చాదివి దక్షిణావంతో అస్థుః" (ఋ.౧.౬.3.౨) ఇత్యాది మంత్రములందు, సద్బ్రాహ్మణులకు గృహస్థులు హిరణ్యాదుల నొసంగి సుఖముల నందుదురని బోధింప బడినది. ఇందుభావిఫలమును బోధించుశక్తి సర్వజ్ఞుడగు ఈశ్వరునకు గాక యన్యులకెట్లు సంభవించును ? కాబట్టి వేద మీశ్వరీయమని సూత్రతాత్పర్యము.

సూ. :- తథా ప్రతిగ్రహః ౬.౧.౪

తథా = అట్లే, ప్రతిగ్రహః = ప్రతిగ్రహము.

శ్రద్ధాభక్తులతో గృహస్థులచే నీయబడిన హిరణ్యాదులను గ్రహించి వానిని సదుపయోగమొనర్చి సుఖింపజేయవలయు నను జ్ఞానబోధక వాక్యములు వేదములందుండుటచే నవి బుద్ధిపూర్వకములనియు వానింబట్టి వేదము లీశ్వరీయము లనియు నెంచవలయునని సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : ఇట్లు వేదము భగవద్బుద్ధి పూర్వక మగుటచే ప్రమాణమని సాధించి యికముందు వేద బోధిత ధర్మ

కర్మములు బోధించుచు మొదట అనుష్ఠిత కర్మము కర్తకే ఫల మొసంగునని చెప్పుచున్నారు.

సూ. :- ఆత్మాంతర గుణానా మాత్మాంతరే౽

కారణత్వాత్ ౬.౧.౫

ఆత్మాంతరగుణానామ్ = మఱియొక యాత్మచే నాచరింపబడిన కర్మములకు, ఆత్మాంతరే=మఱియొక ఆత్మయందు, అకారణత్వాత్ = ఫలము నొసంగకుండుటవలన.

వేదవిహిత కర్మము లెవనిచే నాచరింపబడినవో వానికే ఫలమొసంగును. కాని యన్యుల కీయనేరవు.

మీమాంసాశాస్త్రమునందును 'శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి' (3. 7. ౧౮) యని సూత్రించి కర్మానుష్ఠాన ఫలము ప్రయోక్త (కర్త) కేయని చెప్పబడినది.

అవ : వైదిక కర్మము లన్నియెడలను ఫలదాయకము లేనా ?

సూ. :- త ద్దుష్ట భోజనే న విద్యతే ౬.౧.౬

తత్ = ఆ వైదికకర్మము, దుష్టభోజనే = దుష్టభోజనము చేయువాని యెడల, న విద్యతే = ఫలజనకము కాదు.

దుష్టభోజనమొనర్చు నార్యునకు వైదికకర్మము ఫలింపదని సూత్రతాత్పర్యము.

సూ. :- దుష్ట హింసాయామ్ ౬.౧.౭

హింసాయామ్ = హింసచేసినమీదట లభించు భోజనము, దుష్టమ్ = దుష్టమని యర్థము.

హింస శాస్త్రనిషిద్ధము.

'పశూన్ పాహి" (య. ౧.౧౧)

"గాం మా హిగ్ంసీః" (య. ౧౩. ౪౩)

"అవిం మాహిగ్ంసీః" (య. ౧౩. ౪౪)

"ఇమం మాహిగ్ంసీ ర్ద్విపాదం పశుమ్" (య. ౧౩.౪౩)

"మా హిగ్ం సీ రేకశఫం పశుమ్" (య. ౧౩, ౪౮)

"నాకృత్వా ప్రాణినాం హింసా, మాంస ముత్పద్యతే క్వచిత్,

న చ ప్రాణివధః స్వర్గ్య స్తస్మాన్మాంసం వివర్జయేత్" (మ. ౫. ౪౮)

శ్రుతి స్మృతులలో నిట్లు నిషేధింపబడిన ప్రాణి వధ నొనర్చువారు సుఖము పడయనేరరు.

అవ : అన్యునిచే చంపబడిన జంతుమాంసము నన్యుడు భుజించిన దోషమా ?

సూ. :- తస్య సమభివ్యాహారతో దోషః ౬.౧.౮

తస్య = దుష్టభోజనము చేయువానియొక్క, **సమభి వ్యాహారతః** = సంబంధమువలన, **దోషః** = కర్మ ఫలమును ప్రతి బంధించునట్టి దోషము కలుగును.

హింసాజన్యభోజనము చేయువాని కెట్లు అనుష్ఠిత కర్మ ఫలము లభింపదో యట్లే మాంసభక్షకునకును విహిత కర్మ ఫలము కలుగనేరదు.

సూ. త దదుష్టే న విద్యతే ౬.౧.౯

తదదుష్టే=దుష్టభోజనము విడిచినచో, న విద్యతే = పూర్వోక్త దోషముండదు.

అవ : దుష్టభోజనము విడిచి చేయవలసిన దేమి ?

సూ. :- పున ర్విశిష్టే ప్రవృత్తిః ౬.౧.౧౦

పునః = దుష్టభోజనము విడిచిన తరువాత, విశిష్టే = శాస్త్ర సమ్మత సాత్విక భోజనమునందు, ప్రవృత్తిః=ప్రవృత్తికలుగ జేసికొనవలయును. అట్లొనర్చిన విహితకర్మముల నొనరించి ఫలము నొందవచ్చును.

అవ : విశిష్టప్రవృత్తియం దసమర్థులగువా రేమిచేయ వలసియుందురు ?

సూ. :- సమే హీనే వా ప్రవృత్తిః ౬.౧.౧౧

సమే = సత్వగుణము, రజోగుణము సమానముగాగల భోజనమునందో, వా = లేక, హీనే = సత్వహీనమై కేవలరాజసిక భోజనమునందో ప్రవృత్తి కలిగించు కొనవలయును. కాని తామసికమైన మాంసయుక్త భోజనము చేయరాదు.

సూ. :- ఏతేన హీన సమవిశిష్ట ధార్మికేభ్యః
పరస్వాదానం వ్యాఖ్యాతమ్ ౬.౧.౧౨

ఏతేన = పైవ్యాఖ్యానముచే, హీన సమ విశిష్ట ధార్మికేభ్యః = ధార్మికులయిన మంద మధ్యమోత్తమ గృహస్థులనుండియే

పరస్వాదానమ్ = దేశాద్యుపకారార్థము ధనగ్రహణము చేయవచ్చునని, వ్యాఖ్యాతమ్ = చెప్పబడినదని సూత్రార్థము. (పరస్వ = పరధనము)

ఆత్మోపకారార్థము గాని, దేశోపకారార్థము గాని ధనగ్రహణము చేయదలచు వారు ప్రథమమున ఉత్తముల నుండియు, అట్టివారు లభింపకున్న మధ్యముల నుండియు, వారును లభింపనిపక్షమున హీనులయిన ధార్మికగృహస్థుల నుండియే గ్రహింపనగును గాని హీనతరులు, హీనతములు నయిన వారినుండి గైకొనరాదు.

సూ॰ :- తథా విరుద్ధానాం పరిత్యాగః ౬.౧.౧౩

తథా = అట్లే, విరుద్ధానాం = శ్రుతిస్మృతి విరుద్ధములయిన కర్మముల, పరిత్యాగః = పరిత్యాగము చెప్పబడినదని యెంచవలయును.

శ్రుతి స్మృతి విరుద్ధకర్మముల నెన్నడు చేయరాదు. (యాన్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని నో ఇతరాణి)

(తై. శి. అ. వ. ౧. అను ౧౧)

అవ : ధర్మవిరోధి యెవడేని ధార్మికునిపై నెత్తి వచ్చినపు డేమి చేయవలయును?

సూ. :- హీనే పరే త్యాగః ౬.౧.౧౪

పరే = శత్రువు, హీనే = బలహీనుడైన పక్షమున, త్యాగః = అతనిని వధింపవలయును.

స్వధర్మాభిరక్షణము ప్రాణముల కంటె ప్రియమని యెంచు ధీమంతులు శత్రువు నెదుర్కొని యతనిని వధింతురు. అట్టి యెడ కలుగు హింస వారి నెన్నడును బాధింప నేరదు. అత డొనర్చిన యుద్ధకర్మము ధర్మరక్షణ కొఱకు చేయబడినది కాబట్టి హింసతో నతని కెట్టి సంబంధము నుండదు. రక్షణలేని ధర్మానుష్ఠాన మసంభవ మగును. కాబట్టి ధర్మరక్షణార్థ మారంభింపబడిన యుద్ధమునందు వెను కాడక శత్రువు నెదుర్కొని యస్త్రశస్త్రాదుల నతని జయించుటయే శ్రేయస్కరము. అట్టి వానికి ప్రాయశ్చిత్తాదులు నుండవు.

అవ : శత్రువు సమబలుడగుచో నేమి చేయవలయును?

సూ. :- సమ ఆత్మత్యాగః పరత్యాగో వా ౬.౧.౧౫

శత్రువు, సమే = స్వసమాన బలుడని తెలిసినపుడు, ఆత్మత్యాగః = యుద్ధమునందు స్వదేహత్యాగమో, వా = లేక, పరత్యాగః = శత్రువధయో చేయవలయును.

ధర్మ రక్షణము బహుశ్రేయస్కరము. అట్టి దానిని సాధించుటలో క్షణభంగురమగు శరీరత్యాగమునకు చింతిల్ల జనదు. కాబట్టి ధర్మరక్షణకై స్వదేహమును, పాము-కుబుసముంబోలి త్యజించి కీర్తి గడించినవారే ధన్యులు. ధర్మార్థము యుద్ధమొనర్చు వారు ప్రాణాంతము వఱకు ధర్మ రక్షణ మొనర్చినవా రగుదురు.

అవ : శత్రువు తనకంటె విశిష్టుడగు నెడల నేమి చేయవలయును ?

సూ. :- విశిష్ట ఆత్మత్యాగః ౬.౧.౧౬

శత్రువు, విశిష్టే = తనకంటె నెక్కువ బలవంతుడైన, ఆత్మ త్యాగః = యుద్ధమునందు విముఖుడుగాక స్వదేహత్యాగ మొనర్పవలయును.

"యే యుధ్యన్తే ప్రధనేషు శూరాసో, యే తనూత్యజః
యే వా సహస్రదక్షిణాస్తాం శ్చిదేవాపి గచ్ఛతాత్"
(ఋ. అ. ౮. అ. ౮. ౧౩. 3)

"ఆహవేషు మిథోఽన్యోన్యం జిఘాంసంతో మహీక్షితః
యుధ్యమానాః పరం శక్త్యా స్వర్గం యాన్త్యపరాఙ్ముఖాః"
(మ. ౭.౮౯)

ఇట్లు శ్రుతిస్మృతులు ధర్మరక్షార్థమై యుద్ధమొనర్చుట యుభయథా శ్రేయస్కరమని వచించియున్నవి.

షష్ఠాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

వైదికకర్మమును విశేషముగా పరీక్షింపదలచి మొదటి సూత్రమును రచించుచున్నాడు.

సూ. :- దృష్టాదృష్ట ప్రయోజనానాం దృష్టాభావే
ప్రయోజన మభ్యుదయాయ ౬.౨.౧

దృష్టాదృష్ట ప్రయోజనానాం = ఐహికాముష్మిక ఫలయుక్త కర్మములకు, దృష్టాభావే =దృష్టప్రయోజనము లభింపనపుడు, ప్రయోజనమ్ = అనుష్ఠానము (ఆచరణ), అభ్యుదయాయ = అముష్మికార్థమని తెలియనగును.

కర్మములు శాస్త్రవిధి ననుసరించి జరుపబడినవై, దృష్టాదృష్ట ఫలములను సాధించును. ఒకానొక కర్మము శాస్త్రవిధి ననుసరించి యనుష్ఠింపబడి దృష్టఫలము నొసంగనపుడు అదృష్టఫలము కలుగునని నిశ్చయింపవలయును.

అవ : ఆ వైదిక కర్మము లెట్టివన ?

సూ. :- అభిషేచ నోపవాస బ్రహ్మచర్య గురుకులవాన
వానప్రస్థ యజ్ఞ దాన ప్రోక్షణ దిఙ్ నక్షత్ర మంత్ర
కాల నియమా శ్చాదృష్టాయ ౬.౨.౨

అభిషేచనమ్ = శుద్ధ జలస్నానము, ఉపవాసః = పాపకర్మము నుండి చిత్తము నుపరమింపజేసి విహిత కర్మమందు లగ్న మొనర్చుట, లేక ధర్మ కార్య సంలగ్నతచే అన్న జలాదులను గ్రహింపకుండుట, బ్రహ్మచర్యః = ఉపస్థేంద్రియ నిగ్రహము, గురుకులవాసః = సాంగోపాంగ వేదాధ్యయనము కొఱకు గురుకులమునుండుట, వానప్రస్థమ్ = వార్ధకమున వనము నందుండి శ్రుతిస్మృతి విహితకర్మముల నాచరించుట, యజ్ఞః = అగ్నిహోత్రము మొదలు అశ్వమేధము వఱకుగల

కర్మము, దానమ్ = దేశాత్మోపకారముకొఱకై యథాశక్తి హిరణ్యవస్త్ర భోజనాదుల నొసంగుట, ప్రోక్షణం = వ్రీహ్యాదు లను జలాదులతో సంస్కరించుట, దిశః = దిక్కులు, మంత్రః = 'ఆపోహిష్ఠా మయోభువః' ఇత్యాది మంత్రములు, కాలః = ప్రాతఃసాయంకాలాది కాలము, నియమాః = అంతః శౌచ, సంతోష, తపః, స్వాధ్యా, యేశ్వర ప్రణిధానములు.

ఇవన్నియు యథావిధిగా ననుష్ఠింపబడి దృష్టాదృష్ట ఫలముల నొసంగును.

అవ : ఈ చెప్పబడిన చతురాశ్రమ కర్మములు ఇతర సాహాయ్యము నపేక్షించి ఫలముల నొసంగునా ? అపేక్షింపకయే యొసంగునా ? అన

సూ. :- చాతురాశ్రమ్య ముపధాః అనుపధాశ్చ ౬.౨.3

చాతురాశ్రమ్యమ్ = పైచెప్పబడిన అభిషేచనాది చతురాశ్రమ సంబంధి కర్మము, ఉపధాః అనుపధాశ్చ = ముందు చెప్ప బోవు ఉపధానుపధాత్మక సాహాయ్యము నపేక్షించియే ఫల దాయకమగును.

సూ. :- భావదోష ఉపధా, అదోషోఽనుపధా ౬.౨.౪

భావదోషః = జీవాత్మని యవిద్యాఽశ్రద్ధాదిదోషము, ఉపధా= ఉపధయనబడును, అదోషః = అవిద్యాదులకు విపరీతమైన విద్యాశ్రద్ధాదులు, అనుపధా = అనుపధ యనబడును.

అభిషేచనాది కర్మములు ఇతర విద్యాదుల సాహాయ్య మునసే ఫలవంతము లగును. "యదేవ విద్యయా కరోతి

శ్రద్ధయోపనిషదా, తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" (ఛాం. ౧.౧.౧౦) విద్యాశ్రద్ధాదులతో చేయు కర్మమే ఫలవంతమగునని పై వాక్యాభిప్రాయము.

సూ. :- యదిష్టరూప రసగంధస్పర్శం ప్రోక్షిత
మభ్యుక్షితం చ తచ్ఛుచి ౬.౨.౫

ప్రోక్షితం అభ్యుక్షితంచ = శుద్ధజలముచే సంస్కరింపబడినదై, ఇష్టరూప రసగంధస్పర్శం = శ్రుతిస్మృతులకు, శిష్టులకు నిష్టములయిన రూపరసగంధ స్పర్శయుక్తమగు, యత్ = ఏవస్తువుగలదో, తచ్ఛుచి = అదియే భోజన యోగ్యమని సూత్రార్థము.

సూ. :- అశుచీతి శుచిప్రతిషేధః ౬.౨.౬

అశుద్ధజలాదులచే సంస్కరింపబడి, అప్రశస్త రూప రస గంధయుతమై న్యాయార్జితము కాని ద్రవ్యము భక్ష్యయోగ్యము కాదని సూత్రతాత్పర్యము.

సూ. :- అర్థాంతరం చ ౬.౨.౭

అవిహిత పదార్థము సైత మశుచియని సూత్రార్థము.

సూ. :- అయతస్య శుచిభోజనా దభ్యుదయో
న విద్యతే, నియమాభావాత్ ౬.౨.౮

అయతస్య=అహింసాది నియమరహితునకు, శుచిభోజనాత్= శుద్ధభోజన మాచరించిన మాత్రమున, అభ్యుదయః = ఐహిక

ముష్మికఫలము. న విద్యతే = కలుగదు, నియమాభావాత్ = యమనియమములను పాటింపకుండుటయే యిందులకు కారణము,

"అహింసా సత్యమస్తేయ బ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహాః యమాః"
"శౌచసంతోష తపః స్వాధ్యాయేశ్వర ప్రణిధానా
నియమాః"

అను యమనియమములు పాటింపని వానికి కేవల శుద్ధ భోజనము చేసినంత మాత్రమున కర్మఫలము లభించునను టకు వీలులేదు.

అవ: అట్లయిన, హింసాజనక యుద్ధ కర్మమందు ప్రవృత్తుడైన వానికి శుద్ధ భోజనము వలన అభ్యుదయము కలుగదా ?

సూ, :- విద్యతే వాఽర్థాంతరత్వాత్ యమస్య ౬.౨.౯
విద్యతేవా = కలుగును. కారణమేమన, అర్థాంతరత్వాత్ యమస్య = యమనియమములు అర్థాంతర విషయములు కనుక.

అనగా యమ నియమములు యుద్ధ కాలమునగాక మిగిలిన సమయములందాచరింప దగినవని భావము.

దేశము నుద్ధరించుటకుగాని, ఆత్మ నుద్ధరించుటకుగాని న్యాయానుకూలముగా యుద్ధముచేయువారికి భోజనమునందు నియమములు పాటించుటలో బంధన ముండజాలదని సూత్ర తాత్పర్యము.

అవ : యుద్ధసమయముగాక మిగిలిన వేళలందు శుద్ధ భోజనము వలననే యభ్యుదయము సిద్ధించుచుండ యమ నియమముల పాటింపనేల ? యన:

సూ. :- అసతి చాభావాత్ ౬.౨.౧౦

అసతి చ = యమనియమముల పాటింపకున్న, అభావాత్ = శుద్ధభోజనము లభించుట యసంభవము.

యమ నియమములు పాటింపని వానికి శుద్ధమైన భోజనము లభింపనేరదు. శుద్ధభోజనము యమనియమముల కధీనమై యుండును. అదిలేనివారికి అభ్యుదయము చాల దూరము. కాబట్టి యభ్యుదయమును గోరువారు తప్పక యమనియమములు పాటింపవలసి యుందురు.

అవ: కర్మమును బాగుగా పరీక్షించి యటుపై దానికి కారణభూతమైన దోషమును పరీక్షింప దలచి దాని దోష జన్మ ప్రకారమును తెలుపుచున్నాడు.

సూ. :- సుఖాద్ రాగః ౬.౨.౧౧

సుఖాత్ = సుఖానుభవమువలన, అట్టిసుఖమునందును, ఆ సుఖము దేనివలన కలిగినదో ఆ సాధనమునందును, రాగః = అనురాగము కలుగును. అట్లే దుఃఖము ననుభవించుటవలన దుఃఖమునందును దాని సాధనమునందును ద్వేషము కలుగు ననియు నెంచవలయును.

ఏ సాధనములవలన సుఖము కలుగునో ఆ సాధనము లనే సుఖము ననుభవింపగోరి మరల మరల సంపాదించుట

యందు అనురక్తుడగును. ఏ సాధనముల వలన దుఃఖము కలుగునో ఆ సాధనములను, దుఃఖములను విడువ నెంచి ద్వేషించును. కాన రాగద్వేషములే దోషములు. అవి కలుగు విధమును ఇదియే.

సూ. :- తన్మయత్వా చ్చ ౬.౨.౧౨

సుఖదుఃఖ సాధనములను పెక్కుమారు లుపయోగించుటచే కలుగు గట్టి సంస్కారమే తన్మయత్వ మనబడును. తన్మయత్వాచ్చ = అట్టి తన్మయత్వము — సంస్కారము - వలన, సుఖదుఃఖములందును వాని సాధనములందును రాగద్వేషములు కలుగును.

సూ. :- అదృష్టా చ్చ ౬.౨.౧౩

అదృష్టాచ్చ = పూర్వజన్మమున సంపాదించిన యదృష్టము వలనను రాగద్వేషములు కలుగును.

ఏ పురుష డీజన్మమున స్త్రీ సంగమమున కలుగు సుఖమునుగాని, పాము కఱచినందువలన కలుగు దుఃఖమును గాని యనుభవింపడో అట్టి పురుషుడు యౌవనావస్థను పొందుటతోడనే స్త్రీలయం దనురక్తుడగుటకును, పాములను ద్వేషించుటకును గల కారణము పూర్వార్జితమగు నదృష్టమే.

సూ. :- జాతి విశేషా చ్చ ౬.౨.౧౪

జాతియనగా జన్మము. జన్మ విశేషమువలనను రాగద్వేషములు కలుగునని సూత్రార్థము.

మానవుల కన్నాదులందును, ఉష్ట్రాదులకు ముండ్ల యందును, రాగము కలుగుటకును, ముంగిస జాతికి పాము లందు ద్వేషము కలుగుటకును కారణము జన్మవిశేషమే కాని యొండు కానేరదు.

అవ : సుఖదుఃఖములవలన రాగద్వేషములు కలిగిన కలుగనిమ్ము. ఇందు కర్మమునకు గల సంబంధ మెద్దియన ?

సూ. :- ఇచ్ఛాద్వేష పూర్వికా ధర్మాధర్మ ప్రవృత్తిః

౬.౨.౧౪

ధర్మాధర్మ ప్రవృత్తిః =సుఖదుఃఖములకు కారణమైన పుణ్య పాపములను కలిగించు మానవుల మనోవాక్కాయ ప్రవృత్తు లన్నియు, ఇచ్ఛాద్వేష పూర్వికా = రాగద్వేషములే నిమిత్త ములుగా గలవి.

మిథ్యాజ్ఞానముచే ప్రేరితులై మానవులు అనుకూల వస్తువులందు రాగమును, ప్రతికూలములందు ద్వేషమును గలిగి యుందురు. ఇట్లు అనుకూలమును పొందగోరి మనస్సుతో దయా అస్పృహాదులను, వాక్కుతో సత్యస్వాధ్యా యములను, శరీరముతో స్నాన దానాదులను చేయును. ప్రతి కూలమును విడువగోరి మనస్సుతో పరులకు ద్రోహము చేయుట. ఇతర ధనాపహరణమును, వాణితో అసత్యాదులను, శరీరముతో హింసాదులందును ప్రవృత్తులగుదురు. కాబట్టి పుణ్యాపాపములు చేయుటకు కారణము రాగద్వేషములే యని తెలుచున్నది.

అవ : పుణ్య పాపములందు ప్రవృత్తి కలుగుటచే నేమగును ?

సూ. :- తత్ సంయోగో విభాగః ౬.౨.౧౬

తత్ = అందువలన, సంయోగః = అనేక యోనుల సంయోగము, విభాగః = యోని విభాగమును కలుగును.

పుణ్యపాప ప్రవృత్తివలన నానావిధములయిన నీచోచ్చ యోనులందు పెక్కుమాఱులు పుట్టి చచ్చుటలు కలుగునని సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : దుఃఖమూలములగు నీ జన్మ మరణ చక్రము నుండి యీజీవులకు మోక్ష మెన్నడు కలుగునన ?

సూ. :- ఆత్మకర్మసు మోక్షో వ్యాఖ్యాతః ౬.౨.౧౭

ఆత్మకర్మసు = జీవేశ్వరుల దెలిసికొన సాధనములైన యమ నియమాది కర్మములు నిర్వర్తింపగా, మోక్ష=పరమపురుషార్థమైన మోక్షము సిద్ధించునని, వ్యాఖ్యాతః = ఉపనిషదాది శాస్త్రములచే జెప్పబడినది.

మానవుడు నిష్కాముడై తత్త్వజ్ఞానమునకు సాధనమైన వేదోక్త కర్మమును బాగుగా నాచరించి యమనియమములను పూర్ణముగా సంపాదించి మోక్షమనుభవించును. ఇందులకు మఱియొక మార్గము లేదు, అని సూత్రాభిప్రాయము.

సప్తమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

ఇంతవఱకు ద్రవ్యములు, కర్మములు పరీక్షింపబడినవి. మధ్యలో వైదికధర్మముకూడ పరీక్షింపబడినది. ప్రస్తుత మీ యధ్యాయమున గుణములను పరీక్షింపదలచి వెనుక చెప్పిన వానిని స్మరింప జేయుచున్నాడు.

సూ. :- ఉక్తాః గుణాః   ౭.౧.౧

రూపము, రసము, గంధము, స్పర్శము, సంఖ్య, పరిమాణము, పృథక్త్వము, సంయోగ విభాగములు, పరత్వాపరత్వములు, బుద్ధి, సుఖదుఃఖములు, ఇచ్ఛాద్వేషములు, ప్రయత్నము- ననుగుణములు ప్రథమాధ్యాయమున ప్రథమాహ్నికమున ఆఱవ సూత్రమున (౧.౧.౬) చెప్పబడినవి. వాని నిట పరీక్షింపగోరి, గుణాః = రూపాది గుణములు, ఉక్తాః=పూర్వము చెప్పబడినవి.

(1) వానిలో రూపలక్షణము :- (చక్షుర్మాత్ర గ్రాహ్యో గుణః రూపమ్) గుణత్వము కలిగి, నేత్రముగాక మిగిలిన ఇంద్రియములచే గ్రహింపబడనిదై నేత్రములచేతనే గ్రహింపబడునది రూపము. అది నీలము, శుక్లము, లోహితము, హరితము, కపిశము, చిత్రము నని యేడు విధములు. ఈ యేడు విధములయిన రూపము భూమి యందుండును.

శుక్లము = తెలుపు జలమునందుండును. లోహితము = ఎఱుపు అగ్నియందుండును.

(2) (రసనగ్రాహ్యో గుణో రసః) జిహ్వేంద్రియము వలన గ్రహింపబడు గుణము రసము. అది యాఱు విధములు. తీపి, పులుపు, ఉప్పన, కారము, ఒగరు, చేదు. భూమియందీ యాఱు విధము లయిన రసముండును. జలమునందు మధుర ముండును.

(3) (ఘ్రాణగ్రాహ్యో గుణో గంధః) నాసికచే గ్రహింప దగిన గుణము గంధమనబడును. ఇది సుగంధము, దుర్గంధము నని రెండు విధములు. భూమియందే యుండును.

(4) (త్వగింద్రియగ్రాహ్యో గుణః స్పర్శః) త్వగింద్రియముచే గ్రహింపదగిన గుణము స్పర్శ మనబడును. అది శీతము, ఉష్ణము, అనుష్ణాశీతము నని మూడు విధములు. భూజలాగ్ని వాయువులలోనుండును. అనుష్ణాశీతస్పర్శము భూమియందును, వాయువునందు నుండును.

(5) (ఏకత్వాది వ్యవహార హేతుః సంఖ్యా) ఒకటి రెండు అను లెక్కకు సంబంధించిన వ్యవహారమునకు కారణ మగునది సంఖ్య యనబడును. నిత్య పదార్థమున నుండు ఏకత్వము నిత్య మగును. అనిత్యగత మనిత్య మగును. ద్విత్వము మొదలు పరార్థము వఱకు నుండు సంఖ్య అపేక్షా బుద్ధి జన్యమగుటవలన అనిత్యమే యగును.

"ఏకం దశ శతం చైవ, సహస్ర మయుతం తథా,
లక్షం చ నియుతం చైవ, కోటి రర్బుదమేవ చ"

"వృందం ఖర్వో నిఖర్వశ్చ, శంఖః పద్మశ్చ సాగరః
అన్త్యం మధ్యం పరార్ధంచ, దశవృద్ధ్యా యథాక్రమమ్"

(౧౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦౦) ఒకటి, పది, వంద, వేయి, పదివేలు (అయుతము), లక్ష, (నియుతము) పదిలక్షలు, కోటి, (అర్బుదము) పదికోట్లు, వృందము, ఖర్వము, నిఖర్వము, శంఖము, పద్మము, సాగరము, అంత్యము, మధ్యము-పరార్ధము, అను నివి సంఖ్యావాచకములు. ఒకదానికంటె నొకటి కుడినుండి యెడమకు పదిరెట్లుగా పెంచుచు బోవలయును.

(6) (మానవ్యవహారాసాధారణ కారణం పరిమాణమ్) పరిమాణము ద్రవ్యము లన్నిటియందు నుండును. అది అణువు - మహత్తు — హ్రస్వము - దీర్ఘము నని నాలుగు విధములు.

(7) (పృథగ్వ్యవహారాసాధారణ కారణం పృథక్త్వమ్)

(8) (సంయుక్త వ్యవహార హేతుః సంయోగః)

(9) (సంయోగనాశనో గుణో విభాగః)

(10,11) (పరాపర వ్యవహారా సాధారణ కారణే పరత్వాపరత్వే)

పృథక్త్వాది లోకవ్యవహారములకు హేతువు లగుటయే ఆయా గుణలక్షణములని యెఱుంగునది.

(12) (సర్వ వ్యవహార హేతుః జ్ఞానమ్ బుద్ధిః) అన్ని లోక వ్యవహారములకు హేతువగు జ్ఞానమే బుద్ధి యనబడును. జ్ఞానము, ఉపలబ్ధి, ప్రత్యయము, బుద్ధి, యను పదము

లన్నియు నొకే యర్థము నొసంగును. ఆ బుద్ధి అనుభూతి-స్మృతి యని రెండు విధములు. అందనుభూతి మరల రెండు విధములు. విద్య, అవిద్య. యథార్థము విద్య. అయథార్థము అవిద్య. యనబడును.

(తద్వతి తత్ప్రకారికాఽనుభూతిర్విద్యా) ఘటమున ఘటత్వముండును. ఘటము విశేష్యము. ఘటత్వము విశేషణము లేక ప్రకారమనబడును. తద్వతి (ఘటత్వవతి) = ఘటత్వము గలిగిన ఘటమునందు. తత్ప్రకారికానుభూతిః = ఘటత్వప్రకారిక అనగా ఘటత్వము విశేషణముగా భాసించు (అనుభూతి) ఇది ఘటమను జ్ఞానము-విద్య యనబడును. దీనినే ప్రమయనియు వాడుదురు. ఈ విద్యయే మూడు విధములు. ప్రత్యక్షము - అనుమానికము (లైంగికము), శాబ్దికము నని. చక్షురాది ఇంద్రియములు ప్రత్యక్ష ప్రమాణములు. వాని వలన కలుగు జ్ఞానము ప్రత్యక్షమనబడును. లింగదర్శనము అనుమాన ప్రమాణము. అందువలన కలుగు జ్ఞానము లైంగికము లేక యానుమానిక మనబడును. ఇది యనుమితి యనియు చెప్పబడును.

అప్తుని (అప్తస్తు యథార్థవక్తా) యుపదేశము శబ్దప్రమాణమనబడును. దానివలన కలుగు జ్ఞానము శాబ్దిక మనబడును.

పైన జెప్పినదానికి విపరీతముగా నుండునది యవిద్య యనబడును. దానికి లక్షణము : (తదభావవతి (రజతత్వాభావవతి=రజతత్వములేని) తత్ప్రకారికాఽనుభూతి రవిద్యా-యథా శుక్తౌ రజతజ్ఞానం) శుక్తియందు కలుగు రజతజ్ఞానము అవిద్య యనబడును. శుక్తియందు రజతత్వము లేదు. శుక్తి

యందు శుక్తిత్వ ముండును. కాని రజతత్వ ముండదు. కావున రజతత్వాభావము గల శుక్తియందు తత్ప్రకారికా అను భూతిః-రజతత్వముతో కూడిన – ఇది రజతమను - జ్ఞానము అవిద్య యనబడును. ఇది భ్రమ–మిథ్యాజ్ఞాన–మనబడును.

ఈ యవిద్య సంశయము, విపర్యయము నని రెండు విధములు.

(ఏకస్మిన్ ధర్మిణి విరుద్ధ నానాధర్మ ప్రకారకం జ్ఞానం సంశయః) ఏకస్మిన్ ధర్మిణి-ఒక స్థాణువునందు, విరుద్ధ నానాధర్మ ప్రకారకం జ్ఞానమ్ = స్థాణుత్వము-పురుషత్వము నను విరుద్ధములైన ధర్మములు ప్రకారకముగా (విశేషణముగా) గల, ఒక స్థాణువును జూచి యిది స్థాణువా లేక పురుషుడాయని కలుగు జ్ఞానము సంశయ మనబడును.

(అతస్మిన్ తద్బుద్ధిః విపర్యయః) ఒక వస్తువును జూచి మఱియొక వస్తువుగా దాని నెఱుగుట విపర్యయ మనబడును. త్రాటిని చూచి పామనుకొనుట విపర్యయము - భ్రాంతి యనబడును.

(సంస్కారమాత్రజన్యా స్మృతిః) మనమొక వస్తువును ప్రథమమున తెలిసికొనినపుడు మనయంతఃకరణమున నొక సంస్కారము-చిహ్నము-ఏర్పడును. ఆ సంస్కార సాహాయ్యమున కలుగు జ్ఞానము స్మృతియనబడును. ఇంతవఱకు బుద్ధిని గుఱించి కొంత వివరణ మిట చేయబడినది.

(13) (ధర్మజన్య మనుకూల వేదనీయం గుణః సుఖమ్) ధర్మము (మంచికార్యము) వలన కలిగి తన యనుభవమున కనుకూలమగు గుణము సుఖ మనబడును.

(14) (అధర్మజన్యం ప్రతికూలవేదనీయం గుణః దుఃఖమ్) అధర్మమువలన కలిగి తనకు ప్రతికూలముగా దోచు గుణము దుఃఖమనబడును.

(15) స్వార్థంవా పరార్థంవా అప్రాప్తార్థ ప్రార్థన మిచ్ఛా) తన కొఱకుగాని పరుల కొఱకుగాని, లభింపని వస్తువు నర్థించుట (ఇచ్ఛ) కోరిక యనబడును.

(16) క్రోధము ద్వేష మనబడును.

(17) కృతి ప్రయత్న మనబడును.

ఇవిగాక సూత్రమున నుల్లేఖింపని గుణము లొకయేడు గలవు.

(1) (ఆద్యపతనాసమవాయికారణం గురుత్వమ్) భూమికి దూరమున పైభాగమున నున్న వస్తువు భూమిని చేరుటకు ముందు దానియం దనేక పతనక్రియలు కలుగును. అందు మొదటి పతనమున కసమవాయి కారణమైనది గురుత్వ మనబడును. ఈ గుణము భూమి - జలములందే యుండును. ఇట్లే-

(2) (ఆద్య స్యందనాసమవాయికారణం ద్రవత్వమ్) స్యందన మనగా ప్రవాహము. మొదటి స్యందనమున కసమవాయి కారణము ద్రవత్వ మనబడును.

ఈ ద్రవత్వము సాంసిద్ధికము, నైమిత్తికమునని రెండు విధములు. జలమునందు సాంసిద్ధికమును, పృథివీ తేజస్సులందు నైమిత్తికము నని వైశేషికుల మతము. నైమిత్తిక ద్రవత్వము భూమియందు మాత్రముండు నని నవీననై

యాయిటు అందురు. వీరు సువర్ణాది ధాతువులును పార్థివము లని యెంచెదరు.

(3) (సంగ్రహ మృదాది హేతుర్గుణః స్నేహః) మట్టి రేణువులను ఒకదానితో నొకటి చేర్చుటకు కారణమయిన గుణము స్నేహమనబడును.

(4) సంస్కారము ముప్విధములు. 1. వేగము, 2. భావన, (భావించుట) 3. స్థితిస్థాపకము. (రబ్బరును లాగివదలిన పూర్వస్థితిని బొందును. అట్టి గుణము)

(5) ధర్మము. (విహితకర్మ జన్యము, సత్యం వద)

(6) అధర్మము. (నిషిద్ధకర్మ జన్యము)

(7) శ్రోత్రమువలన గ్రహింపదగిన గుణము శబ్ద మనబడును.

ఇట్లు మొత్తము ఇరువదినాలుగు గుణములు, వాని సామాన్య లక్షణములు నిట ప్రాసంగికముగా జెప్పబడినవి.

అవ : గుణములను స్మరింపజేసి వానిని పరీక్షించు చున్నాడు.

సూ. :- పృథివ్యాది రూప రస గంధ స్పర్శాః
ద్రవ్యానిత్యత్వా దనిత్యాశ్చ ౭.౧.౨

సూత్రమునందలి చకారమువలన పరిమాణము, ఏకత్వము, ఏక పృథక్త్వము, సాంసిద్ధిక ద్రవత్వము, గురుత్వము, స్నేహము ననుగుణములు గ్రహింపవలయును. పృథివ్యాది

రూపరస గంధస్పర్శాః=భూమి-జలము-తేజస్సు వీని రూపాది గుణములు, ద్రవ్యానిత్యత్వాత్ = ఆశ్రయమైన ద్రవ్య మనిత్య మగుటచే, అనిత్యాః = అనిత్యములు.

సూ. :- ఏతేన నిత్యేషు నిత్యత్వ ముక్తమ్ ౭.౧.3

ఏతేన = పైసూత్రార్థము ననుసరించి, నిత్యేషు = నిత్యపదార్థ ములందలి రూపాది గుణములకు, నిత్యత్వముక్తమ్ = నిత్య త్వము చెప్పబడినదని గ్రహింపనగును.

సూ. :- అప్సు తేజసి వాయౌ చ నిత్యాః ద్రవ్యనిత్యత్వాత్ ౭.౧.౪

అప్సు తేజసి వాయౌచ = జల, అగ్ని, వాయు పరమాణువు లందలి గుణములు, ద్రవ్యనిత్యత్వాత్ = ఆశ్రయ భూత ద్రవ్యము నిత్యమగుటవలన, నిత్యాః = వినాశము లేనివని సూత్రార్థము.

సూ. :- అనిత్యే ష్వనిత్యాః ద్రవ్యానిత్యత్వాత్ ౭.౧.౫

ద్రవ్యానిత్యత్వాత్ = ఆశ్రయద్రవ్య మనిత్యమగుటవలన, అని త్యేషు = అనిత్య పదార్థములందలి గుణములు, అనిత్యాః= వినాశము గలవి.

అవ : జలాదుల పరమాణువులవలె భూపరమాణువు లును నిత్యములే కాబట్టి వానియందలి గుణములు నిత్యము లేలగావన ?

సూ. :- కారణ గుణపూర్వకాః పృథివ్యాం పాకజాః ౭.౧.౬

పృథివ్యాం = అవయవియైన భూమి యందు, పాకజాః = పాకమువలన గలిగిన రూపాది గుణములు, కారణ గుణ పూర్వకాః = అవయవికి కారణము అవయవములు - వాని గుణములు కారణముగాగలవని సూత్రార్థము.

రూపాది గుణముల పరివర్తనమునకు హేతువగు అగ్ని సంయోగ విశేషము పాకమనబడును. (రూపాది పరావృత్తి హేతు తేజః సంయోగః పాకః)

ఒక మట్టిపాత్ర ఆవములో పెట్టి కాల్చిన తరువాత దాని యందున్న పూర్వపు రూప - రస - గంధ-స్పర్శ గుణములు మాఱిపోవును. ఈమార్పునకు కారణము అగ్ని సంయోగమే. ఈరూపాదుల పరివర్తనము పాత్ర వెలుపలి భాగముననేగాక పాత్రావయవములైన ప్రతియణువునందును జూడనగును. అవయవములైన యణువులందు రూపాదులు మాఱుటచేతనే అవయవియైన పాత్రయందు రూపాదులు మాఱినవని నిర్ణయింపబడుచున్నది. ఈమార్పు జరుగుటకు పరమాణువుల నుండి కపాలములవఱకు గల ప్రతి యవయవమునందును బలమగు తేజఃసంయోగము కలిగి యవయవ విభాగ మేర్పడును. అందువలన అవయవ సంయోగము నశించును. అటుపై పాత్ర నశించును. అప్పుడు పరమాణువు లన్నియు సంయోగ శూన్యములై స్వతంత్రము లగును. ఆ సమయమున వాని యందలి రూపాది గుణములు మాఱును. అటుపై జీవుల యదృష్టమున నాయణువులయందు క్రియ గలిగి పరస్పర సంయోగ మేర్పడి ద్వ్యణుక త్ర్యణుక చతురణు కాద్యవయవము లుత్పన్నమై యవయవి పూర్తియగును. ఇట్లు మృత్పా

దార్థములలోని గుణపరివర్తనము కారణ గుణపూర్వక మగుటచే పృథివీ పరమాణువుల నాశ్రయించి యుండు గుణములు నిత్యములు కానేరవని సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : కారణ గుణములు కార్యమునందు లేవుకాబట్టి భూమిలోని పాకజగుణములు కారణ గుణపూర్వకములనుట చెల్ల దన :

సూ. :- ఏక ద్రవ్యత్వాత్ ౭.౧.౭

ఏకద్రవ్యత్వాత్ = ఘటపటాది రూపములైన కార్యము స్వసమవాయి సంబంధముద్వారా ఆశ్రయముగాగలవగుటచే పార్థివ పాకజ గుణములు కారణగుణ పూర్వకములే యని సమాధానము.

వేఱు తావులలోనుండు కారణములు కార్య జనకములు గావు. కార్య మెక్కడ ఏర్పడునో కారణము నటనే యుండవలయును. కారణమున నుండు గుణములు కార్యమున గుణముల నెట్లు గలిగించునని యాక్షేపాభిప్రాయము. స్వసమవాయి సమవాయమను పరంపరా సంబంధము ద్వారా కార్యమున నుండి గుణములను కలిగింపగలవని సమాధానము.

స్వమ్ = కారణ గుణములు, స్వసమవాయి = ఘటపటాది కార్యము. అట సమవాయి సంబంధముతో కారణ గుణము లుండును.

సూ. :— అణోర్మహతశ్చోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ నిత్యే వ్యాఖ్యాతే ౭.౧.౮

నిత్యే=(సదకారణవన్నిత్యమ్) అను చతుర్థాధ్యాయపు సూత్రమున, అణోః = అణుపరిమాణముగల, మహతశ్చ = మహత్పరిమాణముగల ద్రవ్యములయొక్క, అనుపలబ్ధిః=కనబడకుండుట. ఉపలబ్ధిః = కనబడుటలు, వ్యాఖ్యాతే = చెప్పబడినవి.

ద్రవ్యము ప్రత్యక్షమగుటకు కారణభూతమైన పరిమాణమను గుణము ప్రత్యక్షము కాగలది యొకటి యున్నదని సూత్రతాత్పర్యము.

పరమాణుత్వము, పరమ హ్రస్వత్వము జీవాత్మయందును, పరమాణువులందును కలవు. పరమ మహత్త్వ పరమదీర్ఘత్వములు ఆకాశ కాల పరమాత్మలందుండును. ద్వ్యణుకము మొదలు మిగిలిన పదార్థములందు మధ్యమ పరిమాణ ముండునని యెఱుంగునది.

అవ : త్ర్యణుకాదులందు మహత్త్వము దేనివలన కలుగునన ?

సూ. :- కారణ బహుత్వాచ్చ ౭.౧.౯

కారణ బహుత్వాచ్చ = స్వాశ్రయ సమవాయి కారణగత బహుత్వసంఖ్య వలనను, స్వాశ్రయ సమవాయికారణగత మహత్త్వమువలనను త్ర్యణుకమునందు మహత్పరిమాణ మేర్పడును.

రెండు పరిమాణువు లొక ద్వ్యణుకమగును. మూడు ద్వ్యణుకము లొక త్ర్యణుకమగును. ఈ త్ర్యణుకమునందు మహత్పరిమాణ మేర్పడును. అపు డది ప్రత్యక్షమగును. ఈ

త్ర్యణుకము లోని మహత్పరిమాణమునకు కారణము ద్వ్యణుకమునందలి పరిమాణము కాదు. అందలి సంఖ్యయు మహత్త్వము నని సూత్రతాత్పర్యము. ద్వ్యణుక పరిమాణము కారణమేల కాదనిన ? ద్వ్యణుక పరిమాణము వలన కలుగు పరిమాణము అంతకంటె నుత్కృష్టమనగా సూక్ష్మమగు నను నియమముండుటంబట్టి సంఖ్యామహత్త్వములే కారణము లగును కాని పరిమాణము కానేరదు.

అవ : ద్వ్యణుకమునందుగల అణు పరిమాణమునకు కారణమేమన ?

సూ. :- అతో విపరీత మణు ౭.౧.౧౦

అతః = పరిమాణమున కాశ్రయమగు సమవాయి కారణము నందుగల బహుత్వసంఖ్యకంటె, విపరీతమ్=విపరీత కారణ ముగాగలది, అణు = ద్వ్యణుకమునందలి పరిమాణమని యర్థము.

రెండు పరమాణువులు కలిసి యొక ద్వ్యణుకమగును. ఆ ద్వ్యణుకము నందలి పరిమాణమునకు అసమవాయి కారణము పరమాణువులందలి పరిమాణముకాదు. ద్విత్వ సంఖ్యయే కారణమని సూత్రాభిప్రాయము.

సూ. :- అణు మహదితి తస్మిన్ విశేషభావాత్ విశేషాభావాచ్చ ౭.౧.౧౧

తస్మిన్ =ఉసిరికాయ మున్నగు వానియందు, **విశేషభావాత్**= మహత్త్వమను విశేష ముండుటవలన, మహత్తను వ్యవహారము ముఖ్యము, **విశేషాభావాత్** = అణుత్వమను విశేషము లేకుండుటవలన, అణువు అను వ్యవహారము గౌణము.

ద్వ్యణుకమునందే గాక యితర అమలకాది పదార్థము లందును ఆపేక్షికముగా అణువనియు మహత్తనియు లోకమున వ్యవహారము చూచుచున్నాముగదా! అందు మహత్తనుట ముఖ్యము, అణువనుటగౌణము నని యెఱుగవలయును.

అవ : ఆమలకాదు లందలి అణుత్వ వ్యవహారము గౌణమై మహత్త్వ వ్యవహారము ముఖ్య మగుటకు కారణ మేమన ?

సూ. :- ఏక కాలత్వాత్ ౭.౧.౧౨

ఏక కాలత్వాత్ = అణు మహద్వ్యవహారములు రెండు నొకే కాలమున నుండుటవలన.

ఒకే వస్తువునందలి పరస్పర విరుద్ధములైన అణుమహ ద్వ్యవహారములు రెండును ఒకే కాలమున ముఖ్యములు కాజాలవు. కాబట్టి అందొకటి ముఖ్యము, మఱి యొకటి గౌణమునగును. మహత్తు (పెద్దది) అను వ్యవహారము అనుభవసిద్ధమగుటచే గౌణము కానేరదు. అణు వ్యవహారమే గౌణమగును.

అవ : హేత్వంతరమును జూపుచున్నాడు.

సూ. :- దృష్టాంతాచ్చ ౭.౧.౧౩

దృష్టాంతాచ్చ = పైవ్యవహారము దృష్టాంతము వలనను సిద్ధమగుచున్నది.

ఒక పొడవైనకఱ్ఱ పొట్టిదాని కంటె దీర్ఘమనియు, ఎక్కువ పొడవు గలదాని కంటె నది హ్రస్వమనియు చెప్ప

బడును. ఇందు దీర్ఘవ్యవహారము ముఖ్యము. హ్రస్వ వ్యవహారము గౌణము. ఇట్లే యితరము లూహించునది.

అవ : త్ర్యణుకాది పదార్థములందు మహత్త్వముండి అణుత్వము లేకుండుటవలన మహద్వ్యవహారము ముఖ్యము, అణు వ్యవహారము గౌణము. ఐనను, ద్రవ్యములో నున్నట్లు అణుత్వ మహత్త్వములలో అణుత్వమహత్త్వము లుండునా యన ?

సూ. :- అణుత్వ మహత్త్వయో రణుత్వ మహత్త్వాభావః
కర్మగుణై ర్వ్యాఖ్యాతః ౭.౧.౧౮

అణుత్వ మహత్త్వయోః = అణుత్వ మహత్త్వము లందు, అణుత్వ మహత్త్వాభావః = అణుత్వాభావము, మహత్త్వాభావమును, కర్మగుణైః = కర్మగుణములద్వారా, వ్యాఖ్యాతః = నిరూపింపబడినది.

కర్మమందు మఱియొక కర్మముగాని, గుణమునందు మఱియొక గుణముగాని యుండనేరదని పూర్వము నిరూపింపబడినది. అట్లే అణుత్వమునందు అణుత్వమును, మహత్త్వమునందు మహత్త్వమును ఉండదని సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : కర్మమందు కర్మాభావముగాని, గుణమునందు గుణాభావము గాని పూర్వము వర్ణింపబడ నందున నిది యొప్పదనిన :

సూ. :- కర్మభిః కర్మాణి గుణైశ్చ గుణాః వ్యాఖ్యాతాః
౭.౧.౧౯

కర్మభిః = ఉత్క్షేపణాది క్రియలద్వారా, కర్మాణి = కర్మములు కర్మాభావవంతము లనియు, గుణైః = రూపాదిగుణములద్వారా, గుణాః = రూపాదిగుణములు గుణరహితములనియు, వ్యాఖ్యాతాః =నిరూపింపబడినట్లే యెంచవలయును.

ద్రవ్యములందు గుణకర్మములుండునుగాని కర్మములందుగాని, గుణములందు గాని క్రియాగుణము లుండవు. ద్రవ్యము విశేష్యము, గుణ కర్మములు విశేషణములగును. గుణమే గుణమునకును, క్రియయే క్రియకును విశేష్యము కాజాలదు. తనకు తానే విశేష్య మెట్లగును ? (స్వవిశేషకత్వానుపపత్తేః) అట్లు గానిపక్షమున 'దేవదత్తుడు వెళ్ళుచున్నాడు, నల్లని వస్త్రము' అనునట్లు 'గమనము వెళ్ళుచున్నది, నల్ల రంగు నలుపు తెలుపు రంగులు కలది' అను ప్రయోగము లుండవలసి వచ్చును. అట్టిప్రయోగములు లోకమున నెన్నడు విని కని యుండము. కాబట్టి గుణకర్మములు గుణకర్మరహితములని యెఱుంగునది.

సూ. :- అణుత్వమహత్త్వాభ్యాం కర్మగుణాశ్చ ౭.౧.౧౬

అణుత్వ మహత్త్వాభ్యాం = అణుత్వ మహత్త్వములద్వారా, కర్మగుణాశ్చ = గుణకర్మములు కూడ అణుత్వ మహత్త్వ రహితములు అని, వ్యాఖ్యాతాః = నిరూపింపబడిన ట్లెంచునది.

అణుత్వ మహత్త్వములు పరిణామ బోధకములు 'కాబట్టి పరిణామము గుణమగుటచే నవియు గుణములగును. అందువలన గుణకర్మములందు అణుత్వ మహత్త్వము లుండనేరవని సూత్రాభిప్రాయము.

సూ. :- ఏతేన దీర్ఘత్వ హ్రస్వత్వే వ్యాఖ్యాతే ౭.౧.౧౭

అణుత్వ మహత్త్వముల వలెనే దీర్ఘత్వ హ్రస్వత్వములును తెలియునది.

ఎక్కడ అణుత్వ మహత్త్వము లుండునో వానియందే హ్రస్వత్వ దీర్ఘత్వములుండును. అవి లేనిచోట నివి యుండ వని సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : ఈ నాలుగు విధములైన పరిమాణము నిత్యమా అనిత్యమా ? అన,

సూ. :- అనిత్యేఽనిత్యమ్ ౭.౧.౧౮

సూ :- నిత్యే నిత్యమ్ ౭.౧.౧౯

అనిత్య పదార్థములందు పరిమాణము అనిత్యమని, నిత్యపదార్థములందుండునది నిత్యమనియు సూత్రాభిప్రాయము. కారణమేమన : ఆశ్రయనాశనము వలన ఆశ్రితము నశించుననుట నిర్వివాదముకదా !

అవ : నిత్య పరిమాణ మెద్దియన ?

సూ. :- నిత్యం పరిమండలమ్ ౭.౧.౨౦

పరమాణు పరిమాణమునకు పరిమండలమని పారిభాషిక నామము. కాబట్టి పరమాణువు నందలి పరిమాణము, నిత్యం = నిత్యము. అనగా నాశరహితమైనదని సూత్రార్థము.

అవ : పరిమండల మున్నదనుటకు ప్రమాణ మేమన ?

సూ. :- అవిద్యా చ విద్యాలింగమ్ ౭.౧.౨౧

అవిద్యా = అయథార్థజ్ఞానము, విద్యాలింగమ్ = యథార్థ జ్ఞానమునకు హేతువు.

బిల్వామలకాదు లందు గౌణమైన (అయథార్థమైన) అణుత్వ (వ్యవహారము) జ్ఞానము కలుగుచున్నదని పూర్వము వర్ణించి యున్నాము. యథార్థమైన యణుత్వమునకు ఒక యాధారముండి తీఱవలయును. యథార్థజ్ఞానము లేని అయథార్థజ్ఞానము లోకమున కలుగనేరదు. కాబట్టి యథార్థమైన అణుత్వజ్ఞానమునకు విషయమైన అణుపరిమాణము (పరిమండలము) కొండొకతావున నుండి యుండవలయును. దీనికి లోకమున గల యవిద్యయే ప్రమాణమని భావము.

అవ : అణు పరిమాణము నిరూపించి యాకాశ పరమాత్మల యందలి మహత్పరిమాణమును జెప్పుచున్నాడు.

సూ. :- విభవాన్మహా నాకాశ స్తథా చాత్మా ౭.౧.౨౨

విభవాత్ = విభు భావము వలన, ఆకాశః = ఆకాశము, మహాన్ = మహత్పరిమాణము గలది. తథా చాత్మా = పరమాత్మ కూడ మహత్పరిమాణము గలదియే.

అందాకాశమున గల విభుత్వము [మహత్పరిమాణము) సాపేక్షకము. పరమాత్మయందలి విభుత్వము నిరపేక్షమని యెఱుంగునది. [సర్వమూర్త ద్రవ్యసంయోగిత్వం విభుత్వం] అథవా [సర్వవస్తు బహిరంతర్వర్తమానత్వం విభుత్వం] అన్ని వస్తువులందును లోపల వెలుపల నుండుట విభుత్వ మన బడును.

క్రియాగుణములు గల ద్రవ్యము మూర్తద్రవ్య మన బడును. మూర్తద్రవ్యము లన్నిటితో సంబంధించి యుండు టయు విభుత్వ మనబడును.

అవ : జీవాత్మ పరిమాణ మెట్టి దన ?

సూ. :- తదభావాత్ అణు మనః ౭.౧.౨౩

తదభావాత్ = విభుత్వాభావము వలన, మనః = మనస్సుతో కూడిన యాత్మ అనగా జీవాత్మ, అణు = అణుపరిమాణము కలది.

వైశేషికులు జీవాత్మను సచ్చిత్స్వరూపు డందురు. ఆ జీవాత్మ మిథ్యాజ్ఞాన పూర్వకమైన మనస్సుతో కూడి బద్ధు డగును. వివేక జ్ఞానము వలన మిథ్యాజ్ఞానము పోగొట్టుకొని బంధనమునుండి విడివడి ముక్తుడగును. బంధమోక్షములు స్వరూపసిద్ధములు కావు.

అవ: దిక్కు, కాలము-వీనియందలి పరిమాణమేమన?

సూ. :- గుణైర్దిగ్ వ్యాఖ్యాతా ౭.౧.౨౪

గుణైః = పరత్వాపరత్వ గుణములద్వారా, దిక్ = ప్రాక్పశ్చి మాది శబ్దములచే వ్యవహరింపబడిన దిక్కు, వ్యాఖ్యాతా = వ్యాఖ్యానము చేయబడిన ట్లెఱుంగునది.

పర అపర వ్యవహారము లోకమున నన్నిచోట్ల చూడ నగును. ఈ వ్యవహారమునకు పరత్వము - అపరత్వము నను గుణములే అసాధారణ కారణములు. దిక్కు పిండము

[వస్తువు] వీని సంయోగము అసమవాయ కారణము. ఈ దిక్కు విభువుగా నెంచబడును. దీనికి కారణము పరాపర వ్యవహార మన్నియెడల నొకే విధముగ జూడబడుటయే.

సూ. :- కారణేన కాలః ౭.౧.౨౫

ఉత్పన్నమగు ప్రతి పదార్థమునకును కాలము నిమిత్త కారణము. కాబట్టి, కారణేన = నిమిత్త కారణ మగుటచే, కాలః = కాలము. మహత్పదార్థముగా నెంచనగునని సూత్రాభిప్రాయము.

కాలము విభుపదార్థము కానిపక్షమున ఉత్పన్నమగు ప్రతిపదార్థమునకును నిమిత్త కారణము కాజాలదని సూత్ర తాత్పర్యము.

సప్తమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

అవ : సంఖ్యాగుణమును పరీక్షింపగోరి సూత్రమును రచించుచున్నాడు.

సూ. :- రూపరసగంధ స్పర్శ వ్యతిరేకా దర్థాంతరమేకత్వమ్ ౭.౨.౧

ఏకత్వం = (ఏకో ఘటః ఏకో మఠః) ఒక కడవ, ఒక మఠము నను వ్యవహారమునకు కారణమైన ఏకత్వము, అర్థాంతరమ్= రూపాదులకంటె భిన్నము, రూపరస గంధ స్పర్శవ్యతిరేకాత్= రూపాదులులేని పదార్థములందును ఏకత్వ వ్యవహారము గోచరమగుటవలన.

రూపాది గుణరహితమైన ఆకాశమునందును (ఏక మాకాశమ్) ఒక యాకాశమను వ్యవహారము లోకసిద్ధ మగుటచే ఏకత్వ మొక గుణముగా నెంచ బడుచున్నదని తాత్పర్యము.

సూ. :- తథా పృథక్త్వమ్ ౭.౨.౨

అట్లే పృథక్త్వ మనున దొక గుణాంతరమని యెఱుంగునది.

సూ. :- ఏకత్వైకపృథక్త్వయోరేకత్వైకపృథక్త్వాభావోఽ
ణుత్వ మహత్త్వాభ్యాం వ్యాఖ్యాతః ౭.౨.3

ఏకత్వ-ఏకపృథక్త్వములందు ఏకత్వముగాని ఏకపృథక్త్వము గాని ఉండనేరదని సూత్రాభిప్రాయము.

సూ. :- నిఃసంఖ్యత్వా త్కర్మగుణానాం
సర్వైకత్వం న విద్యతే ౭.౨.౪

కర్మగుణానాం = కర్మములు, గుణములు, నిఃసంఖ్యత్వాత్= సంఖ్యారహితములగుటంబట్టి సర్వైకత్వం = ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యమగు నేకత్వము, న విద్యతే = ఉండదు.

గుణకర్మములు ద్రవ్యాశ్రితము లగుటచే సంఖ్యయు ద్రవ్యాశ్రితమే కాని గుణకర్మముల నుండనేరదు.

అవ : 'ఏకం కర్మ-ఏకం రూపమ్' అను వ్యవహారము లోకమున జూడబడుటకు కారణమేమన ?

సూ. :- భ్రాంతం తత్ ౭.౨.౫

తత్ = వ్యవహారమువలన నెటనేని గుణకర్మముల సంఖ్య చూడబడిన నది, భ్రాంతమ్=భ్రమమూలకమని యెఱుంగునది.

'ఏకంకర్మ' ఇత్యాదిస్థలములందు ప్రయోగింపబడు ఏకత్వ శబ్ద ప్రయోగము గౌణ ప్రయోగమని సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : అట్లయిన ద్రవ్యవిషయమున ప్రయోగింపబడు శబ్దము మాత్రమేల గౌణము కానేరదన ?

సూ. :- ఏకత్వాభావా ద్భ_క్తిస్తు న విద్యతే ౭.౨.౬

ఏకత్వాభావాత్ = ద్రవ్యమునందు నేకత్వములేని పక్షమున, ఏకత్వమున కెక్కడను తావే లేకపోవుటవలన, భ_క్తిస్తు (భ_క్త) = గౌణప్రయోగమునకు హేతువైన గౌణతయే న. విద్యతే = ఉండనేరదు.

ఏకత్వమునకు స్వరూపహానియే కలుగునని సూత్రాభిప్రాయము.

సూ. :- కార్యకారణయో రేక త్వైకపృథక్త్వాభావా దేకత్వైక పృథ_క్త్వం న విద్యతే ౭.౨.౭

కార్యకారణయోః = కార్యకారణములందు, ఏకత్వైక పృథక్త్వాభావాత్ = అభేదము-అవిలక్షణత అను నీరెండును లేక

పోవుటవలన, ఏకత్వైక పృథక్త్వం నవిద్యతే = కార్యకారణ ములు ఏకము గావని సూత్రార్థము.

కార్యమునందలి ఏకత్వాది గుణములు కారణగుణ పూర్వకములే గాని అకస్మికములు కావని సూత్రాభిప్రాయము.

సూ. :- ఏత దనిత్యయో ర్వ్యాఖ్యాతమ్ ౭.౨.౮

ఏతత్ = ఈ కారణ గుణపూర్వకత్వము, అనిత్యయోః = అని త్యములందలి ఏకత్వైక పృథక్త్వములను గూర్చియే, వ్యాఖ్యా తమ్ = వ్యాఖ్యానముచేయుబడిన ట్లెంచునది.

అవ : సంయోగమును పరీక్షించుచున్నాడు.

సూ. :- అన్యతరకర్మజ ఉభయ కర్మజః సంయోగజశ్చ సంయోగః ౭.౨.౯

అన్యతరకర్మజః = ఏ రెంటియొక్క సంయోగము కలుగునో వానిలో నొకదాని కర్మముచేత సంయోగమేర్పడును, ఉభయ కర్మజః = సంయోగమున కాశ్రయమైన రెండు ద్రవ్యముల కర్మము చేతను సంయోగ మేర్పడును. సంయోగజశ్చ సంయోగః = సంయోగజ సంయోగము నని సంయోగము ముప్విధములు.

1) క్రియా రహితమైన దానితో క్రియాయుక్తమునకు కలుగు సంయోగము — వృక్షమునకు పక్షితో నేర్పడు సంయోగము.

2] క్రియావంతములగు రెండు పదార్థములకు గల సంయోగము- ఇద్దఱు మల్లుల మధ్య కలుగు సంయోగము.

3] సంయోగజ సంయోగము - హస్తతరు సంయోగము వలన కలుగు శరీర తరుసంయోగము.

సూ. :- ఏతేన విభాగో వ్యాఖ్యాతః ౭.౨.౧౦

ఏతేన = సంయోగ వ్యాఖ్యానము ద్వారా, విభాగో వ్యాఖ్యాతః= దానికి విరుద్ధమైన విభాగము ముప్విధములు వ్యాఖ్యానము చేయబడినట్లెంచునది.

సూ. :- సంయోగ విభాగయోః సంయోగవిభాగాభావః
అణుత్వమహత్త్వాభ్యాం వ్యాఖ్యాతః ౭.౨.౧౧

అణుత్వ మహత్త్వములందు అణుత్వ మహత్త్వములు లేనట్లు సంయోగ విభాగములందు సంయోగ విభాగములు నుండవని సూత్రాభిప్రాయము.

సూ. :- కర్మభిః కర్మాణి, గుణైశ్చ గుణా, అణుత్వ
మహత్త్వాభ్యామితి ౭.౨.౧౨

[౭.౧.౧౫.౭.౧.౧౬.] సంఖ్యలుగల సూత్రములద్వారా పై విషయము విస్తారముగా వ్యాఖ్యానము చేయబడినదని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : కార్యకారణముల సంయోగ విభాగము లేల వర్ణింపబడవన ?

సూ. :- యుతసిద్ధ్యభావా త్కార్య కారణయోః
సంయోగ విభాగౌ న విద్యేతే ౭.౨.౧౩

కార్యకారణయోః =కార్యకారణ భూతములగు ద్రవ్యములకు, సంయోగ విభాగౌ = సంయోగ విభాగములు, న విద్యేతే = ఉండవు. ఎందువల్ల నన్న, యుతసిద్ధ్యభావాత్ = కార్యకారణములు వేఱుగా నుండనేరవు కనుక.

యుతసిద్ధికల పదార్థములందే సంయోగ విభాగము లేర్పడగలవు. కార్యసిద్ధికి పూర్వము కారణము వేఱుగా సిద్ధింపగలిగినను కార్యోత్పత్తి యైన వెనుక కార్యము కంటె భిన్నముగా కారణస్థితి యుండనేరదు. కాబట్టి కార్యకారణములకు సంయోగ విభాగము లుండనేరవు.

అవ : శబ్దార్థములకు గల సంబంధము సాంకేతికమని నిర్ణయింపదలచి సంయోగాదులను నిషేధించు చున్నాడు.

సూ. :- గుణత్వాత్ ౭.౨.౧౮

శబ్దార్థములకు గల సంబంధము సంయోగము కాదు. కారణమేమన, గుణత్వాత్ = శబ్దము గుణపదార్థమగుట వలన.

ఘటము, పటము ననుపదములు శబ్దములు. అందువలన గుణములలో చేరును. ఘటపటాద్యర్థమే ద్రవ్యము. ద్రవ్య గుణము లయుత సిద్ధము లగుటచే సంయోగ సంబంధము వాని కుండజాలదు.

అవ : మఱియు

సూ. :- గుణోఽపి విభావ్యతే ౭.౨.౧౯

శబ్దమువలన అర్థమేకాక, గుణోఽపి = గుణపదార్థము కూడ, విభావ్యతే = ప్రతిపాదింపబడును-బోధింపబడును.

అప్పుడు శబ్దార్థములు రెండును గుణములే యగును. గుణిగుణములకు సంయోగ సంబంధ మసంభవము.

సూ. :- నిష్క్రియత్వాత్ ౭.౨.౧౬

నిష్క్రియత్వాత్ = శబ్దము క్రియాశూన్యమగుటవలన, అర్థముతో సంయోగము కలుగనేరదు.

సంయోగము క్రియాజన్యమగుటచే క్రియారహితములయిన శబ్దార్థములకు సంయోగమేర్పడ జాలదని తాత్పర్యము.

సూ. :- అసతి నాస్తీతి చ ప్రయోగాత్ ౭.౨.౧౭

అసతి = ఘటపటాద్యర్థములు లేనపుడు, నాస్తీతిప్రయోగాత్= ఘటాదులు లేవు - లేక పటాదు లుత్పన్నములు కాగలవని ప్రయోగములు కనబడు చున్నవి. ఈ ప్రయోగములను బట్టియు శబ్దార్థములకు సంయోగ సంబంధము లేదని తెలియుచున్నది.

ఏపదార్థము ప్రస్తుతమునలేదో ముందేది యుత్పన్నము కాగలదో యవి రెండును అసత్ శబ్దముచే వ్యవహరింపబడును, సదసత్తులకు సంబంధము కలుగనేరదు. సత్పదార్థములలోనే సంబంధమేర్పడును. కాబట్టి శబ్దార్థములకు సంయోగ సంబంధము కలుగనేరదని తాత్పర్యము.

అవ : సంయోగ సంబంధము కాకున్న, మఱియొక సంబంధ మెద్ది యన ?

సూ. :- శబ్దార్థా వసంబంధౌ ౭.౨.౧౮

శబ్దార్థౌ = శబ్దార్థములు, అసంబంధౌ=సంబంధరహితములని సూత్రార్థము.

అవ : సంయోగ సమవాయములలో నేదేని యొకటి యేల కాదు ?

సూ. :- సంయోగినో దండాత్ సమవాయినో విశేషాచ్చ
౭.౨.౧౯

దండాత్=దండ దర్శనమువలన' సంయోగినః = ఎట్లు దండిజ్ఞానము కలుగునో, విశేషాత్ చ = అవయవ విశేష దర్శనమువలన, సమవాయినః = ఎట్లు అవయవ సమవాయియగు అవయవి జ్ఞానము కలుగునో, అట్లు శబ్దము వినుటవలన అర్థజ్ఞానము కలుగక పోవుటచేత శబ్దార్థములమధ్య సంయోగ సంబంధము కాని, సమవాయ సంబంధము కాని కలుగనేరదని సూత్రతాత్పర్యము.

శబ్దార్థములకు సంయోగ సంబంధ మున్న యెడల మోదకశబ్ద ముచ్చరించుటతోడనే ముఖమునందు మోదకము [లడ్డు] ఉండి తీఅవలయును. అట్లే ఖడ్గశబ్దము నుచ్చరింపగానే ముఖము ఛేదింపబడవలయును. అట్లెన్నడును జూడమైతిమి. దీనిం బట్టి శబ్దార్థములలో సంయోగము లేదని తెలియుచున్నది.

అవ : అట్లయిన శబ్దమువలన నర్థజ్ఞాన మెట్లు కలుగుచున్నదన ?

సూ. :- సామయికః శబ్దా దర్థప్రత్యయః ౭.౨.౨౦.

శబ్దాత్ ఘటపటాది శబ్దమువలన, అర్థప్రత్యయః = ఘటపటాది పదార్థజ్ఞానము, (కడవ, వస్త్రము) సామయికః =[అస్మాచ్ఛబ్దా

దయ మర్థోబోద్ధవ్యః] ఈ శబ్దము వలన నీ యర్థము తెలిసికొనవలయునను నీశ్వర నియోగాత్మక సంకేతమువలన కలుగుచున్నదని సూత్రార్థము.

ఈ సంకేతమే పదపదార్థములకు గల సంబంధమునకు హేతువు. ఇదియే వృత్తి యనబడును.

ఏశబ్దమున కేయర్థమున వృత్తికలదో యది యాప్తోపదేశాదులద్వారా తెలిసికొనిన యనంతరమే యాశబ్దము వలన నర్థజ్ఞానము కలుగును. కాబట్టి శబ్దార్థముల సంబంధము సామయికమని–సాంకేతికమని తెలియుచున్నది.

పైన జెప్పిన వృత్తిరెండువిధములు. శక్తివృత్తి, లక్షణావృత్తి. (పదపదార్థయోః సాక్షాత్సంబంధః శక్తిః) పదపదార్థములకుగల సాక్షాత్సంబంధము శక్తి (అభిధా) యనబడును. ఆ శక్తి వృత్తికాశ్రయ మగుటచే శబ్దము (పదము) శక్తమనబడును. దానివలన బోధపడు (వస్తువు) అర్థము శక్యమనబడును. ఘటపటాది శబ్దార్థము, విశేషణ రూపమున మొదటనుపస్థిత మగుటచే జాతియని మీమాంసకు లందురు. (ఘటమానయ) ఘటమును తీసికొనిరమ్ము. అనినపుడు (అనయనమ్) తెచ్చుట మున్నగు క్రియలు వ్యక్తియందు సంభవమగునుగాని జాతియందు కానేరవు. కాబట్టి జాతి విశిష్టమగు వ్యక్తియే శబ్దార్థమని వైశేషికులందురు.

(పదపదార్థయోః పరంపరా సంబంధో లక్షణా) పదపదార్థముల పరంపరా సంబంధము లక్షణావృత్తి యనబడును.

లక్షణావృత్తి కాశ్రయమగు పదము లాక్షణిక మనబడును. అర్థము లక్ష్య మనబడును.

ఆ లక్షణ రెండు విధములు. కేవల లక్షణ, లక్షిత లక్షణ. కేవలలక్షణ మరల రెండువిధములు. [illegible]లక్షణ, అజహల్లక్షణయుని. 'గంగలో గొల్లపల్లె.' 'మంచెల[illegible]చు చున్నవి' అనునవి ఉదాహరణములు.

లక్షిత లక్షణకు ఉదాహరణము :- ద్విరేఫము ధ్వని చేయుచున్నది. 'ద్విరేఫమునకు శక్యార్థము భ్రమరపదము. తద్వాచ్యము మధుపము. అది ధ్వని చేయుచున్నదని యర్థమగును.

అవ : పరత్వాపరత్వములు.

సూ. :- ఏకదిక్కాభ్యా మేకకాలాభ్యాం సన్నికృష్ట
విప్రకృష్టాభ్యాం పర మపరం చ ౭.౨.౨౧

సంయుక్త సంయోగాల్పీయస్త్వము సన్నికర్ష మనబడును. సంయుక్త సంయోగ భూయస్త్వము విప్రకర్షమనబడును. ఇట్లే అల్పతర తపనపరిస్పందాంతరిత జన్మత్వము సన్నికర్షము, బహుతర తపన పరిస్పందాంతరిత జన్మత్వము విప్రకర్ష మనబడును. ఏకదిక్కాభ్యామ్ = ప్రాచ్యాది దిక్కులలో నొకటి యాశ్రయముగాగల, సన్నికృష్ట విప్రకృష్టాభ్యాం = సన్నికర్ష విప్రకర్షములు గల, మూర్తద్రవ్యములద్వారా, ఏకకాలాభ్యాం= వర్తమానకాల మాశ్రయముగాగల రెండవ విధమైన సన్నికర్ష విప్రకర్షములు గల జన్యద్రవ్యములద్వారా, పర మపరం చ = దైశిక, కాలిక పరత్వాపరత్వములు ఏర్పడును.

ఇది దీనికంటె పరము ఇది దీనికంటె అపరము నని వ్యవహరించుటలో నేది యసాధారణ కారణమో యదియే పరత్వము, అపరత్వము నని చెప్పబడును. ఈ పరత్వాపరత్వము దిక్కృతము, కాలకృతము నని రెండు విధములు. దిక్కును విశేషించి బోధించినది దిక్కృత మగును. వయోభేదమును బోధించినది కాలకృత మగును.

సూ. :- కారణ పరత్వాత్ కారణాపరత్వాచ్చ ౭.౨.౨౨

కారణగత పరత్వాపరత్వములవలన లోకమున పరాపరత్వ వ్యవహార ముపపన్న మగుచున్నదని యీ సూత్రతాత్పర్యము.

సూ. :- పరత్వాపరత్వయోః పరత్వాపరత్వాభావోఽ

ణుత్వమహత్వాభ్యాం వ్యాఖ్యాతః ౭.౨.౨౩

పరత్వాపరత్వములందు మఱియొక పరత్వాపరత్వము (పరత్వత్వము, అపరత్వత్వము) లుండవని సూత్రతాత్పర్యము

సూ. :- కర్మభిః కర్మాణి గుణైశ్చ గుణాః ౭.౨.౨౪

(౭.౧ ౧౫,౭,౧.౧౬.) సూత్రములద్వారా యీ విషయము వివరింపబడినదని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

అవ : సమవాయ మన నేమి ?

సూ. :- ఇహేదమితి యతః కార్యకారణయోః సమవాయః ౭.౨.౨౫

అయుతసిద్ధములైన, కార్యకారణములు, అవయవావయవులు, గుణగుణులు, క్రియా క్రియావంతములు మున్నగు పదార్థముల విషయమున, ఇహ = తంత్వాదులందు, ఇదమ్ =

పటాదిజ్ఞానము, యతః = దేనివలన కలుగుచున్నదో, సః = అదియే, సమవాయః = సమవాయ మనబడును.

సమవాయము నొక విధమగు సంబంధము. తంత్వాది కారణములందు పటాది కార్యములు. ఆ యా ద్రవ్యములందు రూపాది గుణములు, ఘటత్వ పటత్వాది జాతులు నున్నట్లు జ్ఞానము కలుగుచున్నది. ఒక పదార్థమునందు మఱి యొక పదార్థమేదో యొకసంబంధముతోగాని యుండనేరదు. పైని వర్ణింపబడిన పదార్థములకు గల పరస్పరసంబంధమే సమవాయ మనబడును.

సూ. :- ద్రవ్యత్వ గుణత్వ ప్రతిషేధో భావేన వ్యాఖ్యాతః ౭.౨.౨౮

ద్రవ్యత్వ గుణత్వ ప్రతిషేధః = సమవాయమున ద్రవ్యత్వ గుణత్వముల యభావము, భావేన = సత్తాద్వారా, వ్యాఖ్యాతః = వర్ణింపబడినది

(సత్తా) పదార్థముల యునికి యెట్లు ద్రవ్యాదులకంటె భిన్నపదార్థమో యట్లే సమవాయముకూడ ద్రవ్యాదులకంటె భిన్నపదార్థమని సూత్రతాత్పర్యము.

సూ. :- తత్త్వం భావేన ౭.౨.౨౭

సమవాయము నిత్యము-ఏకము ననియు భావముద్వారా వర్ణింపబడినట్లెంచునది యని యీ సూత్ర తాత్పర్యము.

సమవాయము వైశేషికుల మతమున బుద్ధిద్వారాదీ యూహింపదగి యతీంద్రియముగా నెంచబడును. నైయాయికి కులు మాత్రము ప్రత్యక్షమందురు.

అష్టమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

సూ. :- ద్రవ్యేషు జ్ఞానం వ్యాఖ్యాతమ్ ౮.౧.౧

ద్రవ్యేషు = పృథివ్యాది ద్రవ్యములందు, జ్ఞానం = ప్రత్యక్ష జ్ఞానము, వ్యాఖ్యాతమ్ = (మహత్యనేక ద్రవ్యవత్త్వా ద్రూపాచ్చోపలబ్ధిః) అనుసూత్రము ద్వారా వ్యాఖ్యానము చేయబడినది.

ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యములందు ప్రత్యక్ష జ్ఞానము కలుగును. విశేషసమవాయము లను పదార్థములు కాణాదమతమున నతీంద్రియములని యంగీకరించుటంజేసి యవి ప్రత్యక్ష విషయములు కానేరవు. ద్రవ్య గుణకర్మ సామాన్యములలో ద్రవ్యము ప్రత్యక్షము. గుణకర్మ సామాన్యములు ద్రవ్యాశ్రితములగుటంబట్టి ద్రవ్యప్రత్యక్షాధీన ప్రత్యక్షములని యెఱుంగవలయును. అందువలననే 'ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యేషు' అని సూత్రింపక, 'ద్రవ్యేషు' అని మహర్షి సూత్రించి యున్నాడు.

అవ : ద్రవ్యములలో నేవైన ప్రత్యక్షము కానివి గలవా యన ?

సూ. :- తత్రాత్మా మనశ్చాప్రత్యక్షే ౮.౧.౨

తత్ర = పృథివ్యాది ద్రవ్యములలో, ఆత్మా మనశ్చ = ఆత్మమనస్సులు, అప్రత్యక్షే చ = ప్రత్యక్షములు కావు.

సూత్రమునగల చకారమువలన, వాయువు, ఆకాశము, కాలము, దిక్కు, మూలప్రకృతియు గ్రహింపదగును. ఆత్మ శబ్దము పరమాత్మ జీవాత్మలను బోధించును. కాబట్టి వాయువు, ఆకాశము, కాలము, దిక్కులు, మూలప్రకృతి, జీవాత్మ, పరమాత్మ, మనస్సు నను ద్రవ్యములు ప్రత్యక్షములు-ఇంద్రియగమ్యములు-కావని సూత్రతాత్పర్యము.

అవ : ఈ ప్రత్యక్షజ్ఞాన మెట్లు కలుగునన ?

సూ. :- జ్ఞాననిర్దేశే జ్ఞాననిష్పత్తి విధి రుక్తః ౮.౧.౩

జ్ఞాననిర్దేశే = జ్ఞాన మాత్మలింగమని నిర్దేశింపబడిన తృతీయాధ్యాయమున, జ్ఞాననిష్పత్తివిధిః=ప్రత్యక్షజ్ఞాన మేర్పడు విధి, ఉక్తః =చెప్పబడినది.

తృతీయాధ్యాయమున (ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్....) ఇత్యాది సూత్రములద్వారా ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగు విధానము బోధింపబడినదని సూత్రతాత్పర్యము.

సూ. :- గుణకర్మసు సన్నికృష్టేషు జ్ఞాననిష్పత్తేః
ద్రవ్యం కారణమ్ ౮.౧.౪

సన్నికృష్టేషు = ఇంద్రియ సన్నికర్షమును పొందిన, గుణకర్మసు =గుణములందు, కర్మములందు, జ్ఞాననిష్పత్తేః=ఇది రూపము, ఇది కర్మమని యే జ్ఞానము కలుగుచున్నదో దానికి, కారణం=కారణము, ద్రవ్యమని యెఱుంగవలయును.

ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షమువలన కలుగు జ్ఞానము ప్రత్యక్ష జ్ఞానమనబడును. ఇంద్రియముల కర్థములతో (పదార్థములతో) సంబంధము కలుగనిది జ్ఞానము కలుగనేరదు. ద్రవ్యములేక గుణకర్మములతో నింద్రియముల కెన్నడును సంబంధ (సన్నికర్ష) మేర్పడజాలదు. అనగా ద్రవ్యాశ్రితములగు గుణకర్మములతో నింద్రియములకు సాక్షాత్సంబంధము కలుగనేరదు. అందువలన గుణకర్మముల ప్రత్యక్షములో సంయుక్త సమవాయ సన్నికర్షము (సంబంధము) నంగీకరింపవలయును.

ఇంద్రియముతో ద్రవ్యము సంయుక్తమగును. గుణకర్మములు దానియందు సమవాయ సంబంధమున నుండును. ఇట్లే ద్రవ్యత్వాది జాతుల ప్రత్యక్షము నెఱుంగవలయును.

అవ : సత్తా మున్నగు సామాన్య విశేషముల జ్ఞానము సప్రకారకమా, నిష్ప్రకారకమా ?

సూ. :- సామాన్య విశేషేషు సామాన్య విశేషాభావాత్
తత ఏవ జ్ఞానమ్ ౮.౧.౫

ద్రవ్యగుణకర్మములలో సత్తా అను నొక వ్యాపక సామాన్యముండును. ద్రవ్యత్వ గుణత్వకర్మత్వము లను వ్యాప్యసామాన్యము లేక విశేషము లుండును. సామాన్యవిశేషేషు = సత్తా సామాన్యము, గుణత్వ కర్మత్వాది విశేషము వీనియందు, సామాన్య విశేషాభావాత్ = మఱియొక సామాన్యవిశేషముల

నంగీకరింపక పోవుటచే, జ్ఞానమ్ = ఏజ్ఞానము కలుగుచున్నదో యది, తతఏవ = సామాన్య విశేషముల వలననే, స్వరూపతఏవ-అనగా నిష్ప్రకారముగానే కలుగును. (సత్తా జ్ఞానమే కలుగును కాని సత్తాత్వవిశిష్ట సత్తా జ్ఞానము కలుగదు)

సూ. :- సామాన్యవిశేషాపేక్షం ద్రవ్యగుణకర్మసు ౮.౧.౬

ద్రవ్యగుణకర్మసు = ద్రవ్యగుణకర్మములలో, సామాన్య విశేషాపేక్షం = ద్రవ్యత్వ, గుణత్వ, కర్మత్వముల నపేక్షించి, జ్ఞానమ్ = ఇది ద్రవ్యము, ఇది గుణము, ఇది కర్మమని విశిష్టజ్ఞానము అనగా సప్రకారకజ్ఞానము కలుగును.

ప్రకారము, విశేషణము నను శబ్దములు పర్యాయ పదములు. 'ఇది ద్రవ్యము' అను జ్ఞానమున ద్రవ్యత్వము ప్రకారము. అనగా విశేషణముగా భాసించును. అట్లే గుణత్వ కర్మత్వములు గుణము కర్మము నను జ్ఞానములందు విశేషణములుగా భాసించును. ఇది ద్రవ్యము అనగా, ద్రవ్యత్వ ప్రకారక ద్రవ్య విశేష్యక జ్ఞానమని యర్థము.

అవ : 'ఇది శుక్లవస్త్రము' అన్నచోట శుక్లత్వ ప్రకారక వస్త్రవిశేష్యక జ్ఞానము కలుగుచున్నది కదా యన?

సూ. :- ద్రవ్యే ద్రవ్య గుణకర్మాపేక్షమ్ ౮.౧.౭

ద్రవ్యే = పృథివ్యాది ద్రవ్య విషయిక జ్ఞానమునందు, ద్రవ్య గుణకర్మాపేక్షమ్ = ద్రవ్యాపేక్షముగను, గుణాపేక్షముగను, కర్మాపేక్షముగను కలుగవచ్చును.

అవ : గుణకర్మములలో నట్లు కలుగదా యన ?

సూ. :- గుణ కర్మసు గుణకర్మాభావాత్
గుణకర్మాపేక్షం న విద్యతే ౮.౧.౮

గుణకర్మసు = గుణములలోను, కర్మములలోను, గుణకర్మాభావాత్ = గుణాభావమువలన కర్మాభావము వలన, గుణకర్మాపేక్షం న విద్యతే = గుణ ప్రకారక జ్ఞానముగాని, కర్మ ప్రకారక జ్ఞానముగాని కలుగనేరదు.

అవ : విశేషణ జ్ఞానము కారణముగాగల విశేష్య జ్ఞానము నుదాహరించుచున్నాడు.

సూ. :- సమవాయినః శ్వైత్యాచ్ఛ్వైత్యబుద్ధేశ్చ శ్వేతే
బుద్ధిః తే ఏతే కార్యకారణభూతే ౮.౧.౯

సమవాయినః శ్వైత్యాత్ = శ్వేతగుణములుగల ద్రవ్యము యొక్క శ్వేతగుణము వలనను, శ్వైత్యబుద్ధేశ్చ = దానివలన కలిగిన 'ఇది శ్వేతము' అను జ్ఞానము వలనను, శ్వేతే = శ్వేత గుణముగల శంఖాది ద్రవ్యమునందు, బుద్ధిః = 'ఇది శ్వేతము' అను విశిష్టజ్ఞానము కలుగును. అందు, తే = పూర్వము చెప్ప బడిన, ఏతే = శ్వైత్యబుద్ధి, శ్వేతబుద్ధియు రెండును, కార్య కారణ భూతే = మొదటిది విశేషణబుద్ధి కారణము, రెండవది విశిష్టబుద్ధి కార్యమునని తెలియవలయును.

శ్వైత్యము శ్వేతద్రవ్యమున విశేషణము - ప్రకారమని తాత్పర్యము. శ్వైత్య ప్రకారక శ్వేత విశేష్యక జ్ఞానము 'ఇది శ్వేతము' అను జ్ఞానమని యెఱుంగునది.

అవ : శ్వైత్య శ్వేత బుద్ధులు క్రమముగా గలిగి యొక దానికొకటి కార్యకారణ భావమును బొందిన, క్రమముగా కలుగు ఘటపట జ్ఞానములును పరస్పరము కార్య కారణము లగునా యన్న, కావని నిరాకరించుచున్నాడు.

సూ. :- ద్రవ్యే ష్వనిత రేతర కారణాః ౮-౧.౧౦

ద్రవ్యేషు = ఘటపటాది ద్రవ్యములలో, బుద్ధయః = ఇది ఘటము, ఇది పటము నను బుద్ధులు-జ్ఞానములు, అనిత రేతరకారణాః = పరస్పరము కార్యకారణములు కాజాలవు.

ఒక ద్రవ్యము మఱియొక ద్రవ్యమునకు విశేషణ మైనపుడే అది దానికి విశేషణముగా భాసించునుగాని ఇట్టి చోట్ల కాదు. ఇచ్చట ఘటపటములకెట్టి విశేషణ విశేష్య భావములు లేవు.

అవ : ఇది ఘటము, ఇది పటము నను బుద్ధులు ఒక దాని కొకటి కార్యకారణములు కాకున్న నివి క్రమముగా నేల కలుగవలయునన్న ?

సూ. :- కారణాయౌగపద్యా త్కారణక్రమాచ్చ, ఘట
పటాది బుద్ధీనాం క్రమో న హేతుఫలభావాత్
౮-౧.౧౧

కారణాయౌగపద్యాత్ = జ్ఞానకారణములై ఇంద్రియార్థ సన్ని కర్షాది కారణములు ఒకే పర్యాయము కలుగక పోవుటవలనను, కారణక్రమాత్ = అవి క్రమముగా కలుగుటవలనను, ఘట పటాది బుద్ధీనామ్ = ఇది ఘటము, ఇది పటమునను బుద్ధుల,

క్రమః = పూర్వాపరభావము, నహేతు ఫలభావాత్ = కార్య కారణభావము వలన కాదు.

ఘటపటాది జ్ఞానములు క్రమముగా కలుగుటకు కారణము కార్యకారణ భావము కాదు. జ్ఞానకారణములైన సన్నికర్షాదు లొకదాని తరువాత నొకటి క్రమముగా నేర్పడుటయే ఇందులకు ముఖ్యకారణమని సూత్రతాత్పర్యము.

అష్టమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

అవ : బుద్ధ్యపేక్షమగు జ్ఞానము నిపు డుదాహరించు చున్నాడు.

సూ. :- అయ మేష త్వయాకృతం భోజ యైన మితి
బు ద్ధ్యపేక్షమ్ ౮.౨.౧

అయమ్ = ఇతడార్యముని, ఏషః =ఇతడు గురుకులాధిపతి, త్వయాకృతం = ఆర్యకుల దీపకా! దేశాత్మోద్ధారార్థము నీచే స్వాత్మార్పణమను శుభకర్మము చేయబడినది, భోజయైనం= చాలకాలమునకు వచ్చిన యీ వైదిక ధర్మోపదేష్టయు నతిథి దేవుడు నగు దేవదత్తశర్మను భుజింపజేయుము, ఇతి=ఇత్యాది జ్ఞానము, బుద్ధ్యపేక్షం=ప్రత్యక్షజ్ఞానప్రకారకమని సూత్రార్థము

అవ : ఎందువల్ల నన ?

సూ. :- దృష్టేషు భావా దదృష్టే ష్వభావాత్ ౮.౨.౨

దృష్టేషు = జ్ఞాత (పూర్వము తెలిసిన) విషయములందు, భావాత్ = ఇట్లు కలుగుట వలనను, అదృష్టేషు = అజ్ఞాత విషయములందు, అభావాత్ = కలుగకుండుట వలనను.

సంస్కృతమున ఇదమ్, ఏతద్‌శబ్దములకు ప్రత్యక్ష విషయములందే శక్తి యంగీకరింపబడినది. అందువలన, అయమ్ = ఇతడు, ఏషః = వీడు అను నీశబ్దముల వలన కలుగు జ్ఞానము ప్రత్యక్షముగా తెలియబడిన విషయములందే కలుగును. అజ్ఞాత విషయములను గూర్చి యిట్లు ప్రయోగింపబడదు. కాబట్టి ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రకారక జ్ఞానమని యెఱుంగునది.

అవ : (ఆత్మేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్....) అను తృతీయాధ్యాయపు సూత్రమునగల అర్థశబ్దముచే నీ శాస్త్రకారులు దేనిని గ్రహింతు రన ?

సూ. :- అర్థ ఇతి ద్రవ్యగుణకర్మసు ౮.౨.3

అర్థః = అర్థము అను నీశబ్దము వైశేషికులకు, ద్రవ్యగుణ కర్మసు = ద్రవ్యము, గుణము, కర్మము అను నీమూటికిని గ్రాహ్యము.

ఈ శాస్త్రకారుల దృష్టియందు ద్రవ్య గుణ కర్మములు అర్థము లనియు, సామాన్యవిశేష సమవాయములు ఉపపదార్థము లనియు నెంచబడునని సూత్రతాత్పర్యము.

అవ : ఘ్రాణాదీంద్రియములు అర్థ సన్నికర్షము కలవై, అర్థముతో సంబద్ధములై జ్ఞానము కలుగజేయుచున్నవికదా! వాని ప్రకృతియేమి ?

సూ. :- ద్రవ్యేషు పంచాత్మకత్వమ్ ౮.౨.౪

ద్రవ్యేషు = శరీరాది కార్యద్రవ్యములందు, పంచాత్మకత్వమ్= పంచభూతాత్మకత్వము కలదని తెలియవలయును.

ఒక్కొక్క భూతముచే నేర్పడు కార్యద్రవ్యములందితర భూతము లుపాదానకారణములు కాకున్నను నిమిత్తకారణముగా నితరభూతముల యణు సంయోగము వారింపబడదు. అందువలన సూక్ష్మభూతములచే నేర్పడు ప్రతి కార్యద్రవ్యమును పంచభూతాత్మకమే యని భావము. ఏ భూతమువలన నేకార్యమేర్పడునో అందాభూతమధికముగానుండును. ఇతర భూతములు నిమిత్త మాత్రముగా నుండుటంబట్టి యత్యల్పములుగా నుండునని వివేకము.

అవ : అయిన నింద్రియ విషయమేమన ?

సూ. :- భూయస్త్వాత్ గంధవత్వాచ్చ పృథివీ
గంధజ్ఞానే ప్రకృతిః ౮.౨.౫

భూయస్త్వాత్ = జలాదులకంటె పార్థివభాగ మధికముగా నుండుటవలన, గంధవత్వాచ్చ = గంధగుణమున కాశ్రయమగుట వలనను, పృథివీ = భూమి, గంధజ్ఞానే=గంధజ్ఞానము నియతముగా కలుగుటంబట్టి గంధగ్రాహకమగు ఘ్రాణేంద్రి

యమునకు, ప్రకృతిః = ఉపాదాన కారణము - సమవాయి కారణమని యర్థము.

ఏ యింద్రియము మే విశేషగుణమును నియమముగా గ్రహింపచేయునో ఆ యింద్రియము, ఆ గుణమునకు సమవాయసంబంధముతో నాశ్రయమగు ద్రవ్యము ప్రకృతిగా కలదని యెఱుంగవలయును. కారణ మేమన, ఇంద్రియములు తమకు ప్రకృతి భూతమగు ద్రవ్యముయొక్క గుణమునే గ్రహించు నియమము గలవి.

ఘ్రాణేంద్రియము పృథివియందలి విశేషగుణమగు గంధమును గ్రహించును. అందువలన నది పృథివీ ప్రకృతికము. పృథివి గంధోపలబ్ధికి ఎట్లు నియమముగా హేతువో ఘ్రాణేంద్రియమును గంధజ్ఞానమున కట్లు నియమముగా హేతువే. కాబట్టి పృథివి గంధజ్ఞానమున ప్రకృతి యనుట నిస్సంశయము.

ద్రవ్యము లన్నియు పంచాత్మకము లయినపుడు పృథివి మాత్రమే గంధజ్ఞానమున కెట్లు ప్రకృతి కాకలిగిన దను సందేహమును దూరమొనర్చుటకే సూత్రమున 'భూయస్త్వాత్' అను పదమును ప్రయోగించినాడు సూత్రకారుడు.

సూ. :- తథాఽప స్తేజో వాయుశ్చ రసరూప
స్పర్శజ్ఞానే అవిశేషాత్ ౮.౨.౬

తథా = పృథివి గంధ జ్ఞానమునకు ప్రకృతియైనట్లు, అపస్తేజో వాయుశ్చ = జలము, అగ్ని, వాయువును క్రమముగా, రస

రూప స్పర్శజ్ఞానే = రస-రూప-స్పర్శజ్ఞానములందు ప్రకృతు లని తెలియవలయును. అవిశేషాత్ = ఆయా భూతములం దధికముగా నుండుటలో సమానమగుటవలన.

జిహ్వ, చక్షువులు, త్వక్కు నను ఇంద్రియములకు క్రమముగా జలము, అగ్ని, వాయువు ప్రకృతి ద్రవ్యములని సూత్ర తాత్పర్యము.

శ్రోత్రేంద్రియము ఆకాశమేగాని దానివలన నేర్పడిన కార్యద్రవ్యము కాదు. కర్ణ శష్కులీ ప్రదేశావచ్ఛిన్నాకాశమే శ్రోత్రము. అందువలన నది ప్రత్యేకముగా సూత్రములందు చెప్పబడలేదు. (శష్కులి = జిలేబివలె మెలికదిరిగియుండు చెవి)

నవమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

అవ: పృథివ్యాది కార్యద్రవ్యము లుత్పత్తికి పూర్వ ముండునా? ఉండవా?

సూ. :- క్రియాగుణవ్యపదేశాభావాత్ ప్రాగసత్ ౯.౧.౧

ప్రాక్ = ఉత్పత్తికిపూర్వము, అసత్ = పృథివ్యాది కార్య ద్రవ్యము ఉండదు. కారణమేమన, క్రియాగుణవ్యపదేశా

భావాత్ = క్రియచేతగాని, గుణముచేతగాని వ్యవహరింపబడక పోవుటవలన.

కార్యోత్పత్తియైన తరువాతనే క్రియాగుణములచే నది వ్యవహరింపబడును. ఘటము ఉన్నది. నడచుచున్నది. నల్లనిది, ఎఱ్ఱనిది అని వ్యవహారము, ఉత్పత్తికి పూర్వము ఘటాది పదార్థమున్నచో నిట్టివ్యవహారముండి యుండవల యునుగదా! లేదు గనుక కార్యద్రవ్య ముత్పత్తికి పూర్వము అసత్-లేదని-భావము.

ఈ సూత్రము ననుసరించియే వైశేషికులు <u>అసత్కార్య</u> వాదులుగా పిలువబడుదురని కొందఱిమతము.

అవ : ఉత్పత్తికి పూర్వము కార్యము లేకున్న కారణ వ్యాపారమువలన నెట్లు కలుగుచున్నదన?

సూ. :- సదసత్ ౯.౧.౨

పూర్వము కారణరూపమున నుండియు కార్యరూపమున కార్యముండనేరదని సూత్రార్థము.

ఉత్పత్తికి పూర్వ మేరూపమునను ఉండకున్న నది కారణ వ్యాపారము వలనను ఉత్పన్నము కాజాలదు. ఇసుక నుండి తైలమెంత యత్నించినను కలుగనేరదుకదా! కారణ రూపమున నుండు కార్యము లన్నియు కారణ వ్యాపారమున నిజరూపమును బొందగలవు.

అవ : కార్య ముత్పత్తికి పూర్వమేయున్న కారణ వ్యాపారమేమి చేయును?

సూ. - అసతః క్రియాగుణవ్యపదేశాభావా దర్థాంతరమ్

౯.౧.౩

క్రియాగుణ వ్యపదేశాభావాత్ = ఉత్పత్తికి పూర్వము క్రియా గుణములచే వ్యపదేశము లేకుండుట వలన, అసతః = కార్య రూపమున నసత్తైన-లేనట్టి-దానికంటె, అర్థాంతరం=విలక్షణ మైన, సత్ = కార్యరూపమున నకార్యము కారణ వ్యాపార ముచే చేయబడుచున్నది.

కారణ వ్యాపారము అపూర్వము - క్రొత్తవస్తువు-ను కలిగింపజాలదు. దానికట్టి సామర్థ్యములేదు. అట్లు కానిపక్ష మున ఆకాశకుసుమమును గూడ నుత్పన్నము చేయవలసి యుండును. కాబట్టి యొకానొక రూపమున నున్నదానిని అనగా కారణరూపముననున్న కార్యమును కార్యరూపమునకు తెచ్చుటయే కారణ వ్యాపార సామర్థ్యమని సూత్ర తాత్పర్యము.

అవ : కారణ వ్యాపారమువలన కార్యరూపము నొందిన ద్రవ్య మెల్లపుడు నట్లే యుండునా ?

సూ. :- స చ్చాసత్ ౯.౧.౪

సచ్చ=సత్ చ=కార్యరూపము నొందియు, అసత్=కార్యము మరల, అసత్-నష్టమగును.

జన్యములన్నియు ననిత్యము లనుట యవ్యభిచరిత న్యాయము. (అనగా తప్పక నశించునని భావము) కార్య రూపమునకు వచ్చిన ద్రవ్యము జన్యమే. కారణ వ్యాపారమే దానిని సాధించును. కాబట్టి యది నశించుట ధ్రువము.

అవ : అసత్తునకు భావముగాని, సత్తునకు అభావముగాని కలుగదని నియమముగదా! అట్టిచో కారణ వ్యాపారము వలన అసత్తు సత్తగు ననియు, సత్తు అసత్తగుననియు చెప్పుట ఎట్లు పొసగును ?

సూ. :- యచ్చాన్య దస దత స్తదసత్ ౯.౧.౫

యదతః = పూర్వము చెప్పబడిన అసద్రూప కార్యముకంటె, అన్యత్ = భిన్నము-విలక్షణమగు, అసత్=గగనారవిందము, శశశృంగము మున్నగు నసత్పదార్థములు ఏవి గలవో, తచ్చ= ఆయసత్తులే కారణ వ్యాపారము వలన సత్తు కానేరవు.

ఆకాశ కుసుమాదులు వేలకొలది కారణ వ్యాపారముల వలనను సద్రూపమును బొందజాలవు. అట్టి యెడనే సత్తునకు అభావముగాని, అసత్తునకు భావముకాని కాదను నియమము వర్తించును. కారణాది రూపమున నుండి (సత్తయి) కార్య రూపమున నుండని కార్యద్రవ్యములయెడ కారణ వ్యాపారము శక్తిమంతమగుటలో నెట్టియనుపపత్తియును లేదు.

అవ : కార్యము నశించినపుడే యాకారమున నది ప్రత్యక్షమగును ?

సూ. :- అసదితి భూతప్రత్యక్షాభావాత్ భూత స్మృతేః విరోధి ప్రత్యక్షవత్ ౯.౧.౬

భూత ప్రత్యక్షాభావాత్ = కార్యరూపమున నున్న కార్యము కనబడక పోవుటవలనను, భూతస్మృతేశ్చ = కార్య విషయిక జ్ఞానముండుట వలనను, అసదితి = ఇప్పుడా కార్యమసత్తు-

లేదని-ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును, విరోధిప్రత్యక్షవత్ = అసత్తుకు విరోధియగు సద్రూప కార్యజ్ఞానము కలిగినట్లు.

భూతము, అస్తి-ఉన్నది-అను రెండు పదములు పర్యాయములు. అభూతము, నాస్తి-లేదు-అను రెండును పర్యాయ పదములు.

కార్యద్రవ్య మున్నప్పుడెట్లు ప్రత్యక్షజ్ఞానముకలుగునో నశించినపు డా కార్యద్రవ్య మసత్తు-లేదు-అని ప్రత్యక్ష జ్ఞానమే కలుగునని సూత్రతాత్పర్యము.

సూ. :- తథాఽభావే భావప్రత్యక్షత్వాచ్చ   ౯.౧.౭

తథా = కార్యద్రవ్యము కనబడక దాని జ్ఞానముండుటంబట్టి యది నశించినపుడును 'కార్యమసత్' కార్యద్రవ్యములేదని ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలిగినట్లు, భావప్రత్యక్షత్వాచ్చ=కార్యద్రవ్య మున కాశ్రయములగు మట్టి మొదలగు కారణ ద్రవ్యముల ప్రత్యక్షమువలన, అభావే = కార్యోత్పత్తికి పూర్వమందును అది యసత్తని తెలియనగును.

కారణ ద్రవ్య ప్రత్యక్షత వలన కార్యోత్పత్తికి పూర్వమా కార్య మసత్తనియు ప్రత్యక్షమగును.

సూ. :- ఏతేనాఘటోఽగౌరధర్మశ్చ వ్యాఖ్యాతః   ౯.౧.౮

పై సూత్రములంబట్టి పటమునందు అఘటజ్ఞానమును, అశ్వమునందు గోవు కాదను జ్ఞానమును, వేదవిహితముకాని కర్మమందు అధర్మమను జ్ఞానమును కలుగుచున్నట్లు తెలిసికొనవలయునని యీ సూత్రాభిప్రాయము.

సూ. :- అభూతం నాస్తీ త్యనర్థాన్తరమ్ ౯.౧.౯

అభూతం=లేనిది, నాస్తి = లేనిది, ఇట్లీ రెండుపదము లొక యర్థమునే బోధించును.

అవ : ఇంట ఘటము లేదు. ఇట వస్త్రములేదు. అను నిట్టి ప్రత్యక్షమునకు విషయమెద్ది యన ?

సూ. :- నాస్తి ఘటో గేహ ఇతి సతో ఘటస్య గేహసంసర్గ ప్రతిషేధః ౯.౧.౧౦

నాస్తిఘటో గేహే = ఇంట కడవలేదు, నాస్త్యత్రపటః = ఇట వస్త్రములేదను నిట్టి ప్రత్యక్షముచేత, సతః = స్వరూపముతో నున్న, ఘటస్య = ఘటమునకు, గేహసంసర్గప్రతిషేధః = ఇంటిలోని స్థలముతో సంబంధములేదు? అనునది విషయము.

ఇంట కడవలేదు, వస్త్రములేదు. అనగా కడవగాని వస్త్రముగాని స్వరూపముతో నితర స్థలమున నున్నదనియు తన యింటితో దానికి సంబంధము లేదనియు నెఱుంగ వలయును.

అవ : ఇట్లు లౌకిక ప్రత్యక్షమును వివరించి యలౌకిక ప్రత్యక్షమును వ్రాయ దొడంగెను.

సూ. :- ఆత్మన్యాత్మ మనసోః సంయోగ విశేషా దాత్మ ప్రత్యక్షమ్ ౯.౧.౧౧

ఆత్మని = ప్రత్యగాత్మయందు కలుగు, ఆత్మమనసోః=ఆత్మ మనస్సుల, సంయోగ విశేషాత్=యోగజ ధర్మమను సంయోగ

విశేషము వలన, ఆత్మప్రత్యక్షమ్ = ప్రత్యగాత్మ సాక్షాత్కార జ్ఞానము కలుగును.

యోగి యోగము ద్వారా రజస్తమో రూప మలావరణమును క్షీణింపజేసి చిత్తమును ప్రత్యగాత్మయందు సంయోగింపజేయును. అప్పుడతని కాత్మ సాక్షాత్కారము కలుగును.

"యన్మనసా నమనుతే" ఇత్యాది వాక్యవిరోధములం బట్టి పరమాత్మ మానస సాక్షాత్కారమునకు విషయము కాదు, కనుక జీవాత్మయే యిట గ్రాహ్యము. జీవాత్మ సంయుక్తమగు మనస్సుతో, జీవాత్మాంతర్గతమగు పరమాత్మ యు గ్రహింపబడదాయని శంకించుటకు తావులేదు. ప్రకృతికి గాని తద్వికారమగు మనస్సునకుగాని యిట్టి సామర్థ్యము లేదు. యోగమువలన సాక్షాత్కారము చేసికొనబడిన ప్రత్యగాత్మచే ఆ జగత్పతియగు పరమాత్మ స్వయముగా నెఱుగబడును. కాబట్టి పరమాత్మ సాక్షాత్కారము నభిలషించు ముముక్షువులు యోగముద్వారా పూర్వ మాత్మ (జీవాత్మ) సాక్షాత్కారము చేసికొనవలసి యుందురు.

సూ. :- తథా ద్రవ్యాన్తరేషు ప్రత్యక్షమ్ ౯.౧.౧౨

తథా = ప్రత్యగాత్మ సాక్షాత్కారము వలెనే, ద్రవ్యాన్తరేషు = సూక్ష్మములగు నితర పదార్థములందును, ప్రత్యక్షమ్ = ప్రత్యక్షజ్ఞానము కలుగును,

అవ : యోగులు సదా సమాహితాంతఃకరణులు, కాదాచిత్క (అప్పుడప్పుడు) సమాహితాంతఃకరణులు నని ఇరు

తెగలుకలవారు కదా! వారిలో నెవ్వరికి ప్రత్యక్షము కలుగు నన?

సూ. :- అసమాహితాంతఃకరణా ఉపసంహృత
సమాధయ స్తేషాం చ ౯.౧.౧3

అసమాహితాంతఃకరణాః = ఎల్లప్పుడు సమాహితము కాని మనస్సు కలవారు అనగా నొకప్పుడు సమాహితమగు చిత్తము కలవారు, ఉపసంహృత సమాధయః = పరిపూర్ణత నొందిన సమాధిగలవారు, అనగా సర్వదా సమాహితాంతకరణులు, తేషామ్ = వీరికిరువురకు ఆత్మ ప్రత్యక్షము కలుగునని సూత్రార్థము.

అవ : యోగులకు ద్రవ్యమువలె ద్రవ్యసమవేత విషయిక ప్రత్యక్షము కలుగునా ?

సూ. :- తత్సమవాయాత్ కర్మగుణేషు ౯.౧.౧౪

పైనజెప్పిన యోగులకు, తత్సమవాయాత్ = ఇంద్రియ సంయుక్త సమవాయ సన్నికర్షమువలన, కర్మగుణేషు = ద్రవ్యమునందుగల కర్మగుణ సామాన్యాదులందును ప్రత్యక్ష జ్ఞానము కలుగును. కర్మత్వ గుణత్వాదులందు సంయుక్త సమవేత సమవాయ సన్నికర్షము వలన ప్రత్యక్ష జ్ఞానము కలుగును.

ద్రవ్యప్రత్యక్షమున సంయోగసన్నికర్షము; ద్రవ్యాశ్రితములగు గుణకర్మాదుల ప్రత్యక్షమున సంయుక్త సమవాయ సన్నికర్షము, తదాశ్రిత గుణత్వ కర్మత్వాదుల ప్రత్యక్షమున

సంయుక్త సమవేత సమవాయ సన్నికర్షము సంబంధము లగును.

అవ : ఆత్మయందు కలుగు సుఖదుఃఖాది జ్ఞానము యోగులకెట్లు కలుగును ?

సూ. :- ఆత్మసమవాయా దాత్మగుణేషు ౯.౧.౧౫

ఆత్మసమవాయాత్ = మనస్సంయుక్త ఆత్మసమవాయ రూప సన్నికర్షము వలన. ఆత్మగుణేషు = ద్రవ్యములలోని గుణకర్మ ముల వలెనే ఆత్మయందలి సుఖదుఃఖాదులును యోగులకు ప్రత్యక్షములగును.

నవమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

అవ : ప్రత్యక్షమును వివరించి యీ యాహ్నికమున (లైంగిక) అనుమానిక జ్ఞానమును పరీక్షించుచున్నాడు.

సూ. :- అస్యేదం కార్యం, కారణం, సంయోగి,
విరోధి, సమవాయి చేతి లైంగికమ్ ౯.౨.౧

అస్య = వహ్న్యాదికారణమునకు, ఇదం కార్యం = ధూమాది కార్యమనియు, అస్య = వర్షాదికార్యమునకు, కారణం = మేఘాది కారణమనియు, అస్య = త్వక్కు మున్నగువానికి,

సంయోగి = శరీరాదులు సంయోగమనియు, అస్య = వాయు మేఘ సంయోగమునకు, ఇదం విరోధి = వర్షింపకుండుట విరోధియనియు, అస్య = సమవాయ ద్రవ్యమునకు, ఇదం సమవాయి = గుణాదులు సమవాయియనియు, అస్య చ = స్పర్శాది ఏకార్థసమవాయికి, ఇదం కార్యం = రూపాదులు ఏకార్థ సమవాయియనియు, ఇతి = ఇట్టి సంబంధులయిన లింగలింగుల సంబంధ గ్రహణము, తత్పూర్వక లింగజ్ఞానము వలన నొక సంబంధి విషయిక జ్ఞానము కలుగు చున్నది. దానినే లైంగిక జ్ఞానము లేక యానుమానిక జ్ఞానమని పిలువ దగును.

అనుమానిక జ్ఞానమునందు, కార్యమువలన కారణ మును, కారణమువలన కార్యమును, ఒక సంయోగివలన మఱియొక సంయోగిని, విరోధి వలన విరోధిని, సమవాయివలన సమవాయిని, ఏకార్థ సమవాయివలన నేకార్థ సమవాయిని తెలిసికొన గలుగుచున్నారము. తృతీయాధ్యాయమున దీనిని గుఱించి కొంత వివరించియుంటిమి. అట చూడనగును.

అవ : కార్యకారణ భావాది సంబంధమెట్లు తెలియు నన ?

సూ. :- అస్యేదం కార్యకారణసంబంధశ్చావయవా ద్భవతి

౯.౨.౨

అస్య=ఈవస్తువునకు సంబంధించినది, ఇదమ్=ఇదియనియు, **కార్యకారణ** సంబంధశ్చ = పరస్పరము వీనికి కార్యకారణ

భావ సంబంధము కలదనియు, అవయవాత్=ఉదాహరణము వలన, భవతి = తెలియబడును.

దేనికి దేనితో సంబంధమున్నదో, ఆ సంబంధమేమో, ఇవి యన్నియు ఉదాహరణముల ననుసరించియే తెలిసికొనవలయును. అనుమానిక జ్ఞానమున ఉదాహరణమున కెంతయు ప్రాధాన్యము కలదని గుర్తింపవలయును.

అవ : శాబ్దజ్ఞానము

సూ. :- ఏతేన శాబ్దం వ్యాఖ్యాతమ్ ౯.౨.౩

ఏతేన = అనుమానిక జ్ఞాన వ్యాఖ్యానము చేతనే, శాబ్దం = శబ్దార్థముల సంబంధ జ్ఞానపూర్వకమైన శబ్దజ్ఞానమువలన కలుగు శాబ్దజ్ఞానము, వ్యాఖ్యాతం = వ్యాఖ్యానము చేయబడినదనియే సూత్రార్థము.

ఆప్తులచే నుపదేశింపబడు శబ్దము శబ్దప్రమాణ మనబడును. దాని వలన కలుగు జ్ఞానము శాబ్దజ్ఞాన మనబడును. అర్థ సాక్షాత్కరణము ఆప్తి యనబడును. దానితో-ఆప్తితో-వర్తించువాడు ఆప్తుడు. అతని యుపదేశము వాక్యరూపమున నుండును. లేక, అర్థమును వ్యభిచరింపని వాక్యము శబ్ద ప్రమాణ మనబడును. (అర్థావ్యభిచారిత్వమ్ ఆప్తిః, తయా వర్తతే ఇతి ఆప్తః, తస్య వాక్యమ్.) ఈ ప్రమాణము లౌకికము వైదికమునని రెండు విధములు, వైదిక మీశ్వరోక్తమగుటచే నంతయు ప్రమాణమే. లౌకిక మాప్త వాక్యమే ప్రమాణము.

వాక్యమనగా పదసమూహము. శక్తము పదము. ఈ పదమువలన నీపదార్థ మెఱుంగదగుననెడు భగవన్నియోగాత్మక

సంకేతమే శక్తియనబడును. ఈ సంకేతజ్ఞానము ఆప్తుల యుపదేశము, వృద్ధవ్యవహారము, ప్రసిద్ధపద సాన్నిధ్యముచే తెలియనగును. ఇట్లు శక్తిజ్ఞానము కలవానికి. (గామానయ) 'ఆవును తీసికొనిరమ్ము' (ఘటమానయ) 'కడవతెమ్ము' మున్నగు వాక్యములను విన్నపుడు, వాక్యమునందుగల ప్రతి పదము దానియర్థము క్రమముగా స్ఫురించును. అటుపై ఆసత్తి యోగ్యతాకాంక్షా తాత్పర్యజ్ఞానసాహాయ్యముచే ఉపస్థిత పదార్థములందు క్రియాకర్మాది భావముతో అన్వయరూపమగు (గోవృత్తి కర్మతా నిరూపకానయనానుకూల కృత్యాశ్రయః ప్రేరణాశ్రయః త్వం పదార్థః) గోవునందుగల కర్మత్వమునకు నిరూపకమగు అనయనమున కనుకూలించు కృతికి ప్రయత్న మునకు ఆశ్రయభూతమగు ప్రేరణకు నీవు ఆశ్రయుడవు. అనగా 'నీవు ఆవును తెమ్ము' అను జ్ఞానము కలుగును. ఇదియే శాబ్దజ్ఞాన మనబడును.

యౌగికములు, రూఢములు, యోగరూఢములు, యౌగిక రూఢములు నని పదములు నాలుగు విధములు.

యౌగికము :- యోగమనగా నవయవశక్తి. దానివలన నర్థప్రతిపాదకము. ఉదా : పాచకుడు.

రూఢము :- సముదాయశక్తి రూఢియనబడును. దాని వలన నర్థమును బోధించునది. ఉదా : గోవు మున్నగునవి.

యోగరూఢము :- పంకజాదులు.

యౌగికరూఢము :- యోగముతోను, రూఢితోను ఒక దానికొకటి సాహాయ్యపడకయే అర్థబోధకమగు పదము. ఉదా :

ఉద్భిదాదులు, ఉద్భిదమునకు యోగమువలన నర్థము వృక్షము. రూఢివలన నర్థము ఉద్భిద్ యాగము.

శక్తిగ్రహణము:- యాస్క పాణిన్యాది ఆచార్యులు, మాతాపితరులు, గురువులు మున్నగువారి యుపదేశము వలన ఈ పదమున కీ యర్థమున శక్తియని తెలియునగును.

ప్రయోజక వృద్ధునిచే 'ఆవును తెమ్ము' అని యాజ్ఞాపింపబడిన ప్రయోజ్య పురుషుడు ఆవును తెచ్చును. ఆ సమయమున సమీపముననుండు బాలుడు ఆవును తీసికొని వచ్చు కార్యము 'ఆవును తెమ్ము' అను శబ్దప్రయోజ్యమని తెలిసికొని యనంతరము 'ఆవును కట్టివేయుము' గుఱ్ఱమును తెమ్ము' 'ఆవును తీసికొనిపొమ్ము' మున్నగు వాక్యములచే ప్రయోగింప బడిన పురుషుడు చేయు కార్యములను నిరీక్షించుచు క్రమముగా ఆవు అనుపదము (గోత్వవిశిష్టమగు) ఆవునందు, గుఱ్ఱము అను పదము గుఱ్ఱము అను పదార్థము నందును శక్తి కలవి, అనగా వానిని బోధించునవి యనియు గ్రహించును.

ప్రసిద్ధపద సాన్నిధ్యమువలన శక్తి గ్రహణము :-వికసిత పద్మమున మధుపము మధువు గ్రోలుచున్నది. ఇందు పద్మ సాన్నిధ్యమువలన మధుప శబ్దమునకు తుమ్మెదయని యర్థము.

శాబ్దబోధమునకు ఆసత్తి - యోగ్యత - ఆకాంక్షా, తాత్పర్యజ్ఞానములు కూడ కారణములు.

ఆసత్తి:- (సామీప్యము) ఏపదార్థముతో నే పదార్థమున కన్వయ మపేక్షింపబడినదో ఆ రెండు పదముల నొకచో ననగా

వ్యవధానము లేకుండ ప్రయోగింప వలయును. కాబట్టి "పర్వతము భుజించెను. వహ్నిగలది దేవదత్తుడు" అనుచోట శాబ్దబోధ కలుగదు. ఆసత్తికొఱకై, 'పర్వతము వహ్నికలది, దేవదత్తుడు భుజించెను' అనియే ప్రయోగింపవలయును.

యోగ్యత :- ఒక పదార్థమున మఱియొక పదార్థమునకు గల సంబంధము యోగ్యత యనబడును. అది లేనిచోట శాబ్ద బోధ కలుగదు. ఉ॥ వహ్నిచే తడుపుచున్నాడు. ఇట వహ్ని యందు సేచనమునకు సంబంధము లేదు.

ఆకాంక్ష:- ఒక పదమునకు, మఱియొక పదమును ప్రయోగింపకుండుటచే కలిగిన అన్వయాననుభావకత్వము. అనగా నే పదము లేకపోవుటచే నే పదము అన్వయమును కలిగింపజాలక పోవునో ఆ పదము నాపద మాకాంక్షించును. ఇదియే యాకాంక్ష యనబడును. (యేన పదేన వినా యస్య పదస్యాన్వయాననుభావకత్వం తేన పదేన సహ తస్యాకాంక్షా) క్రియా పదము లేకున్న కారకపదము అన్వయ బోధను కలిగింపదు. అందువలన కారకము క్రియ నాకాంక్షించును. తలుపు అను పదము మూయుము, తెఱువుము. అను క్రియా పదములు లేక యెట్టి జ్ఞానము కలిగింపజాలదు. కాబట్టి యది యాపదములలో నొకదాని నపేక్షించును.

ఇట్లు ప్రత్యక్షానుమాన శబ్దప్రమాణములు మూడును పరీక్షింపబడినవి.

సూ. :- హేతురపదేశో లిఙ్గం ప్రమాణం కరణ మి త్యనర్థాంతరమ్ ౯.౨.౪

హేతువు, అపదేశము, లిఙ్గము, ప్రమాణము, కరణము నను నీ యైదు పదములు సమానార్థకములని సూత్రార్థము.

అవ : ప్రత్యక్షాదులవలె నుపమితిజ్ఞాన మేల చెప్ప లేదన ?

సూ. :- అస్యేద మితి బుద్ధ్యపేక్షితత్వాత్ ౯.౨.౫

అస్యేదమితి = దీనికిదియని, బుద్ధ్యపేక్షితత్వాత్ = సంబంధ బుద్ధి నపేక్షించుట వలన, ఉపమితి మున్నగు జ్ఞానములు లైంగిక జ్ఞానముల కంటె భిన్నములు కావని సూత్రాభిప్రాయము.

వైదికులు ఎనిమిది ప్రమాణముల నంగీకరింతురు. (౧) ప్రత్యక్షము (౨) అనుమానము (3) శబ్దము (౪) ఉపమానము (౫) అర్థాపత్తి (౬) అభావము (౭) సంభవము (౮) ఐతిహ్యము. అర్థాపత్తి మొదలు నాలుగు ప్రమాణములు అనుమానాదులలో నంతర్భూతము లనియే గౌతముడు తన శాస్త్రమున వర్ణించియున్నాడు. ఆవర్ణన మాచే వ్రాయబడిన న్యాయశాస్త్రవృత్తియందు జూడనగును.

వైశేషికులు ప్రత్యక్షానుమాన శబ్దము లను మూడు ప్రమాణములే యంగీకరించుచున్నారు.

అవ : జ్ఞానమును పరీక్షించి స్మృతిని పరీక్షించుచున్నాడు.

సూ. :- ఆత్మమనసోః సంయోగ విశేషా
త్సంస్కారా చ్చ స్మృతిః ౯.౨.౬

ఆత్మమనసోః = ఆత్మమనస్సుల, సంయోగ విశేషాత్ = ఒకా నొక విశేష సంయోగమువలన (లింగదర్శనము, ఇచ్ఛాను స్మరణము ప్రణిధాన నిబంధము, అభ్యాసాదిసహకృతత్వము గల సంయోగము) సంస్కారాచ్చ = పూర్వానుభవమువలన కలిగిన భావనాఖ్య సంస్కారమువలనను, స్మృతిః=ఆత్మ యందు స్మరణాత్మకమగు జ్ఞానము కలుగుచున్నది.

ఆత్మమనస్సంయోగమువలనను సంస్కారమువలనను కలుగు జ్ఞానము స్మృతి యనబడును. ఇది యభావితస్మర్తవ్య స్మృతి యనబడును.

అవ : భావితస్మర్తవ్యస్మృతి యెట్టి దన ?

సూ. :- తథా స్వప్నః ౯.౨.౭

తథా = ఆత్మమనః సంయోగము, సంస్కారము వలనను స్మృతి కలుగునట్లు, స్వప్నః = భావనామయమగు స్వప్న పదార్థ విషయిక జ్ఞానము కలుగును.

బాహ్యేంద్రియములు స్వవిషయములను గ్రహించుట మానియుండు స్థితియందు మనస్సు వానితో సంబంధము వీడి హృదయాంతరమున నిశ్చలముగా నుండును, ఈ స్థితినే స్వప్నమందురు. అట్టి స్థితిలో ప్రాణాపానము లను ఉచ్ఛ్వాస నిశ్శ్వాసములు విశేషముగా ప్రవర్తించును. అట్టిచో అల్ప నిద్రతో కూడిన స్వాపమను పేరుగల ఆత్మ మనస్సంయోగ విశేషము వలన పూర్వ మనుభవమునకు వచ్చిన యనేక విషయములకు సంబంధించిన సంస్కార పాటవము వలనను భావనామయములగు నాయా విషయములందు ప్రత్యక్షమువలె

కలుగు మానసిక జ్ఞానము కలుగును. దానినే స్వప్నమందురు. అదియు స్మృతియే. (అనుభవముకాదు). సంస్కారముల వలననే కలుగును. వృత్తికారులు నిట్లే వర్ణించి యున్నారు. (అనుభూతవస్తుస్ఫురణార్థతయా న స్మరణాదర్థాన్తరం స్వప్న జ్ఞానమ్) పూర్వానుభూత విషయముల స్ఫురణయే స్వప్న ఫలమనుటంబట్టి స్వప్నము స్మృతికంటె భిన్నము కానేరదు. బ్రహ్మసూత్రములందును స్మృతిరేషా యత్ స్వప్నదర్శనమ్ ౨.౨.౨౯) అని స్వప్న జ్ఞానము స్మృతికి మిన్నకాదని వర్ణింపబడియున్నది.

సూ. :- స్వ ప్నా ం తి క మ్ ౯.౨.౮

ఒక్కొక్కప్పుడు స్వప్నమునందు జూడబడిన విషయ మా స్వప్నసమయముననే "ఒకప్పుడిది నాచే చూడబడినది" అను జ్ఞానము కలుగును. ఈ జ్ఞానము స్వప్నాంతిక మనబడును. ఇదియు స్వప్నమువలె స్మృతియేగాని వేఱుకాదు.

అవ : స్వప్న జ్ఞానము స్మృతి జ్ఞానముకంటె విలక్షణముగా నుండునేయనిన,

సూ. :- ధర్మాచ్చ ౯.౨.౯

ధర్మాదికారణమువలనను స్వప్నము కలుగును. స్వప్నము కేవలము ఆత్మమన స్సంయోగ విశేషము, సంస్కారము వలననే కలుగదు. ధర్మాధర్మాది కారణముల వలనను

కలుగును. అందువలన స్మృతికంటె కొంత విలక్షణతయు నందు గాననగును.

కాముకుడు కాని, క్రుద్ధుడుకాని యొక విషయమును గూర్చి చింతించుచు నిద్రించినపు డతనికి కలుగు ప్రత్యక్ష జ్ఞానమువంటి స్వప్న జ్ఞానము సంస్కార పటుత్వము వలన కలుగును.

ఆకాశ గమనము, సరిత్సముద్రాదుల తరణము మున్నగు స్వప్నజ్ఞానములు వాత పిత్త కఫరూప ధాతు దోషము వలన కలుగును.

గజారోహణము, ఛత్ర సంవరణాదులు, తత్సంస్కారము వలనను, ధర్మము వలనను, కలుగును.

ఖరారోహణాదులు, తత్సంస్కారము వలన అధర్మము వలనను కలుగునని యూహింపవలయును.

అవ : అవిద్యను పరీక్షించుచున్నాడు.

సూ. :- ఇంద్రియదోషాత్ సంస్కార దోషాచ్చ అవిద్యా
౯.౨.౧౦.

ఇంద్రియదోషాత్ =మనఃప్రభృతీంద్రియ దోషముల వలనను, సంస్కార దోషాత్‌చ = సంస్కార రూప దోషము వలనను, అధర్మము వలనను సంశయాత్మకమో విపర్యయాత్మకమో అగు నవిద్య కలుగును.

ప్రసిద్ధమైన యనేక విశేష గుణములు కల వస్తువుల నొక వస్తువు నందు ఇంద్రియ దోషముల వలన సరి నాలోచింపక పోవుట చేతను, సంస్కార దోషము వల దూరముననున్న మఱియొక వస్తువును స్మరించుటవలన కలుగు విపరీత జ్ఞానము అవిద్య యనబడును.

రజస్తమోగుణము లతిశయించుట మానసిక దోష కామెరలు మొదలగు దోషములు నేత్రాదీంద్రియ దోషముల

అవ : అవిద్యయన నెట్టిది ?

సూ. :- తద్ దుష్టజ్ఞానమ్ ౯.౨.౧

తత్=ఆ యవిద్య, దుష్టజ్ఞానమ్=బాధాయుక్తమగు జ్ఞానమ

ముందొక విధముగా జ్ఞానమేర్పడి యనంతర మది గాదని కొట్టి వేయబడుట బాధ యనబడును. అట్టి బాధ కూడిన జ్ఞానము, దుష్టజ్ఞానము, అవిద్య-భ్రమ-విపర్యయమ సంశయము ననబడును.

అవ : విద్యయన నేమి ?

సూ. :- అదుష్టం విద్యా ౯.౨.౧

అదుష్టం = పై జెప్పిన బాధా రూప దోషరహితమగు జ్ఞానమ విద్యా = విద్య, యథార్థ జ్ఞానమనబడును.

అవ : ఆచార్యులచే నిది యెట్లు తెలియబడినదన ?

సూ. :- ఆర్షం సిద్ధదర్శనం చ ధర్మేభ్యః ౯.౨.౧

ఆర్షం = ఋషులకు సంబంధించిన యీ, సిద్ధదర్శనం చ = వేద సిద్ధ పదార్థముల యథార్థ జ్ఞానము, ధర్మేభ్యః = ఇహపర లోకములందు వారిచే నొనరింపబడిన వైదిక కర్మానుష్ఠాన రూప ధర్మములవలన కలుగునని సూత్రార్థము.

త్రికరణములతో వైదిక కర్మానుష్ఠానమే యున్న యభ్యుదయములకు, నిశ్శ్రేయసమునకు పరమ సాధనమని యీ సూత్రమువలన నుపదేశింపబడినదని యెఱుంగునది.

దశమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

అవ : క్రమ ప్రాప్తములగు సుఖదుఃఖములను పరీక్షింప దలచి యవి రెండును భిన్నార్థములని సూత్రించుచున్నాడు.

సూ. :- ఇష్టానిష్ట కారణ విశేషాద్ విరోధా చ్చ

మిథః సుఖదుఃఖయో రర్థాన్తరభావః ౧౦.౧.౧

సుఖదుఃఖయోః = సుఖదుఃఖములు, మిథః = పరస్పరము, అర్థాన్తరభావః = భిన్నములు, ఇష్టానిష్టకారణవిశేషాత్ = సామ్రాజ్యము, రాజ్యస్వాతంత్ర్యము, స్రక్చందనవనితాదు లిష్టము; దారిద్ర్యము, పారతంత్ర్యము, అహికంటకాదుల

అవ : మఱియొక కారణము.

సూ. :- ఏకార్థ సమవాయి కారణాంతరేషు దృష్టత్వాత్

౧౦.౧.౬

ఏకార్థ సమవాయి కారణాన్తరేషు = ఏ యాత్మయందు సుఖ దుఃఖములు సమవేతములై యుండునో ఆ యాత్మయందే ధర్మము, సుఖానురాగము, సుఖకారణేచ్ఛ, సుఖసాధనో పాదాన యత్నము, అధర్మము, ద్వేషము మున్నగు కారణాంతరము లున్నపుడు, దృష్టత్వాత్ = సుఖదుఃఖములు కనబడుట చేత సుఖ దుఃఖములు వాని జ్ఞానము కంటె భిన్నములని సూత్రార్థము.

అవ : కారణ భేదము కార్య భేదము కలిగెనేని ఒకే శరీరమునందు తల-వీపు మున్నగు నవయవ భేదమెట్లు కలుగు చున్నదన !

సూ. :- ఏక దేశ ఇత్యేకస్మిన్ శిరః పృష్ఠ ముదరం
మర్మాణి తద్విశేష స్తద్విశేషేభ్యః ౧౦.౧.౭

ఏకస్మిన్ = ఒకే శరీర మందు, శిరః, పృష్ఠం, ఉదరం, మర్మాణి ఇతి = శిరస్సు, పృష్ఠము, ఉదరము, స్నాయువులు నను వ్యవహారము, ఏకదేశే = శరీరావయవమునందు కలుగు నని యెఱుంగవలయును. తద్విశేషః = ఆయవయవములలో గల భేదమునకు కారణము, తద్విశేషేభ్యః = వాని కారణము లలోగల భేదమేయని సూత్రార్థము.

ఇట్లు సర్వత్ర కారణ వైజాత్యము వలననే కార్య వైజాత్యమనుట నిశ్చితమే.

దశమాధ్యాయము

ద్వితీయాహ్నికము

అవ : కారణ పరీక్ష.

సూ. :- కారణమితిద్రవ్యే కార్యసమవాయాత్ ౧౦.౨.౧

కారణమితి = సమవాయి కారణమనెడి జ్ఞానము గాని వ్యవహారముగాని, ద్రవ్యే = ద్రవ్యమునందేకాని గుణకర్మలందు కలుగదు. కార్య సమవాయాత్ = ద్రవ్యగుణ కర్మ రూపములగు కార్యములన్నియు ద్రవ్యమునందే సమవాయ సంబంధముతో నేర్పడును.

దేనియందు సమవేతమై కార్యముత్పన్నమగునో అదియే సమవాయి కారణము. వస్త్రమునకు తంతువులు, వస్త్రమునందలి రూపాదులకు వస్త్రము. ఇట్లు ద్రవ్యమే సమవాయి కారణమగును. కాని గుణకర్మములు కానేరవు. గుణకర్మములు ఏకార్యమునకును సమవాయ సంబంధముతో నాశ్రయములుకావు. కాబట్టి సమవాయికారణ వ్యవహారము ద్రవ్యమునందే వర్తించునని సూత్రతాత్పర్యము.

(అనన్యథాసిద్ధకార్యనియతపూర్వవృత్తి కారణమ్, ఇతి కారణ లక్షణమ్) అన్యథాసిద్ధముకాక నియమముగా కార్యమునకు పూర్వముండునది కారణ మనబడును. అన్యథా సిద్ధతయైదురకములు. ఉదాహరణమునకు : ఘట రూపకార్య

విషయమున, (౧) దండత్వము, (౨) దండరూపము, (3) ఆకాశము, (౪) కుమ్మరితండ్రి (౫) గార్దభాదులు - అన్యథా సిద్ధములు. (యేనావశ్యక్లుప్తనియత పూర్వవర్తినా కార్యం సంభవతి, తద్భిన్నం సర్వ మన్యథాసిద్ధమ్.) కార్యోత్పత్తికి పూర్వ మేది లేకున్న కార్యముత్పన్నము కాదో యదికాక మిగిలిన వన్నియు నన్యథా సిద్ధములని యెఱుంగవలయును.

కారణము ముప్విధములు : సమవాయి కారణము, అసమవాయికారణము, నిమిత్తకారణము. దేనియందు సమవాయసంబంధముతో కార్యముత్పన్నమగునో అది సమవాయి కారణము (యత్సమవేతం కార్యముత్పద్యతే తత్సమవాయి కారణమ్).

(సమవాయి కారణే ప్రత్యాసన్నం యత్కారణం తద సమవాయి కారణమ్) సమవాయి కారణమున ప్రత్యాసన్నమై కారణమగునది యసమవాయికారణ మనబడును. ఇందు ప్రత్యాసత్తి - సన్నికర్షము - అనగా సమీపత రెండువిధములు. కార్యైకార్థము, కారణైకార్థము నని, ఉదాహరణము : కపాల సంయోగము ఘటమున కసమవాయి కారణము. ఈ సంయోగము ఘటమనెడి కార్యముతోబాటు కపాలములందు సమవాయ సంబంధముతోనుండును. రెండవది కపాలముల రంగు ఘటములోని రంగున కసమవాయి కారణము. ఘటము లోనిరంగునకు సమవాయి కారణమగు ఘటమునందు కపాలములరంగు స్వసమవాయి సమవాయ సంబంధమున నుండును. స్వమ్ = కపాలము రంగు, స్వసమవాయి = కపాలములు - వానిలో ఘటము సమవాయ సంబంధమున

నుత్పన్నమగును కాబట్టి కపాలములరంగు ఘటములోనిరంగు రెండును ప్రత్యాసన్నములు.

(తదుభయభిన్నం కారణం నిమిత్త కారణమ్) సమవాయి, అసమవాయి కారణములుకాక మిగిలిన కారణము నిమిత్తకారణ మనబడును. ఉ॥ ఘటమునకు దండాదులు.

సూ. :- సంయోగాద్వా ౧౦.౨.౨

అసమవాయి కారణమగు కపాల సంయోగాదులకు ఆశ్రయమగుటవలనను, సమవాయి కారణము ద్రవ్యమేకాని యన్యము కానేరదు.

కపాల సంయోగము ఘటమునకు, తంతు సంయోగము వస్త్రమునకు అసమవాయి కారణము. సంయోగ రూపమగు నీ యసమవాయి కారణమున కాశ్రయము (సమవాయి సంబంధమున) ద్రవ్యమే, గుణకర్మములు కానేరవు. సంయోగము గుణము కాబట్టి యది సమవాయ సంబంధముతో ద్రవ్యమునందే యుండును. గుణ గుణులకు సమవాయమని పూర్వమే వ్రాసియున్నాము.

సూ. :- కారణే సమవాయాత్ కర్మాణి ౧౦.౨.3

కారణే = సంయోగ విభాగ వేగముల కాశ్రయమగు సమవాయి కారణమగు ద్రవ్యమునందు. సమవాయాత్ = సమవేతమగుట వలన, కర్మాణి = కర్మములు అసమవాయి కారణములు.

అసమవాయి కారణము కర్మ మందు వ్యవహరింప దగినదని తాత్పర్యము.

సూ. :- తథా రూపే కారణై కార్థసమవాయా చ్చ ౧౦.౨.౪

తథా = కార్యైకార్థ ప్రత్యాసత్తితో సమవాయి కారణమను ద్రవ్యాశ్రితమగు కర్మమందు అసమవాయి కారణ వ్యవహార ముచితమైనట్లు, కారణైకార్థ సమవాయాచ్చ = కారణైకార్థ ప్రత్యాసత్తితో, రూపే = అవయవాదులందు, అసమవాయి కారణ వ్యవహారము యోగ్యము.

కపాలముల రూపము ఘటరూపమున కసమవాయి కారణము. దీనికి గల ప్రత్యాసత్తి పూర్వసూత్రమున వివరింప బడినది.

సూ. :- కారణసమవాయా త్సంయోగః పటస్య ౧౦.౨.౫

కారణ సమవాయాత్ = సమవాయి కారణము నందు సమ వాయ సంబంధముతో నుండుటవలన, సంయోగః = తంతు కపాలాదుల సంయోగము, పటస్య = పట-ఘటాది కార్యము లకు, అసమవాయి కారణమని సూత్రార్థము.

సూ. :- కారణా కారణ సమవాయా చ్చ ౧౦.౨.౬

మహా పరిమాణమునకు సమవాయి కారణము తూల పిండము. దానికి సమవాయి కారణము తూలపిండావయవ ములు. కాబట్టి తూల పిండావయవముల సంయోగము, కారణములైన యవయవములందు సమవాయ సంబంధముతో

నుండి తూలపిండములో మహత్త్వమునకు అసమవాయి కారణ మగునని సూత్ర తాత్పర్యము.

అవ : నిమిత్త కారణము

సూ. :- సంయుక్త సమవాయా దగ్నే ర్వైశేషికమ్

౧౦.౨.౭

అగ్నేః = అగ్నికి, వైశేషికమ్=విశేషగుణమగు నుష్ణస్పర్శము సంయుక్త సమవాయాత్=స్వాశ్రయ సంయోగ సంబంధముతో, (కారణమ్)=పాకజ రూపాదులకు నిమిత్త కారణమగు నని సూత్రార్థము.

స్వమ్ = ఉష్ణస్పర్శము, స్వాశ్రయః = దానికాశ్రయము అగ్ని, తత్సంయుక్తాః = ఆ యగ్ని సంయుక్తములు ఫలాదులు, వానియందు సమవాయ సంబంధముతో పాకజ గుణములు రూపాదు లుత్పన్నములగును. ఫలము సమవాయి కారణము. తేజస్సంయోగము అసమవాయి కారణము. ఉష్ణ స్పర్శము, అదృష్టాదికములు నిమిత్తకారణములని వివేకము.

సూ. :- దృష్టానాం దృష్ట ప్రయోజనానాం దృష్టాభావే ప్రయోగోఽభ్యుదయాయ. ౧౦.౨.౮

దృష్టానాం = వేదోప లబ్దములు, దృష్ట ప్రయోజనానాం = దృష్ట ప్రయోజనములుగల కర్మములకు, దృష్టాభావే = దృష్ట ఫలప్రాప్తి కలుగనప్పుడు, ప్రయోగః = అనుష్ఠానము, అభ్యుదయాయ = పరమున నభీష్ట కార్యసిద్ధి కొఱకని యెఱుంగునది.

Scanned by CamScanner

యథావిధి ననుష్ఠించిన వైదిక కర్మము దృష్టఫలమో యదృష్టఫలమో కలిగించును. ప్రతిబంధక విశేషమువలన దృష్టఫలము లభింప కున్నను కర్మము నుండి విరతులు కాగూడదు.

సూ. :- అస్మ ద్బుద్ధిభ్యః లింగమృషేః ౧౦.౨.౯

అస్మద్బుద్ధిభ్యః = ప్రాణుల బుద్ధులకంటె విశిష్టమగుబుద్ధి, ఋషేః = నిఖిలజగత్తును సాక్షాత్తుగా చూచు పరమేశ్వరుని సద్భావమునకు, లింగమ్ = ప్రమాణమని సూత్రార్థము.

ప్రపంచమున హెచ్చుతగ్గులుగా చూడబడు ప్రతిపదార్థ మొకానొక చోట పూర్ణత్వము వహించియుండు టావశ్యకము. ఘటాదులలో హెచ్చుతగ్గులుగా కనబడు పరిమాణము ఆకాశ మున పూర్ణత్వము వహించియుండు టెల్లరెఱిగినదే. మన వంటి ప్రాణిజాతమున, జ్ఞానమొకచో కొంచెము. మఱియొకచో నంతకంటె నెక్కువ. ఇంకొకచో నంతకంటె నెక్కువగా కనబడుచున్నది. ఇట్లందఱకంటె నుత్కృష్టము, సంపూర్ణ మునైన జ్ఞానమున కాశ్రయభూతమగు పదార్థమే యీశ్వరుడు, జగత్పతి యనబడునని సూత్రతాత్పర్యము.

సూ. :- తద్వచనా దామ్నాయస్య ప్రామాణ్యమ్ ౧౦.౨.౧౦

తద్వచనాత్ = అపరమర్షి పరమేశ్వరుని కథనమగుటవలన అమ్నాయస్య = వేదమునకు, ప్రామాణ్యం = స్వతః ప్రమా ణత్వము కలదని యర్థము.

ఆ పరమేశ్వరుని యుపదేశమే వేదము, కాబట్టి యాత్మాభ్యుదయము నభిలషించువారు వేదోపదిష్ట మార్గమున వర్తిల్లి మిగిలిన బుద్ధి విరుద్ధకార్యముల విడుచుట శ్రేయస్కర మని యెంతురుగాత!

నిఖిల శాస్త్ర నిష్ణాత శ్రీమత్పండిత ముక్తిరామోపాధ్యాయ శిష్య గోపదేవ విరచిత నిజమాతృ నామాంకిత - అంబా వ్యాఖ్యానమునందు దశమాధ్యాయ ద్వితీయాహ్నికముతో

వైశేషిక దర్శనము సర్వము సమాప్తము.

ఓమ్ తత్ సత్

ARYA AMBA-DARSHANA GRANTHAMALA-
ARYA SAMAJAM, KUCHIPUDI
ఓమ్